

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (ORTAK) ANABİLİM DALI

**KARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK
İNANÇLARININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İshak İŞÇİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Hamza ÜZÜM

Kars – 2016



T.C.

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (ORTAK) ANABİLİM DALI

**KARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK
İNANÇLARININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İshak İŞÇİ

DANIŞMAN ve JÜRİ ÜYELERİ

Yrd. Doç. Dr. Hamza ÜZÜM (DANIŞMAN)

Prof. Dr. Kemal POLAT

Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK

Kars – 2016

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İshak İşçi tarafından hazırlanan “**Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi**” başlıklı bu çalışma, **11.07.2016** tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**’nda Yüksek Lisans tezi olarak **oy birliğiyle** kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Başkan : Doç. Dr. Emine ÖZTÜRK

İmza:

Danışman : Yrd.Doç. Dr. Hamza ÜZÜM

İmza:

Üye : Prof. Dr. Kemal POLAT

İmza:

ONAY

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç.Dr. Mustafa ÖZDEMİR

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Scientific Ethic Statement

I declare that I complied with the rules of academic and scientific ethics from the proposal stage to the process of completion of the study titled (**The Evaluation of Incorporeal Folk Cults in Kars Province and Its Round in terms of history of religions**) as a Master Thesis I prepared, that I obtained all information in term Project with the framework of scientific ethics and traditions, that I showed sources to the each quotation I made directly or indirectly in this study I prepared as a term Project in accordance with the writing rules and works which I used have been shown in the bibliography.

İSHAK İŞÇİ

KARS-2016

İmza

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
Abstract	viii
ÖNSÖZ.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
KARS ADININ MENŞE-İ, TARİHİ VE COĞRAFYASI.....	4
1.Kars Adının Menşe-i.....	4
2.Kars İli'nin Tarihi	5
2.1.Kars'ın İlk Çağ Tarihi.....	5
2.2.Yazılı Tarih Sonrası Kars.....	6
2.3.İslam Uygarlıkları Dönemi	6
2.4.Osmanlı Yönetimi	8
2.5.Kars'ın Kurtuluşu	10
3.Kars İli Coğrafyası.....	11

I. BÖLÜM

KARS İLİ VE ÇEVRESİNDE YAŞATILAN MANEVİ HALK İNANÇLARI

1.DOĞUM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	13
1.1.Doğum Âdetleri ve Yapılan Uygulamalar	15
1.2.Aşerme	17
1.3.Doğum Esnası ve Sonrası	19
1.4.Doğumdan Sonraki Uygulamalar ve İnanışlar	21
2.EVLENME GELENEKLERİ	25
2.1.Evlenme Gelenek ve Uygulamaları.....	26
2.2.Söz Kesimi	27
2.3.Nişan.....	28

2.4.Düğün	28
2.5.Şah bezeme	31
2.6.Kısmet, Nişan, Evlilikle İlgili İnançlar ve Uygulamalar	31
3.ÖLÜM İLE İLGİLİ ÂDET VE UYGULAMALAR	34
3.1.Ölümle İlgili Âdet Uygulama ve İnançlar	39
4.SÜNNET	46
4.1.Sünnetle İlgili Âdetler ve Yapılan Uygulamalar	47
4.1.1.Kirvelik.....	48
5.EFSANELER	49
5.1.Kar-su (Kars) Kalesi'nin Adına İlişkin Efsane	50
5.2.Anı Kuyusunda Kışlayan Bulut Efsanesi.....	50
5.3.Urum Papa'nın Yedi Olmaz İş i.....	51
5.4.Gelin- Damat Efsanesi.....	51
5.5.Anı'nın Yıkılışına İlişkin Efsane.....	51
5.6.Şelale Efsanesi.....	52
5.7.Allahu Ekber Dağları Efsanesi.....	52
5.8.Balıkli Göl Efsanesi.....	52
5.9.Kırklar Mağarası Efsanesi.....	53
5.10.Kars Kalesine İkinci Kez Çıkma	53
5.11Üç Ağaç Efsanesi	53
5.12.Ziyaret Taşı Efsanesi	53
5.13.Sarı Balık Efsanesi.....	53
5.14.Akçakale Efsanesi	54
5.15.Gelin Kayası Efsanesi.....	54
5.16.Hazreti Ali'nin Taşı	54
5.17.Keşikşiran Efsanesi.....	55
5.18.Taş Kesen Sürü Efsanesi.....	55

5.19.Hacı Kağızman Efsanesi	56
5.20. Mihrali Bey (Mehrali Beğ) Efsanesi.....	57
5.21.Tosbağa Taşı Efsanesi	59

II. BÖLÜM

2.KARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK İNANÇLARININ YAŞATILDIĞI MEKÂNLAR

2.1.TÜRBELER	61
2.1.1.Ebu'l Hasan-I Harakani Türbesi	61
2.1.2.Celal Baba Türbesi	64
2.1.3.Üçler Şehitliği	65
2.1.4. Sal Baba (Sarı Evliya) Türbesi	65
2.1.5.Haşim Konevi (Arap Baba) Türbesi	65
2.1.6.Halil Ve Tevfik Şehitliği	66
2.1.7.Arap Baba Türbesi	66

III. BÖLÜM

3.ARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK İNANÇLARININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.Doğumla İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi.....	70
3.2.Evlilik İle İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi	77
3.3.Ölümle İlgili Uygulama Ve İnançların Değerlendirilmesi	81
3.4.Efsanelerle İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi	85
3.5.Türbelerle İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi.....	88
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	95
ÖZGEÇMİŞ	100

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI
KARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK İNANÇLARININ DİNLER TARİHİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ
YÜKSEK LİSANS
İSHAK İŞÇİ
TEZ YÖNETİCİSİ
YARD. DOÇ. DR. HAMZA ÜZÜM
2016/ 100 Sayfa

ÖZET

“Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi açısından Değerlendirilmesi” adlı tezimiz, incelediğimiz bölgenin manevi halk inanışlarıdır.

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız bölgede yaşayan halkın yaşattığı manevi inançları incelemek ve Dinler Tarihi açısından değerlendirmesini yapmaktır. Araştırmamız giriş bölümü hariç üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kars İli’nin tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel yapısı verilmiştir. Birinci bölümde yörede yaşatılan halk inanışları doğum, evlenme, ölüm, sünnet, efsaneler, ikinci bölümde kabir ziyaretleri ile ilgili manevi halk inanışları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise yaşatılan halk inançlarına Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi açısından değerlendirme yapılmıştır. Kars’ta İslam inancıyla birlikte birçok manevi halk inancı yaşamaktadır. Bu inançlar eski Türk inançlarının bir devamı niteliğindedir. Örneğin; ölümler için uygulanan aş dökmek, helva kavurmak Gök Tanrı/Ulu Tanrı ve Hun dönemine ait eski Türk inançlarıdır. Yas tutanların elbiselerini ters giymeleri, karalar bağlamaları, saç-baş yolarak ağlamalarının izlerine Manas Destanı’nda rastlanmaktadır. Kesik baş motifli efsaneler de, Türklerin yaşadığı hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır. Kars’taki Celal Baba örneği, Kosova’da Gül Baba, Erzurum’da Abdurrahman Gazi, Ankara’da Hüseyin Gazi şeklinde, başı kesildiği halde savaşmaya devam eden kahramanlık örnekleridir.

ANAHTAR KELİMELELER: Kars, Halk inançları, doğum, evlenme, ölüm, efsane, ziyaret

KAFKAS ÜNİVERSİTY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
PHILOSOPHY AND RELIGION SCIENCE DEPARTMENT
HISTORY OF RELIGIONS SCIENCE DEPARTMENT
THE EVALUATION OF INCORPOREAL FOLK CULTS IN KARS PROVINCE
AND ITS ROUND IN TERMS OF HISTORY OF RELIGIONS
MASTER’S THESIS
İshak İŞÇİ
SUPERVISOR
ASST. ASSOC. D. Hamza ÜZÜM
2016 AND 100 PAGES

ABSTRACT

Our thesis named ‘The Evaluation of İncorporeal Folk Cults in Kars Province and İts Round in terms of history of religions’ is the incorporeal folk cults of region which we studied.

Our purpose in this study is to examine incorporeal folks which local community kept alive and to evaluate in terms of history of religions. Our study consists of three parts except introduction. In the first part, folk cults which are kept alive in the region; birth, marriage, death, circumcision, Legends and in the second part, incorporeal folk beliefs related with grave calls. In the third part, an evaluation of folk cults which are kept alive has been done in terms of history of religions and religion phenomenology. Many incorporeal folk cults have lived in Kars with İslam faith. These beliefs are like a quality of predecessor Turk cults. For example; making meal and blighting halva are predecessor Turk cults belong to Sky God-God the Lord and Hun periods. İt is possible to encounter the traces in epic of manas of wearing clothes unfavorable, wearing mourning, tearing their hair out of the people who mourn. And also cut head legends seem in every places where Turks have lived. Celal baba in Kars, Gül Baba in Kosovo, Abdurrahman Gazi in Erzurum and Hüseyin Gazi in Ankara have continued to fight even if their heads were cut and they have been the most beautiful samples of this legend.

Keywords: Kars, folk beliefs, birth, marriage, death, legend, visit.

ÖNSÖZ

Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk inançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi konulu çalışma; Kars ve çevresinde yaşatılmakta olan halk inanış ve uygulamaları üzerinde doğrudan akademik bir çalışmanın yapılmamış olması bizi böyle bir araştırmaya sevk etmiştir. Kars ve çevresinde yaşayan insanların hayatının her safhasında var olan doğum, evlenme, sünnet, ölüm, efsaneler, ziyaretler bu araştırmada tespit edilmiş, bu uygulama ve pratiklerin Dinler Tarihi açısından değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmada uyguladığımız yöntemlerin başında; halkbilimi alanında yapılmış çalışmaları incelemek gelmektedir. Bu manada Dinler Tarihi sahasında yapılan çalışmalar titizlikle taranmıştır. Konu halk inanışları olunca, sahaya inerek “mülakat” tekniği kullanılmış, bölge insanıyla birebir görüşmeler yapılmıştır.

Halk folkloru, bir bölgenin kültür ürünlerini ortaya koyar. Bu ise, toplumların yapısını, sosyal ve ekonomik mekanizmalarını gün yüzüne çıkartarak kültür birliğini ortaya koymaktadır. Tarihin seyri içerisinde değişime uğrasa da orijinal diyebileceğimiz kültürel yapı, karakteristik olarak yaşamaya ve yaşatılmaya devam etmektedir.

Küreselleşen dünya, her ne kadar kültürel çeşitliliği de beraberinde getiriyor olsa da aynı zamanda yerel kültüre merakı ve ilgiyi de artırmaktadır. Bugün birçok halk kültürü, turizm alanında tanıtılmakta ve yöresel ölçüde yaşatılmaya gayret edilmektedir. Bir bölgeyi tanıtmanın en güzel yolu, kültürünü ön plana çıkarmaktan geçmektedir.

Çalışmamıza, öncelikle Anadolu’nun ilk giriş kapısı olma özelliğine sahip, serhat şehri olması hasebiyle önemini bir kat daha artıran Kars İli’nin tarihi ve coğrafi yapısını ele alarak başladık. Birinci ve ikinci bölümlerde manevi halk inançlarını tespit edip son bölümde de Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi açısından tahlilini yapmaya çalıştık.

Bu çalışma; Kars İli’nin tarihi ve kültürel derinliğinde biriken halk inançlarını ve arka plandaki “geleneksel Türk dini inançlarını” ve kalıntılarını ortaya

koymaktadır. Kadim Türk kültürünün zengin tarihi içerisinde küçük bir anekdot olarak yaptığımız bu çalışmanın, gelecek yıllarda daha kapsamlı çalışmalara yol gösterici olacağını ümit ediyorum.

Bu tez çalışmasında, konunun belirlenmesinden tezin bitimine kadar sabrı ve hoşgörüsüyle benden yardımını, ilgisini, bilgisini esirgemeyen saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Hamza ÜZÜM'e, gönülden destek olan Doç. Dr. Emine Öztürk'e, hayatın yükünü birlikte omuzladığımız, çoğu zaman bana destek olmak için yükün tamamını omuzlayan eşime ve sorularıma içtenlikle cevap vererek yardımcı olan tüm kaynak kişilere şükranlarımı sunuyorum.

İSHAK İŞÇİ

Kars-2016

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
bkz.	: Bakınız
Böl.	: Bölüm
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Fak.	: Fakülte
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Mad.	: Madde
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tic.	: Ticaret
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire

GİRİŞ

“Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” konulu çalışmamızda; öncelikle Kars ili’nin isminin menşe-i, Kars’ın tarihi ve coğrafyası üzerinde genel bilgiler vereceğiz. Kars’taki halkın İslam inancı yanında yaşattığı manevi halk inançları hakkında bilgi vererek, Kars ili’nde bulunan türbe, yatır ve ocakları tespit edip, bunlara yapılan ziyaretlerin arka planını ve halk inançlarının temelindeki kültürel izleri ortaya koymaya çalışacağız.

Kuzey Doğu Anadolu’nun her türlü yaşam çilesini tecrübe etmiş yöre insanı, zengin bir folklorla sahiptir. Değişik ve renkli kültürleri, yaşamları, zengin motifli halk tabanı, Anadolu’nun başka şehrinde rastlanamayacak kadar nevi şahsına münhasırdır. Tarihi olaylar, bu bölgede oturan insanları daha duygulu hale getirmiş, şair ruhlu insanlar yetiştirmiştir. Şairler bölge halkının çilelerine, ıstıraplarına, inançlarına sözcülük etmişlerdir

Bir olgu olarak inanç, birçok sosyal ve beşeri bilimin inceleme konusu içindedir. Geniş bir anlam çerçevesine sahip inanç kavramı, halkbilimi incelemelerinde daha dar bir anlam ve içerik kazanır. Halkbilim araştırmacıları halk inançlarını inceler. Halkbilim araştırmacıları halkbilimin hangi alanında çalışıyor olursa olsunlar halk inançlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak karşılaşır. Anlatıya dayanan türden, gösteri ağırlıklı türlere uzanan geniş bir yelpazede halk inançlarına değinmeksizin halkbilimi ile ilgili bir konuda konuşmak oldukça zordur¹.

Toplum içerisinde, dinin bir gereği olmadığı halde dindenmiş gibi zannedilerek, çeşitli uygulama ve bir takım davranış biçimlerinin görülmesi, toplum üyelerinin yeterli dini bilgiye sahip olmamaları nedeniyle hurafe, batıl diye adlandırılan birtakım anlayışların var olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada, yöre halkının kültürel anlamda yaşattığı halk inançlarının tamamı bulunmamaktadır. Kars ili’nde mevcut olan çok kültürlülük bunun temel sebebidir. Biz genel anlamda ortak inanışları ele almaya çalıştık.

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Özkul Çobanoğlu, Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk inançları, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003

Türk halk inanışlarıyla ilgili geniş ölçekli araştırmaları bulunan Yaşar Kalafat, halk inanışları kavramını ve bu kavram içerisindeki belirsizlikleri oldukça güzel aydınlatır: “Halk inanışları, halkın yaşanan gerçek dini hayatını yansıtır. Onlar dünyanın her yerinde ve tarihin her döneminde, resmi din, kitabi din, güzidelerin temsil ettiği dinden muhteva ve mahiyet itibarıyla bir hayli farklıdır. Halk inancı dinin halka göre algılanış ve hayata geçiş biçimidir. Bu özelliği ile halk inancı konusu, halkların tarihi inançlarını da az-çok yansıtır. Sürekli yenilenmekle birlikte, kökleri ilk inanç sistemlerine kadar ulaşırlar. Bu karakterleri ile halk inançları, elimizdeki yaşayan canlı malzemelerdir”².

Halk inançları, bir inceleme kategorisi olarak oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Halk inanışları; bilimin ve dinin doğru yorumunun dışında kalan batıl inanışlardan da oluşmamaktadır. Geniş anlamda halk inanışları, çok çeşitli kaynaklardan gelmektedir. Bu kaynaklar arasında dinin yazılı temel kaynakları, bu kaynakların belli bir çerçevede yorumlanmasıyla oluşan bir yön de vardır. Halkın dini algılayış şekli, onu besleyen çok çeşitli kaynakların; birey-toplum-kültür-gelenek unsurlarının da etkileşimiyle geniş bir alanda şekillenmekte ve varlığını çok yönlü olarak göstermektedir. Halk inanışlarını, belli özelliklere sahip inanışlarla sınırlandırmak indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle halk inanışları çalışmaları geniş bir bakış açısıyla ve halkın dini algılama ve bu algılamanın uygulamaya dönüşmüş biçimleri üzerinden bağlamı içerisinde incelenmelidir. Halk inanışları inceleme çerçevesi belli konularla ilgili kalıp ve yaygın inanışlar üzerine değil, halkın din kavrayışının bireysel, toplumsal temsilinin genel çerçevesi üzerine inşa edilmelidir. Halkın din algısının toplumsal ve kültürel süreç içerisinde şekillenme durumu, halkın dini yaşantısının ve bu yaşantının tezahürleri olan inançlarının inanılmaz çeşitliliği ancak bütüncül bakışla anlaşılabilir³.

Bu çalışma inanç, halk inanışları, batıl inanç ve bunlarla doğrudan bağlantılı olan halk dini kavramlarının tanımlarını ortaya koyarak konunun sınırlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Kavramlar ve tanımlamalarla belirlenen sınırlar ve bu şekilde

² Yaşar Kalafat, “Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk inançlarının Önemi”, Milli Folklor Dergisi, c.6, sayı,44, 1999, s.88-91,

³ Daha geniş bilgi için bkz. Metin Eren, “Halk İnancı” Kavramının Sınırları ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/13 Fall 2013, p. 857-865, ANKARA-TURKEY

sınırlanmış bir bölge olan Kars ili ve çevresindeki inançların, halkbilimine etkilerinin neler olduğu değerlendirilecektir.

Halk inanışları, düğünlerde, gündelik yaşayışla, iktisadi, ticari, davranışla, hava tahmini yapmada vb. yüzlerce konuyu ihtiva eden zenginliğiyle, bunların yer yer manevi ve dini inançlarla ilgi göstermesiyle birlikte çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Biz bu araştırmamızda dini, manevi, folklorun konusuna giren inançları tasnif ve tespit etmeye çalışacağız. Bunlar elbette Dini Etnoloji'nin, Din Fenomenolojisi'nin, mitolojilerin, Dinler Tarihi'nin muhtevası bakımından çok önemlidir. Bunların tahlil ve değerlendirilmesinde, Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi'nin, geçerli, yaşayan dini inancın büyük rolü bulunmaktadır⁴.

Çalışmamız, Kars merkez ve ilçeleri ile köylerini içine almaktadır. Çok geniş bir alanda, kapsamlı bir çalışma yaparak yazılı ve sözlü kaynaklara, kaynak kişilere ulaşp, eskiden ve günümüzde hala devam etmekte olan manevi inançlara, ritüellere, uygulamalara mümkün olduğunca yer vererek değerlendirme yapılmaya çalışıldı. Bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kars ve çevresinde yaşatılan manevi halk inançları, ikinci bölümde Kars ilindeki manevi halk inançlarının yaşatıldığı mekanlar, üçüncü bölümde ise manevi halk inanışları ve türbeler, ocaklar, hurafeleri vs. ele aldıktan sonra, elde edilen bilgiler ışığında “Dinler Tarihi” ve “Din Fenomenolojisi” açısından tahlil etmeye çalıştık.

⁴ Hikmet Tanyu, “Dini Folklor Veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit Ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma” AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt, XXI, s. 124-125

KARS ADININ MENŞE-İ, TARİHİ VE COĞRAFYASI

1.Kars Adının Menşe-i

Serhat şehri Kars adı milattan önce 130-127 tarihleri arasında Kafkas Dağları'nın kuzeyinden Dağıstan'dan gelerek bu havalandırma yerleşen Bulgar Türklerinin Velentur boyunun Karsak oymağından gelmektedir.

Kaşgarlı Mahmut Kars kelimesi için: deve veya koyun yününden yapılan elbise ve karsak derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi demektir. Türkiye' de bundan daha eski Türkçe isim taşıyan bir şehir daha yoktur.

Eski Türkçe'de Karsak karnının altı beyaz 75-80 cm. boyundaki çöl tilkisinin adıdır. Bu hayvanı totem edindiklerinden Kıpçaklar'ın Karsak boyuna da bu ad verilmiştir. Buhara'lı Şeyh Süleyman da Kars'a; Şal, kuşak, dokuma, belbağı, futa, miyanbet, karsak, tilki demektir. Batlamyus Kars'a; Khorsa, Strabom ise; Khorzene demektir. Bir söylentiye göre de: Gürcü dilinde Kapı kenti anlamına gelen Karis Kalaki'den gelmektedir. Türkistan'da bir su, Dağıstan'da bir köy, Bursa, Kahramanmaraş, Adana, Silifke, Tortum, Tercan, Afyon, Bolu ve Ankara'da birer köy; Ural Irmağı civarında bir göl, köy ve dağ; Makü Bölgesi'nde bir kışlak adıdır. Çıldır Gölü kuzeyinde ve ortasından devlet sınırı geçen Sodalı Göl'ün kuzeyindeki Karsak, Karzak Kasabası ile Karsak Gölü adları da Bulgar göçebelerinden kalmadır⁵.

Kars adına Bizans literatüründe ilk defa Konstantinos Porphyrogennetos'un eserinde rastlanır. Ortaçağ mahalli kroniklerinde burası için Karuts veya Karuc adının kullanıldığı belirtilir. Bizans kaynaklarında kullanılan Kars adı Arap kaynaklarında da aynı şekilde yer alır. Şehri İbnü'l-Esir ve Yakut el-Hamevi Kars, Fariki ise Gars adıyla zikreder. Osmanlı kaynaklarında da Kars imlasıyla geçer. Osmanlı coğrafyacılarının eserlerinin pek çoğunda burası 'Türkmen ülkesi' nde muhkem bir kaleye sahip şehir olarak gösterilmiştir⁶.

⁵ <http://www.kars.gov.tr/kars-adinin-mense-i>, 17.5.2016

⁶ Tufan Gündüz,(1997), "Kars" , DiA, (c. XXIV: s. 515-518) İstanbul, Divantaş

İslam coğrafyacıları ile İslam tarihçilerinin büyük bir kısmı Kars'ı “Türkmen ülkesinde muhkem bir kaleye sahip şehir” olarak zikretmektedir⁷.

2.Kars İli'nin Tarihi

Kars çayı vadisiyle yüksek platodan ayrılmış bir tepenin üzerinde ve bu tepenin eteklerindeki düzlükte yer alır. Birbirinden farklı iki kısımdan oluşan şehrin eski bölümü Kars çayının açtığı derin vadinin kenarında bulunmakta olup buranın ana merkezini Kars kalesi oluşturur. Başlıca tarihi yapılar bu kısımdadır. Yeni mahalleler eski kısım ile istasyon arasında yer almaktadır.

Paleolitik çağlara ait izlere rastlanan Kars çevresi ilkçağ'da Hititler, Urartular ve Sasaniler'in hâkimiyetinde kaldı. İlk İslam fetihleri esnasında Kars yöresinin bir bölümü Arap hâkimiyetine geçmişse de bölgede Bizans'la girişilen rekabet sonucu Arapların kesin hâkimiyeti ancak VIII. yüzyılda gerçekleşebildi. Bu dönemde Arapların da desteğiyle Kars'a Bagratlılar hakim oldu. Bagratlılar soyundan III. Aşot, 962'de beyliğinin merkezini Ani'ye taşıdıktan sonra kardeşi Muşeg'e merkezi Kars olmak üzere Vanand bölgesini verdi⁸. Kars bölgesinin antik dünyada, bölgede önemli izler bırakan çok sayıda farklı kültür tarafından çevrildiği aşîkârdır.⁹

2.1.Kars'ın İlk Çağ Tarihi

Kars ve çevresinde Paleolitik'in görece bir kronolojisi çıkarılabilmektedir. Kars il merkezinin kuzeyinde Susuz ilçesinin yaklaşık 6-7 km doğusunda yer alan Ağzıaçık (Azacık) köyünün yanından akan aynı adlı derenin batısındaki düzlükte bazalttan yapılmış, iki yüzeyli el baltası, Kars iline 42 km uzaklıktaki, Ocaklı köyündeki Ani yerleşmesinde bazalttan yapılmış iki yüzeyli el baltası, Kars il merkezinin güneyinde, Kağızman ilçesinin batısındaki Aladağ'ın doğu eteklerinde, Yazılıkaya kaya resimlerinin yaklaşık 6 km güneyinde Tombultepe adı verilen alanın yamaçlarındaki taş aletler, Kars il merkezinin yaklaşık 17-18 km güneydoğusundaki Borluk Deresi'nde bulunan yontma taş aletler, Kağızman ilçesinin kuzeybatısında, Camışlı köyünün güneybatısında, Aladağ'ın doğu yamacında, Tombultepe'nin yakınlarındaki

⁷ Ercan Cengiz, “XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars” Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2013, s. 18

⁸ Gündüz, DİA, s. 515-518

⁹ Antonio Sagona, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, (Derleyen, Filiz Öktem) İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.29

Kurbanğa mağarasının resimleri, Elmalı yaylasında, Yaylaaltı denilen yerde yer alan Yazılıkaya resimleri Paleolitik Çağ verileridir.¹⁰

2.2.Yazılı Tarih Sonrası Kars

Aras boyunu ilk defa fetheden Urartu kralı Menua (MÖ 810-785) zamanından kalma kitabelerde, Kars çayı havzası “Diauehi Yurdu” olarak geçer.¹¹ Yazılı tarih dönemleri Kars bölgesinde Urartulularla başlamaktadır.¹² Kars uzunca bir süre Urartulara tabi yerel yönetimlerin idaresinde kaldıktan sonra, MÖ 665 yıllarında Kür boylarına yerleşmiş olan İskitlerin eline geçmiştir. Bunların yerleşmelerine göre, Göl’e den Tiflis’e kadar Gogaren, Bingöl Dağı’ndan Ağrı Dağı’na kadar uzanan Aras boylarına Phasian (Pasinler), Çoruh bölgesine Taok ve Revan ile Nahçıvan çevresine Sakasen adları verilip, bu bölgeler Selçukluların gelişine kadar bu adlarla tanındılar.¹³

2.3.İslam Uygarlıkları Dönemi

Nuh tufanından sonra kurumuş topraklar üzerinde yapılan ilk şehir olan Sürmeli’de yeniden yeşeren insanlığın dünya medeniyetini canlandığı, Anadolu’nun Doğu kapısı olan Kars, Türk-İslam medeniyeti içinde Selçuklu, Saltuklu, Moğollar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular, Safevi ve Osmanlı hakimiyetinde yaşamış bir şehirdir.¹⁴

Arapların Güneydoğu ve Doğu Anadolu’yu ellerine geçirmek amacıyla yaptıkları seferlerin ilki 638 yılına rastlar. Halife Hz. Ömer zamanında İyas Bin Gazem komutasındaki Arap ordusu Van Gölü’nün kuzeyine kadar ilerledi. 642’de ise Habib Bin Mesleme komutasındaki ordu Van Gölü yöresinden kuzeye yürüyerek Divin’i aldıysa da Kars’ı ele geçiremedi. Kars yöresinin bir bölümü 646’da Araplara

¹⁰Cem Tüysüz, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta” (Derleyen, Filiz Öktem), s.36; Ayrıca geniş bilgi için bkz, Ercan Cengiz, “XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars” Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2013, 23-189

¹¹ Tüysüz, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.40

¹²Muammer Balcı, Kars 2005, Kars Valiliği, 2005 s.18

¹³ Tüysüz, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta” s.40

¹⁴Tüysüz, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta” s.69

kendiliğinden teslim olmuş ise de, yöre halkı Selçukluların bu bölgeye geldiği 1064 yılına kadar 418 yıl boyunca Hristiyan kaldı¹⁵.

Gregoryenliği benimsemiş olan halk, kendilerini Ortodoks Bizanslıların dinsel baskılarından kurtaran Arap yönetiminden memnundu. Ama Bizans imparatoru, 635'te Erzurum ve Kars yoluyla Divin üzerine yürüdü. Hazar akınlarından, istifade eden Kayser II. Justinianus 690'da bölgeyi kontrolü altına alıp bir genel vali tayin etti.¹⁶

Emevi halifesi Abdulmelik Bin Mervan döneminde (685-705) Mervan Bin Muhammed komutasındaki Arap ordusu, Divin'i ele geçirdi ve Bizanslıları yöreden çıkardı (693)¹⁷. Arap hakimiyeti zamanında, 8. yüzyıldan itibaren, Aras boylarında yerleşik şehir hayatı gelişince, Kars'ta da bunun etkisi görüldü.¹⁸

Bu tarihten sonra bölge kesin olarak Arap yönetimi altına girdi. Ancak 771'de ağır vergilerden bunalan yöre halkı Namıkönü Artavasd önderliğinde Araplara karşı ayaklandılar. Abbasi halifesi Mansur, 772'de İsmail bin Amirü'l Harisi komutasında 30 bin kişilik bir orduyu Kars üzerine gönderdi.¹⁹Hristiyan Türkler yenildiler.

Tarihte Bagrevand savaşı diye anılan bu çatışmayı kazanan Abbasiler, bölgenin idaresini 772'de Bagratlı Aşut Pekran'a (Bagaran) verdiler; oğlu Simbad, halife tarafından "Abu'l-Abbas" lakabı ile "Bitrik" tayin edilerek, Aras boyu Hristiyanlarının başına geçti²⁰. Bagrat, II. Abbas döneminde (928) Kars Bagara ve Erasgavork'tan sonra Bagratlıların üçüncü merkezi oldu. III. Aşut, 962'de kendisine Ani'yi başkent seçince kardeşi Muşel'e merkezi Kars olan Vanad beyliğini verdi bu durum, 1045'e kadar sürdü. Bu tarihte Bizans imparatoru IX. Konstantinos Monomakhos, Ani üzerine yürüdü. Önce Ani Bagratlılarını yendi. Kars Bagratlılarını da kendisine bağladı. Buralara asker yerleştirerek Türklerin ileri hareketlerini durdurmaya çalıştı²¹.

¹⁵ Muammer Balcı, Kars 2005, s.20

¹⁶ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz uzakta" s.42

¹⁷ Muammer Balcı, Kars 2005, s.20

¹⁸ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta" s.42

¹⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, 1989, c.2, s.197-198, ,

²⁰ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta" s.42

²¹ Muammer Balcı, Kars 2005, s. 21

Arslan b. Selçuk'un oğlu Kutalmış 1049 ve 1053 yıllarında düzenlediği iki seferde de Kars'ı ele geçiremedi. 1058 'de Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'nin emrindeki Selçuklu kuvvetleri Kars'ın kenar mahallelerini ele geçirip yağmaladı, ancak şehri zaptedemeden Ani üzerine yürüdü. 1064'te Alparslan'ın Ani üzerine hareketi esnasında Kars'ta hüküm süren Vanand Prensi Gagik, Alparslan'a ve Selçuklu ailesine itaatini bildirdi. Bu suretle Kars herhangi bir askeri hareket olmadan Selçuklu topraklarına katıldı²².

1239'da Curmagan Noyan kumandasındaki Moğol ordusu Gürcistan seferi sırasında Kars'ı alarak tahrip etti. Şehir 1336 yılına kadar İlhanlılar'ın, ardından da hanedanların idaresinde kaldı. 1356'da kısa bir süre Altın Ordu hakimiyetine girdiyse de 1358'de Celayirliler tarafından ele geçirildi²³. 1380'de ise Karakoyunlular hakimiyet sağladı²⁴.

2.4.Osmanlı Yönetimi

1514 Çaldıran savaşında Şah İsmail'i yenilgiye uğratan Yavuz Sultan Selim, Kars'ta konakladı (bugünkü Selim ilçesinde konakladığı, ilçenin isminin buradan geldiği bilinmektedir). Ordudaki yorgunluk ve huzursuzluk sebebiyle, Doğu Anadolu 'yu tam olarak egemenliğine alamadan İstanbul'a geri döndü²⁵.

Kanuni Sultan Süleyman 1534'te yaptığı sefer sonucunda Kars'ı Osmanlı egemenliği altına aldı ve 1548 yazında Kars'ı imara girişti²⁶. Kars Osmanlılar tarafından fethedildikten sonra Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak statüsünde bırakılmıştır.²⁷

Sınır şehri olması sebebiyle sürekli baskınlara maruz kalan Kars bölgesi mamur ve abadan olma konusunda sıkıntı yaşamıştır. Bu sıkıntı Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerde planlı bir iskan siyaseti uygulayarak bölgeyi şenlendirme politikası çerçevesinde giderilmeye çalışılmıştır²⁸.

²² Tufan Gündüz, DİA, s. 515-518

²³ Tufan Gündüz, DİA, s. 515-518

²⁴ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta" s.69

²⁵ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta" s.69

²⁶ Muammer Balcı, Kars2005, s. 23

²⁷ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta" s.77

²⁸ Tüysüz, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta" s.77

Şehir, 1604'te Şah Abbas tarafından ele geçirildikten sonra ağır bir şekilde tahrip edildi. 1616 ve 1636 yıllarında Osmanlılar Kars'ın yeniden imarına çalıştılar. 1639 Osmanlı-İran anlaşmasının ardından uzun bir sükunet dönemine girildi. Mayıs 1664'teki deprem, şehri oldukça etkiledi, birçok cami, ev yıkıldı²⁹.

1734 yılında ise Afganlı Nadir Şah Kars'ı kuşattı. Yapılan barış anlaşması sonucunda Revan İran'a, Kars ve yöresi Osmanlılara bırakıldı. Nadir Şah'ın 1736'da tekrar Osmanlı topraklarına saldırması üzerine yapılan savaş sonucunda, 1746'da barış anlaşması imzalandı ve Kars uzun süre barış içinde yaşadı³⁰.

Kars 1828, 1855 ve 1877'de Rus işgaline uğradı.³¹ 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Rusya, Kafkas cephesinde Batum, Çıldır, Kars ve Bayezid sancaklarını işgal etti ve 3 Mart 1878 tarihli Ayastefenos antlaşması ile kendi topraklarına kattı. Daha sonra Avrupa devletlerinin araya girmesiyle 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin antlaşması ile Bayezid sancağı Osmanlı devletine geri verildi ise de Batum, Çıldır ve Kars sancakları yine Rusya'da kaldı³². Böylece Osmanlı Devleti, Kafkasya sınırında önemli bir stratejik mevkiye sahip olan şehrini kaybetmiş oldu. Ruslar Kars'ı, merkezi Tiflis olan Zakafkasya genel valiliğine bağlı bir vilayet durumuna getirdiler. Tiflis-Gümrü demiryolunu Kars'a kadar uzattılar. 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk antlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devletine verildi. Ancak Ruslar geri çekilirken yerlerini Ermeniler'e bıraktıklarından, Türk ordusu 23 Nisan 1918'de ileri harekate geçerek Kars'ı Ermenilerden aldı. Mondros mütarekesi imzalandıktan sonra Türk ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesi hükmü gereği Kars boşaltıldı. Bu esnada Kars'ta bulunan Yakub Şevki Paşa şehri teslim etmemek için direnmişse de İstanbul'un işgal edilmesine bahane oluşturacağı bildirildiğinden daha fazla karşı koymamıştı³³.

Kars ve çevresini Ermeni ve Gürcü saldırılarına karşı korumak ve bölgenin haklarını milletlerarası alanda savunmak amacıyla Kars'lılar tarafından 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası kuruldu. Şura 17-18 Ocak 1919'da topladığı ile kongre adını Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti-i Muvakkata-i Milliyesi olarak değiştirdi. 12 Nisan 1919'da

²⁹ Tufan Gündüz, DİA, s. 515-518

³⁰ Muammer Balcı, Kars 2005, s.24

³¹ Tufan Gündüz, DİA, s. 515-518

³² Candan Badem, Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.9

³³ Gündüz, DİA, s. 515-518

Kars İngiliz işgaline uğradı. Hükümet dağıtıldığı gibi üyeleri tutuklanarak Malta'ya gönderildi. İngilizler Karsın denetimini Ermenilere bıraktılar³⁴.

2.5.Kars'ın Kurtuluşu

Güney Kafkasya'nın Ermeni ve Gürcü denetimine geçmesinden sonra Nisan 1919'da başlayan Kuva-i Milliye eylemleri 1920 başlarında, 15. Kolordunun desteği ile birlikte, büyük bir yoğunluk kazandı. Cenub-i Garbi Kafkas Hükümetinin dağıtılmasından sonra, Ermeni denetimi neredeyse tüm Kars yöresini kapsamış, sadece Çıldır uzun süre bunun dışında kalabilmiştir. Ermeniler Şubat 1920'de bölgeyi ele geçirmek için büyük bir saldırı başlatmış ve 17 Şubat'ta Çıldır ve Arpaçay'a ulaşmışlardır. Bu gelişmeler üzerine Heyet-i Temsiliye Elviye Selase'nin (üç vilayet, Kars, Ardahan ve Batum'un) yeniden elde edilmesini uygun buldu ve bu amaç doğrultusunda 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa hızla hazırlıklara girişti. 28 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa Sarıkamış yönünde harekete geçerek, 29 Eylül'de Sarıkamış'ı kurtardı³⁵.

TBMM Hükümeti'nin Doğu Harekatının Kars'a dek uzatılmasını istemesi üzerine; Doğu Cephesi birlikleri 28 Ekim 1920'de yeniden saldırıya geçti ve 9. Kafkas Tümeni 30 Ekim'de Ermenilerin direnişini kırarak Kars'a girdi³⁶.

“Kars, Kurtuluş savaşı'yla 30 Ekim 1920'de Türk kuvvetleri tarafından alındı. Kars halkının Türk milli mücadelesinde gösterdiği fedakarlıktan ötürü şehre Gazi unvanı verildi. 1921 yılında yapılan Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla yeni sınırlarına kavuşan Kars, Cumhuriyet'in ilanından sonra aynı adlı ilin merkezi yapıldı”³⁷. Sonu ne olursa olsun Kars, sahne olduğu her savaşta kahramanlığını göstermiş, zaferler kazanmıştır.

Karslı Hafız Kurban Yurtseven, Kars'ın son kez kurtuluşu üzerine, 1920 Aralık ayında imamlık görevine yeniden başlayınca ilk Cuma namazından sonra Evliya Camii avlusunda şu destanı okumuştur:

“Hamdolsun Mevlaya ne güzel Devlet

³⁴ Gündüz, DiA, s. 515-518

³⁵ Balcı, Kars 2005 s. 32-33

³⁶ Balcı, Kars 2005 s. 32-33

³⁷ http://www.kars.gov.tr/kars_dnyssvs.html, (18.5.16)

Vatanın yüzünü şadan gösterdi

Selamete gördü kardaşın millet

Rabbim bize lütfü ihsan gösterdi

Kars sancağı yeni baştan kurtuldu

İngiliz planı hükmü yırtıldı

Türk kendine geldi ağır tartıldı

Cenk açtı düşmana meydan gösterdi

Gelip gördük çalı diken defolmuş

Yurdum yine çiçek şebboyla dolmuş

“Takavor” yerinde kuru nam kalmış

“Kars zaferi” yeni bir şan gösterdi”³⁸

3.Kars İli Coğrafyası

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesinin kuzeydoğu kesimlerinde yer almaktadır. Doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda Iğdır, güneyde Ağrı, batıda Erzurum, kuzeyde ise Ardahan illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 9442 km² olan il, ülke alanının yüzde 1.2’ sini kaplamaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 1768 metredir. İl, 420 10’ ve 440 49’ doğu meridyenleri, 390 22’ ve 410 37’ kuzey paralelleri arasında bulunur³⁹.

Kars Doğu Anadolu bölgesinin en soğuk bölgesinde yer alır. İlde “Doğu Anadolu yüksek yayla iklimi” görülür. Kars’ta kışları uzun ve sert, yazları ılımlı hatta serince geçen bir iklim vardır. Türkiye’de soğukların en çok olduğu ve uzun sürdüğü yerlerdendir. Bu durumun nedeni; yüksek dağ sıralarıyla denizlerin ılımanlaştırıcı etkisinden ayrılması, yüksekliğin fazla olması, kış mevsiminde Büyük Asya Kara

³⁸ Kemal Zeki Gencosman, Türk Destanları, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 35

³⁹Balcı, Kars 2005, s. 45

Kütlesi üzerinde yerleşen soğuk ve ağır hava kütlesinin (Sibirya yüksek basınç merkezi) buraya kadar sokulmasıdır.



I. BÖLÜM

KARS İLİ VE ÇEVRESİNDE YAŞATILAN MANEVİ HALK İNANÇLARI

İnsanoğlunun hayatında üç önemli geçiş dönemi bulunmaktadır. Bunlar; doğum, evlenme ve ölüm olaylarıdır. Yaşamın bir safhasından başka bir dönemine geçilmekte, hayat; akışı içinde değişime uğramaktadır. . Bu önemli geçiş evreleri birçok uygulamayı ve inaniş da beraberinde getirmektedir.

1.DOĞUM İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Sosyal bir varlık olan insan, her canlı gibi doğar, yaşar ve ölür. Adına ömür denilen bu süreçte insan için farklı dönem ve bölümler yaşanır. Bunlara en güzel adıyla geçiş dönemleri denmektedir. İnsan hayatı bütün dünyada doğum, evlenme ve ölüm şeklinde üç ana döneme ayrılmaktadır. Bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlem, kümelenerek söz konusu geçişler bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun biçimde yönetilirler. Bunların hepsinin amacı, kişinin geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilere korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, kişi bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır⁴⁰.

İşte bu geçiş dönemlerinden birisi olan doğum olayı da Kars'ta farklı bir anlam taşımaktadır. Doğum öncesi, doğum sırası ve sonrasında bir takım adetler, uygulamalar ve ritüeller mevcuttur. Genel olarak doğum ve çocukla ilgili gelenek, inanma ve uygulamalar Anadolu halk kültürü ile ortak özellikler taşısa da kimi yanlarıyla farklılıklar da içermektedir.

Hemen her yerde olduğu gibi, Kars ve çevresinde de çiftlerin ve onların ebeveynlerinin evlendikten sonra en çok istedikleri şey çocuk, yani kadının doğurmasıdır. Gelin eve girerken başına elma ve çeşitli yiyeceklerin atılması, kucağına çocuk verilmesi bu arzunun göstergelerindendir. Bu arzunun gerçekleşmesi

⁴⁰ Sedat Veyis Örnek, Türk Halk Bilimi, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1995, s.131

için ve gerçekleştikten sonra insanlar çeşitli uygulamalar yapmışlar ve bugün de yapmaktadırlar. Çünkü doğum sadece bir insanın dünyaya gelmesi olayı değil, aynı zamanda toplumun ve kutsal sayılan baba ocağının tütmesinin devamlılığının sağlanması demektir⁴¹.

“Bu itibarla doğum, hemen her zaman mutlu bir olay olarak kabul edilmiş, yalnızca anne-babayı değil, aynı zamanda hısımlar ve akrabaları da sevindirmiştir”⁴². Haneye yeni bir bireyin gelmiş olması, soyun devam edecek olması sonsuz mutluluk kaynağı olarak görülmektedir.

Mustafa Turan’a göre; “Kars’ın en köklü geleneklerinden biri doğumla ilgili geleneklerdir. Bu gelenekler Oğuzlardan bugüne aynı sıcaklığı ile gelmiştir. Kars’lılar için her nüfus artışı onlarca ümit ve kuvvet kaynağıdır. Kars’ta ‘kız bereket, oğlan devlettir’ inancı yaygındır. Düşmana karşı daha önce durduğu ve daha güçlü silah kullandığı için erkek çocuğun oluşu daha sevindiricidir. Erkek çocuk ilk çocuğa birisi dama çıkarak damı sökmeye başlar. Baba onun bahşişini vererek damı sökmeye mani olur. Buna ‘baca sökme’ denir”⁴³.

Doğum olayı anne-babaya saygı, ihtiram, soy sopa karışma, soyun devam etmesi gibi öneme sahiptir. İnsan hayatının geçiş dönemlerinden en mühimi olan doğum hadisesi öncesi ve sonrası ile belli bir takım ananevi ritüeller, gelenekler ve inanışları da beraberinde barındırır. Anne-baba hatta bütün akrabalar neredeyse bu adet ve gelenekleri yerine getirmek zorundadırlar.

“Hayatın başlangıcı olan, soyun devamı manasını taşıyan ve birçok uygulamayı bünyesinde barındıran doğum, sadece Türkler’de değil bütün milletlerde çok önemli bir yere sahiptir”⁴⁴. Bu bağlamda Kars ili genelinde tespit ettiğimiz âdetler ve uygulamalar şöyledir.

⁴¹ Rifat Araz, Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s.90

⁴² Erman ARTUN, Türk Halk Bilimi, İstanbul, Kitabevi, 2005, s.134

⁴³ Mustafa Turan, Kars Folklorundan Çizgiler, Ankara, 2001, s.52

⁴⁴ Ali Çelik, Trabzon Çaykara Halk Kültürü, İstanbul, Doğu Kütüphanesi, 2005, s.199

1.1.Doğum Âdetleri ve Yapılan Uygulamalar

Kars'ta doğum öncesi gelenek, inanma ve uygulamalar özellikle bebeğin cinsiyetine yönelik şekillenmiş olarak gözükmektedir. Bu durum, düğün esnasında geline hediye edilen koç ya da koyun gibi armağanlarla anlam bulur. Örneğin, eğer geline koç armağan edilmişse, kendisinden de erkek evlat beklenildiği, dileklerin bu yönde olduğu anlamı çıkarılır. Dişi hayvan armağan edilmişse bu kez kız çocuğu beklentisi dile getirilmiş demektir. Bunun yanı sıra, anne ya da babadan herhangi birinin rüyasında bıçak, kama, kılıç gibi aletlerden görmesi, doğacak çocuğun erkek olacağına; gül, çiçek gibi bitkilerden görülmesi ise doğacak çocuklarının kız olacağına yorumlanır⁴⁵.

Çocuğu olmayan kadın veya erkeğe genellikle “kısır” denirken bazı yerlerde “sonsuz” da denir. Bununla birlikte nadiren de olsa “hudüm” denilen yerlerde vardır. Çocuğu olmayan ailelere halk çok üzülür ve onların çocuk sahibi olmaları için dualar ederler⁴⁶.

Özellikle geçmişte, çocuk sahibi olmak isteyenlerde istemeyenlerde bazı bir takım geleneksel uygulamalara başvurmuşlardır. Çocuk sahibi olabilmek için günümüzde en çok başvuru olan yöntem ise tıbbi uygulamalardır. Geçmişte geleneksel yöntemlerle, kocakarı ilacı denilen ilaçlarla veya uygulamalarla hamile kalmaya veya kalınmamaya çalışılıyordu. Hamile kalmak için en çok uygulanan yöntem kadının ‘buğuya oturtulması’ yöntemidir. Kadın rahminin üşüdüğüne veya açılmadığına inanılarak papatya, sandal vb. otlar kaynatılarak onların buğusuna oturtulur ve böyle tedavi edilirdi. Bunun yanında, ekmek pişirildikten sonra kadın, tandıra oturtulmakta ve rahminin üşümüşlüğüne geçeceğine inanılmaktadır⁴⁷.

Çocuğu olmayan kadının beline yakı yapıştırma da uygulanan yöntemlerden birisidir. Çocuk olması için Akyaka ilçesinin birçok köyünde, merkezde ve merkeze bağlı köylerde, Digor, Kağızman ilçelerinde genellikle yatır ziyaretine, Selim ilçesi'nin

⁴⁵ Metin Turan, Kars “Beyaz Uykusuz uzakta”, s.330

⁴⁶ Cengiz Gökşen, “Toplumsal Uygulamalar ve Ritüeller” Doğu Anadolu’da Kültür Turizmi İçin Birleşmiş Milletler Ortak Programı Kars İlinin Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması Projesi, Kars, 2011, s.118

⁴⁷ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.118

birçok köyünde şehitlere ve diğer ilçe ve köylerde benzerlik olmasıyla birlikte türbelere gidilir, adaklar adanır, kurbanlar kesilir ve dualar edilir.⁴⁸

Halıkışlak köyünde türbeye bez, beşik bağlanır, çivi götürülerek türbenin duvarına ve toprağa batırılır. Batarsa dileğin kabul olduğuna inanılır. Akyaka Kürekdere köyünde keçenin üzerine yumurta dökülür ve kadın üzerine oturtuluyor. Bu uygulama rahim ağzı açılsın diye yapılır. Bölgede rahme ‘çocukluk’ deniyor. Rahmin ağzının açılması ve yumuşaması için yağ sürülür. Arpaçay Bozyiğit köyünde rahimdeki iltihabın dökülmesi için kadına, sandal bitkisini kaynatarak suyunu içirirler. Ayrıca ineklerin eşini kadınlara sürüyorlar ve deriye sarıyorlar. Çevrede kadınların rahminin üşümesini önlemek için en çok uyguladıkları yöntemlerden biri koyun postuna sarmaktır. Eski köy hekimleri, Selim’in Akçakale ve Digor’un Halıkışlak köylerinde alabalık kafasından bitkilerle ilaç yaparlardı. Selim’in Oluklu köyünde ise ayran kaynatılır, içine kiremit atılır, buğusuna kadın tutularak tedavi edilmeye çalışılır. Süte beyaz soğan doğranıp pişirilir, bu karışım kadına yedirilir. Suya bol tuz atılıp içine biraz da arpa atılarak kaynatılır ve hasta üstüne oturtulur. İki üç gün yataktan çıkmaz, ilişkiye girer, beline de yumurta yakısı yapıştırılır. Digor’un Varlı köyünde hamile kalmak için dolık otu (heajo) kaynatılıp suyu içiriliyor. Sarıkamış’ın Alisofu köyünde rahimdeki iltihabın yok olması için soğan kaynatılıp kadına suyu içirilir. Sarıkamış Balabantaş köyünde ‘uşak otu’ denilen ot toplanarak çayı içilir. Sarıkamış İnkaya köyünde soğan kabuğu, ebe gümeci, evelik, papatya kaynatılır, kadın bunların buğusuna oturtulur. Akyaka Büyükduran köyünde, koyunun kuyruk yağı dövülür, zencefil ve tarçın katılarak kadın buhara tutularak rahmine yerleştirilir. Merkez Halefoğlu köyünde hamilelik için zegerek denilen bir ilaç yapılıyor. Zegerek; ot, papatya, dere otu, kekik suyundan yapılan, eski köy hekimlerinin uyguladığı bir ilaç olarak bilinmektedir⁴⁹.

Hamile kadına yörede saygı duyulmakta ve değişik isimler verilmektedir. Örneğin Akyaka merkezde “yükü” ve “gebe” İbiş köyünde “boylu”, Sarıkamış Isısu köyünde “iki canlı”, ağır ayak” “gümanlı”⁵⁰ Selim Tozluca köyünde ise “vakitsiz” isimleri verilmektedir.

⁴⁸ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması s. 118

⁴⁹ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.118

⁵⁰ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

Hamile kalmak istemeyenlerin başvurduğu en yaygın doğum kontrol yöntemi kına kaynatıp içmek ve soğan kabuğunu kaynatıp suyunu içmektir. Bunun yanında değişik yöntemlere başvuranlar da bulunmaktadır. Bazı yerlerde limon tuzu ve sabunla hamilelikten korunmaya çalışılmaktadır. Günümüzde modern tıbbın uygulanırlığı daha fazladır⁵¹.

Bir kadının hamilelik durumu, genellikle âdet gününün geçmesi sonucunda yapılan testle anlaşılıyor. Özellikle geçmişte âdet geçmesi, aşermesi, midesinin bulanması vs. ile anlaşılmaktadır. Kadın hamile kaldığında bunu genellikle eşine ve kendisine yakın hissettiği birine söyler. İlk başta kayınvalidesine kesinlikle söylemez. Çünkü bu ayıp olarak karşılanır. Bunun saygı unsuru olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz⁵².

Kadınlar hamileyken çocuklarının güzel olması için en çok başvurdukları yöntem elma yemektir. Bunun yanında Arpaçay ve Selim’de kaynak kişilerin çoğu, çocuğun güzel olması için güzel şeylere bakılması gerektiğini ifade ediyorlar⁵³.

Kars’ın tamamında erkek çocuk tercih ediliyor. Özellikle ilk doğacak çocuğun erkek olması isteniyor. Erkek evlat devlet, güç ve soyun devamı için tercih sebebidir. Kaynak kişilerin hemen hepsi, kız çocuğunun daha iyi olduğunu söylemelerine rağmen, erkek çocuğun tercih edildiğini söylüyorlar. Araştırmalarımızda, erkek evlat isteyen bir kişinin yedinci kızı olduğunu ve erkek oluncaya kadar devam edeceğini söylediğine rastladık⁵⁴.

1.2.Aşerme

Hamileliğin en açık belirtisi aşerme duygusudur. Aşerme durumunu ifade etmek için bölgede değişik isimler kullanılmaktadır. Örneğin Akyaka’nın İbiş, Üç pınar, Boyuntaş gibi köylerinde “ağız pisliliği”⁵⁵, İncedere köyünde “ağzı tatsız”⁵⁶,

⁵¹ Kasım Akar, Arpaçay-Gedik Satılmış, İlkokul, 55 Yaşında

⁵² Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

⁵³ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

⁵⁴ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

⁵⁵ İsmet Aykutluğ, Kars-Çerme, İlkokul, 41 Yaşında

⁵⁶ Ahmet Koçali, Kars-Ataköy, İlkokul, 52 Yaşında

Sarıkamış Karaorgan köyünde “yerikleme”⁵⁷, Arpaçay’ın Tepecik köyünde ise “ağzı kötü”⁵⁸ deniliyor.

Aşerme döneminde hamile kadınların istekleri karşılanmazsa, çocuğun sağlıklı olmayacağına inanılır. Anadolu da olduğu gibi Kars’ta da cinsiyet tayininde yiyeceklerin etkilerinin olduğuna inanılmaktadır. Anne adayının yediği yemeklerdeki tercihleri bu açıdan oldukça önemlidir. Eğer anne adayı, tatlı türü yiyeceklere daha çok eğilim gösteriyorsa o zaman doğuracağı çocuğun erkek olacağına; ekşi türü yiyeceklere eğilim gösteriyorsa bu kez kız doğuracağı kanısına varılıyor⁵⁹. “Ye ekşiyi doğur Ayşe’yi” tekerlemesi ekşinin kız çocuğunun, tatlı yiyeceklerin ise oğlan çocuğunun belirtisi olarak yorumlanmakta “ye tatlıyı doğur atlıyı” şeklinde ifade bulunmaktadır. Ayrıca, anne karnının büyüklüğü de bebeğin cinsiyetinin belirlenmesinde başvurulan yöntemlerden biri olmaktadır. Anne karnı yuvarlakça ve anne adayının fiziki yapısına göre orta büyüklükte ise, o zaman bebeğin kız olacağına, karın yukarıya doğru büyümüşse bu kez erkek olacağına inanılır⁶⁰.

Kars’ta gebeliğin son haftalarına doğru, gelin dışarıya pek çıkmaz ve özellikle de kayınbabasına, büyük kayınlarına görünmemeye çalışır. Bu haliyle onların karşısına çıkması ayıp sayılır. Hamile kadın ayıya, deveye, maymuna, özürlü insanlara, cenazeye baktırılmaz. Bunlara bakması halinde bebeğe zarar geleceğine inanılır. Hamile kadın gizli saklı bir şey alıp yemez⁶¹.

Hamile kadının karnındaki çocuğun cinsiyetini tespit etmek amaçlı yapılan uygulamalar; kadının rüyası yorumlanarak kızı veya oğlu olacağı anlaşılmaya çalışılır:

- Rüyada balık görmesi, hamile kadının kendini ata binerken görmesi, evinin damına bayrak dikilmesi, kadının kucağında kız çocuk emzirmesi, armut görmesi, silah görmesi oğul olacağına,⁶²

⁵⁷ Kasım Akar, Arpaçay-Gedik Satılmış, İlkokul, 55 Yaşında

⁵⁸ Ahmet Koçali, Kars-Ataköy, İlkokul, 52 Yaşında

⁵⁹ Turan, Kars” Beyaz Uykusuz uzakta”, s.331

⁶⁰ Şahmurat İrençi, Din Görevlisi, 57 Yaşında

⁶¹ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

⁶² Cengiz Kederli, Selim –Tozluca, İlkokul, 62 Yaşında

- Rüyada yemiş görmek, elma görmek, kadının attan düşmesi, sedef düğme dikmesi, oğlan çocuk emzirmesi, boncuk görmesi kızı olacağına yorulur⁶³.

Bazı belirtiler de hamile kadının kızı veya oğlu olacağına dair işaretler vardır. O işaretlerden bazıları şöyledir;

- Hamile kadının yüzü güzelleşirse oğlu olur, çirkinleşirse kızı olur.
- Karnı sivri bir hal alırsa oğlu, yassı olursa kızı olacağına,⁶⁴
- Çocuk ana karnında çok oynar, tekmelerse oğlu, böcek gibi kaynarsa kızı,⁶⁵
- Canı tatlı isterse oğlu, ekşi isterse kızı,
- Kadın gündelik hayatında hareketli olursa oğlu, yavaş hareket ederse kızı,⁶⁶
- Doğum esnasında çocuğun yüzü aşağı doğru ise erkek, annesinin yüzüne doğru bakarsa kızı,
- Kadının yüzü çillenirse kızı,
- Çocuk anne karnında sağ tarafta oynarsa erkek, sol tarafta oynarsa kızı olacağına dair tahminlerde bulunulur.

1.3.Doğum Esnası ve Sonrası

Doğum, eskiden Kars'ın genelinde köy ebelerinin veya yaşlıların nezaretinde evlerde yaptırılıyordu. Doğumun zor olması, bebeğin ters gelmesi vb. gibi durumlarda ancak hastaneye başvuruluyordu. Ancak günümüzde doğumların neredeyse tamamı hastanelerde gerçekleşmektedir. Doğum sancıları başlayınca ebe çağrılır. Doğumu kolaylaştırdığına inanılarak bacadan silah atılır⁶⁷. Yörede 9 ay 10 günden erken doğan çocuğa “çabuk”, “eksik”, “günsüz” ve 9 ay 10 günden geç doğan çocuğa da “artık” denmektedir⁶⁸.

Gelinin özellikle ilk çocuğunu mutlaka oğlan evinde doğurmasına özen gösterilir. Doğumun kız anasının evinde yapılmasına hoş bakılmaz⁶⁹. “Doğumdan önce, doğum kolay olsun diye Sarıkamış Isısu köyünde, ılık suyla banyo yaptırılıyor”⁷⁰.

⁶³ Cengiz Kederli, Selim -Tozluca, İlkokul, 62 Yaşında

⁶⁴ Muhlis Kaya, Kağızman-Keşişkiran, İlkokul, 63 Yaşında

⁶⁵ Tenzil işçi, Selim-Tozluca, 77 Yaşında

⁶⁶ Ahmet Koçali, Kars-Ataköy, İlkokul, 52 Yaşında

⁶⁷ Balci, Kars 2005, s.252

⁶⁸ Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 250

⁶⁹ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta, s.331

Doğum sırasında eve giren hiçbir eşya dışarı çıkarılmaz. Orada bulunan hiçbir kimsede ayrılamaz. Eğer bir kadın oradan ayrılmak zorundaysa, gündüz dışarı çıkabilir ama güneş batmadan yine geri dönmek mecburiyetindedir. Bu kurala uyulması gerekmektedir. Geri dönmezlerse doğum yapan kadını al karısı basması olasılığı yüksektir. Şayet buna dikkat edilmezse, doğumdan sonra, Alkarısı bebeği ve anayı öldürür inancı vardır⁷¹.

Doğumdan sonra bebeğin göbek kordonu, ya bir tahta parçası ya da ayakkabı-çarık veya tezek üzerinde kesilir. Özellikle babaannenin ayakkabısı üzerinde kesilir. Ayakkabı üzerinde kesilmesiyle her kısmetin ayağına geleceğine inanılır. “Bu işte kullanılan çakı yıkanmadan kapatılır ve annenin yastığı altına konur. Çocuğun göbeği kuruduktan sonra çakı açılır ve yıkanır. İlk banyo suyuna teni güzel olsun diye yumurta kırılır. Terlemesini önlemek için tuz serpilir”⁷².

Çocuk doğduktan sonra eşi (plesenta) ve göbeği çocuğun ileride seçeceği mesleğe niyetle bir mekana, okuması isteniyorsa okul bahçesine, çoban olması isteniyorsa koyun ağılına, imam olması isteniyorsa cami avlusuna gömülür. Ebe, bebeğin göbek kordonunu keserken, ağzına göbek parası-altın sıkıştırır. Çocuk ilk önce tuzlu suda yıkanır ve bebeğin göbek bağı düşünceye kadar banyo yaptırılmaz. Doğumu zor olan kadının evinin damında ezan okunur. Loğusalık devri ağır geçen, sütü gelmeyen, sütü az olan veya doğum esnasında ölen annenin bebeği emzirme hakkı önce eltiye (kaynının karısı), olmazsa kayınvalideye sütanalık olarak geçer⁷³.

Yeni doğum yapmış bir kadın, kendisine hizmet eden birisi varsa bir hafta on gün evinde yatarak dinlenir. Kadına hizmet edecek, ihtiyaçlarını karşılayacak kimse yoksa üç gün hatta bir gün sonra kalkmak zorunda olanlar da oluyor⁷⁴.

Yeni doğum yapmış kadına, Kars ve çevresinde ‘nohsa’, ‘loğusa’ veya ‘zaha’ denir. Eskiden doğumdan sonra hem çocuğun hem de annenin altına ‘höllük’ denilen toprak konulurdu. Bu toprak, belli bir yerden getirilerek, ateş üzerinde iyice ısıtılır biraz soğuduktan sonra çocuğun ve kadının altına serilirdi. Özellikle çocuk için höllüğün

⁷⁰Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

⁷¹ Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 259

⁷²Balcı, Kars 2005,s.252

⁷³Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.331

⁷⁴Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.119

daha sağlıklı olduğunda hemen herkes hemfikirdir. Toprağın, çocuğu sıcak tuttuğu, altını yaş tutmadığı ve pislik yapmadığı söyleniyor⁷⁵. Bu uygulama için seçilen toprak, özellikle saygınlığına inanılan kişilerin mezarlarından, evliya mezarı ve yatır sayılan yerlerden alınan toprakla yapılır. Çünkü orada yatan zatın çevresinden alınan toprağın anneye ve bebeğe sağlık getireceğine inanılır. Örneğin, Kağızman'ın Camuşlu köyünde, höllük için toprak özellikle halk ozanı kimliğiyle birlikte imamlıkta yapmış olan Cemal hoca'nın mezarının çevresinden alınmaktadır⁷⁶.

Bebeklerin kundakları üzerine, kırkı çıkana kadar, genellikle sarı bir “vala” bağlanır. Bu, sarı renkli bezin sarılık hastalığına karşı bebeği koruduğuna inanılır. Ayrıca nazar değmemesi için gözboncuğu yanı sıra, bebeğin kundak bezine muska ve salyangoz boncuğunun dikilmesi de yaygın bir gelenektir.⁷⁷ Ayrıca bebeğin sancısının kesilmesi için, imama yedi renkten oluşan ip götürülür, imam o iplere inşirah suresini okur üfler ve düğüm atar, daha sonra ip çocuğun yastığının altına konur.

1.4.Doğumdan Sonraki Uygulamalar ve İnanışlar

Doğum sonra, çocuk için müjde geleneği vardır. Özellikle ilk çocuk erkekse bu gelenek daha da anlamlı hale gelir⁷⁸. Kars'ta oğlan çocuk devlet, kız çocuk doğunca bereket inancıyla karşılanır. Doğan ilk çocuk erkekse çocuğun babasına veya dedesine, bahşiş almak için müjde verilir. Çocuk doğduğunu duyanlar o evin bacasına çıkıp, bacayı sökmek isterler. Bunu önlemek için, ev sahibi onlara müjdelerini, peşkeş (hediye) verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, bacayı söktürmez. Eğer peşkeş verilip bacanın sökülmesine engel olunmazsa ocağın söneceğine, doğan çocuğun öleceğine, soyun sürmeyeceğine inanılır⁷⁹.

“Çocuk al yanaklı al dudaklı olsun diye yüzüne ve dudaklarına kanı, kara kaşlı, kara gözlü olsun diye de ceviz kabuğu yakılıp külü kaşının gözünün üzerine sürülür. Al basmasına karşı loğusanın başucuna Kur'an-ı Kerim asılır. Yatağının çevresine kıldan örme ip gerilir ve yalnız bırakılmaz. Doğumdan hemen sonra da aynı amaçla

⁷⁵Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.120

⁷⁶Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.334

⁷⁷Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.334

⁷⁸Tenzil işçi, Selim İlçesi Tozluca Köyü, Okur-yazar değil, 77 Yaşında

⁷⁹ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.331

ilk lokmayı ebe alır, üç kez anaya uzatıp geri çekerek kendisi yer. Kırkı dolmadan loğusa çocuk dışarıya çıkarılmaz. Bezi dışarıya asılmaz, cinleri kaçırmak, al basmasını önlemek amacıyla yanlarında sürekli ateş yakılır”⁸⁰.

- Boş beşik sallanmaz, uğursuzluk getirir.
- Çocuk şaşı olur diye kırk gün gözleri açılmaz⁸¹.
- Bölgede al karısı inancı olduğundan dolayı loğusa kadını kesinlikle yalnız bırakmazlar⁸².
- Cinlerin loğusanın yanına gelmesine “tohunlaşma” denmektedir.
- Loğusa kadını al basması tehlikesinden korumak için kadının evinin önüne at getirilir ve atın kişnemesi sağlanır. Al, atın kişnemesini duyar ve o eve korkusundan yaklaşamaz.
- Yeni doğum yapmış kadınlara, kendi evinin yemekleri verilmez; komşularının getirdikleri yedirilir. Çünkü alkarısının evdeki malzemelere saklanmış olacağına inanılır. Komşuların getirdikleri bu yemeklere “yoklama” denir. Gelen bu yemeklerin tatlı türünden ve üzerinin mutlaka kapalı olmasına dikkat edilir⁸³.
- Doğum yapan anne, baygınlıklar ve sayıklamalar gösterirse albastı diye, eskiden etrafta alkarısı yakalamış bir aile varsa, onlardan bir erkek çağrılır. Çağrılan bu erkek, eline kama, hançer gibi kesici aletlerden birini alarak, loğusanın yattığı evdeki değişik kuytu köşelere alkarısının saklandığı varsayımıyla saldırmaya başlar. Eğer organları yerine koymazsa onu yakalayıp bir daha da bırakmayacağını haykırır. Sonra hastanın yatarken üzerine bir kapla arpa konur ve erkek bir at getirilir. Çünkü, alkarısının erkek ata binemediğine, onun yelelerini öremediğine inanılır. Eğer at arpayı yemez, huysuzlaşır, kişner tepinirse alkarısı oradadır. Hastanın hafiften kulakları çekilir, alına ve dudaklarına ıslak bez sürülür. Böylece hastalığın sağaltılacağına inanılır⁸⁴.

⁸⁰ Balci, Kars 2005, s.252

⁸¹ Ahmet Demirkaya, Merkez Ocaklı Köyü, İlkokul, 63 Yaşında

⁸² Hacer Kederli, Selim İlçesi Tozluca Köyü, İlkokul, 60 Yaşında

⁸³ Cengiz Kederli, Selim İlçesi Tozluca Köyü, İlkokul, 62 Yaşında

⁸⁴ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.334

- Al basmasından korumak için, çocuğun yanına Kur'an-ı Kerim konuluyor, iğne konuluyor, kadının ve çocuğun yanına bir parça ekmek konuluyor, yanındaki bir şeye iğne batırılır⁸⁵.
- Al, ateşten korktuğu için evde sürekli ateş yakılır⁸⁶.
- Al basmasından koruma yollarından birisi de doğum yapan kadının ağzına götürülen ilk lokmanın üç defa verilip geri alınması sonrası yere atılması uygulamasıdır.
- Yörede kırk basması inancı mevcuttur. Bu nedenle, kırklı çocuklar dışarıya çıkarılmaz. Kırklı kadınlar da birbirlerinin yanına gitmemeye özen gösterirler⁸⁷.
- Kırk basmış çocuklar geç yürürler.
- Kırk basmasının belirtileri; sürekli ağlama, meme emmeme, zayıflama olarak ifade edilmektedir. Böyle durumlarda bebeği kurtarmak için bir takım uygulamalar yapılmaktadır. Müslüman olmayanların mezarlığında (gorhane) yıkanır ya da kırkı basan çocuğun üzerine, üç defa ağırlıkla bastırılıp kaldırılır veya anne ile babanın üzerinden diğer tarafa alınır. Bunun yanında anne ve babanın giysilerinden bir parça koparılır, kırk baskını çocuğun altına konarak yakılırsa, sağlığına kavuşacağına inanılır⁸⁸.
- Kırk basmış çocuk için uygulanan bir pratik de, çocuğun yedi yol ağzına götürülüp orada "çilesi" nin kestirilmesidir. Bu uygulama da; çocuğun herhangi bir ayağına ip, bez parçası gibi bir şeyler bağlanır ki çocuğun yürümesi geç olmasın⁸⁹.
- Kırk basmış bir çocuğun iyileşmesi için mum eritilip dökülür⁹⁰.

Kırkı çıkarılırken;

- "En yaygın uygulama, kırk tane taş toplamak, her taş için bir kere ihlas suresi okumak şeklindedir.
- Çocuğun kısmetli olması için, kırk taşın yanına kırk buğday, nohut, arpa, pirinç gibi yiyeceklerde katılmaktadır.

⁸⁵ Fuat Alkış, Merkez Derecik Köyü, İlkokul, 63 Yaşında

⁸⁶ Fuat Alkış, Merkez Derecik Köyü, İlkokul, 63 Yaşında

⁸⁷ Hacer Kederli, Selim İlçesi Tozluca Köyü, İlkokul, 60 Yaşında

⁸⁸ Turan, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", s.334

⁸⁹ Fadime Taşdemir, Akyaka-Merkez, İlkokul, 60 Yaşında

⁹⁰ Döne Aslan, Akyaka- Boyuntaş, 50 Yaşında

- Çocuğun ve annenin kırkı birlikte çıkarılır.
- Kırkinci gün ne zaman doluyorsa kırklama da o gün yapılır”.

Yörede çocukları üst üste ölü olarak dünyaya gelen veya çocukları yaşamayan kadınlara “boylama” yapılıyor. Boylama; büyük bir daire biçiminde bir muska yapılarak, kadını ve çocuğu bu dairenin içinden geçirmeye denilmektedir⁹¹. “Bazı yerlerde sürekli düşük yapan kadınların çocuğu düşmesin diye, bir kilit alıp hocaya götürür kilitletirler. Böylece çocuğu ana rahmine bağlamış olacaklarına inanırlar. Doğum vakti gelince de tekrar hocaya götürüp açtırırlar. Yine bazı yerlerde çocuğu yaşamayan kadınlara ‘hamzat’ gelmiş diyorlar. Bazı yerlerde de ‘zirvişeh’ deniyor”⁹². Sarıkamış’ta çocuğu yaşamayanlar, yedi yıl ara vermeden kurban kesmeyi adarlar. Kestikleri bu kurbanların etlerini dağıtırlar. Kemikleri sıyırarak eksiksiz bir şekilde bir araya getirip gömerler. Yedinci yılın sonunda dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar⁹³.

“Çocukları nazardan korumak için üzerlerine genellikle nazar boncuğu takılır. Nazar olmuş veya nazara karşı korunmak için çocukların üzerlerine muska da takılır. Bazı yerlerde çocuğun ilk saç kesildiğinde saçın ağırlığınca sadaka verilir. Bebeklerin tırnakları kırkı ile altı ayı arasında kesilir. Nazara uğrayan çocuk okunur. Çocuğu okuyan kişi elini, bir nazara uğrayan çocuğa bir de yere sürerek ve bunu üç kez tekrarlayarak, her defasında ‘nazarı yere’ der ise, çocuğun nazardan kurtulacağına ve sağlığına kavuşacağına inanılır”⁹⁴.

Kars’ta çocuğun çıkan ilk dişini kim görürse, o çocuğun gömleğini yırtar, böylece diş çıkarırken duyduğu acının geçeceğine inanılır. Aynı kişi aileye madeni bir eşya hediye verirse, örneğin bir bıçak, kırklık, keser vb. çocuğun dişlerinin demir gibi sağlam olacağına inanılır⁹⁵. Çocuk diş çıkardıktan sonra, diş hediği pişirilerek, komşulara dağıtılır ve komşular da diş yoklaması yaparak, küçük armağanlarla ziyarette bulunurlar.

⁹¹ Düriye Yılmaz, Sarıkamış-Isısu, İlkokul, 75 Yaşında

⁹² Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 121

⁹³ Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 265

⁹⁴ Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 256

⁹⁵ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.334

Diş hediği uygulaması bölgenin tamamında var diyebiliriz. Çocuğun ilk dişi görüldüğünde, diş hediği dağıtılır, komşular çağrılır ve hediye kabul edilir. Bazı yerlerde ise diş hediği dağıtılıyor ancak hediye alınmıyor. Çocuğun dişi düştüğünde ise diş rastgele bir yere değil, el ayak değmeyen bir duvarın içine atılıyor⁹⁶. Selim'in Tozluca köyünde babaanne torununun ilk dişini yutar⁹⁷.

2.EVLENME GELENEKLERİ

İnsan yaşamının temel dönüm noktalarından biri olan, ailenin temelini teşkil eden evlilik bütün dinlerde, hem kadın ve erkeğin yaşamını birleştirmesi açısından meşru hem de insan soyunun devamına katkı sağlamaları açısından kutsal bir yapı olarak tanımlanmıştır. Diğer taraftan aile ve akrabalık bağlarının kurulması açısından da evlilik; toplumsal bir olgudur.

Aile, bir toplumun çekirdeğini teşkil eden en önemli kurumudur. Her şey ailede başlar. Toplumun en küçük yapı taşı olmasına rağmen aile, ilk eğitim kurumudur. Güçlü toplumlar, güçlü ailelerden oluşmaktadır. Bu yüzden olsa gerek ki en ilkel toplumlardan en medenisine kadar bütün insan topluluklarında ailenin oluşumunu sağlayan evlenme, önemli bir yer işgal etmektedir. Çünkü toplumların geleceği her şeyden önce sağlam temeller üzerine bina edilmiş, sağlam karakterli, birbirleriyle uyumlu çiftlerin oluşturacağı bir yapıya bağlıdır⁹⁸.

Türk toplumundaki evlilikler çocuk sahibi olma eksenindedir. Bir kişi, evlenince itibar kazanır, çocuk sahibi olunca da itibarı yükselir. Kars ve çevresi değişen sosyo-ekonomik şartlara rağmen, geleneksel evlenme biçimlerinin, düğünlerin ve buna bağlı âdet, gelenek ve göreneklerin, uygulamaların hala varlığını devam ettirdiği yerlerden biridir⁹⁹.

Birçok gelenek ve göreneğin yanında evlilik öncesi ve sonrası gelenekler de oldukça fazladır. Bu bağlamda evlilik uygulamalarını ele alacağız.

⁹⁶Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.121

⁹⁷ Fahrettin Ulufur, Susuz-Kiziroğlu, İlkokul, 61 Yaşında

⁹⁸Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s,122

⁹⁹Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s,122

2.1.Evlenme Gelenek ve Uygulamaları

Kars ve çevresinde evlilik gelenekleri, geçmişe göre pek az değişime uğramakla birlikte, özellikle köylerde neredeyse tam manasıyla uygulanmaktadır.

Evlilik yaşıyla alakalı uygulamalar yörenin tamamında benzerlikler göstermektedir. Eskiden evlilik, hem kızlarda hem de erkeklerde erken yaşlarda olmaktaydı. Ama bu günümüzde değişmiş ve evlenme yaşı kız ve erkeklerde yükselmiştir. Geçmişte 13-20 yaş ortalaması evlilik için yeterliyken, günümüzde bu oran 18-25'e kadar yükselmiştir. Halk bu değişimi gençlerin daha bilinçli olmasına ve zamanın şartlarına bağlamaktadır¹⁰⁰.

Geçmişte bir kız 22-23 yaşlarına vardığında evlenememişse, evde kalmış gözüyle bakılırken, bu yaş günümüzde 25-30'lara varmıştır. Halk bu değişimi de zamana ve kızların okuma oranının yükselmesine bağlamaktadır. Evlenememiş kızlara genellikle 'evde kalmış' denirken, Akyaka'nın Boyuntaş, Selim'in Kırkpınar köyleri gibi bazı yerlerde 'kocalmış', Susuz'un Porsuklu köyünde 'erenlik', Sarıkamış'ın Balıklı köyünde 'kartmış', Balabantaş köyünde 'kalık' gibi değişik isimler verilmektedir¹⁰¹.

Oldukça azalmış olmasına rağmen bazı yörelerde devam eden başlık parası geleneği, kız kaçırma olaylarını da artırmaktadır. Bu ise yakın zamana değin aileler arası düşmanlıklara yol açmıştır. Kızların söz hakkı yok gibidir. Erkeklerse evlenme istemlerini çekingen, küskün tavırlarıyla belirtir, aracılara iletirler. Yanıtta aracılara verilir¹⁰².

Erkeğin herhangi bir isteği olmasa da, evlilik çağına gelmişse kız boylamaya (beğenmeye) çıkılır. Bölgenin hemen tamamında sıra bekleme vardır. Büyük kardeş dururken, kız olsun erkek olsun, küçük kardeş evlendirilmez. Geçmişte eş seçimini aile büyükleri özellikle de baba yapmakta ve evlenmelerin hemen tamamı görücü usulüyle yapılmaktaydı¹⁰³.

¹⁰⁰ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.122

¹⁰¹ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 122

¹⁰² Balcı, Kars 2005, s.250

¹⁰³ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 122

Kars ‘ta kız gözleme mekanlarının başında çeşme başları/su yolları gelmektedir. Genellikle su taşıyıcısı kızlar olmaktadır. Kars ‘ta düğünler kadın-erkek karışık olur ve oyunların, özellikle düğün oyunlarının çok önemli bir bölümünü kadın ve erkeğin el ele tutuştuğu, karma bar oyunları oluşturur¹⁰⁴. Erkekler kızları düğünlerde görür.

Erkeğin istediği kızı anne-babası da uygun görürse, kızın evine elçi gönderilir. Öncesinde kadınlar gidip kızı görür, beğenir ve onay verirlerse elçi göndermeye karar verilir. Daha sonraki aşama yörenin saygın kişilerinden oluşan bir heyetin elçilik yapmasıdır. Oğlanın babası ve akrabaları da elçilerle birlikte giderler. Cuma akşamı (Perşembe) günleri elçi gidilir¹⁰⁵. Elçiler arasında en yaşlı kişi “biz buraya niçin geldik bir sorar mısınız” gibi bir cümleyle sözü açar, isteklerini bildirirler; “Allah’ın emri, peygamberin kavliyle kızınızı oğlumıza istiyoruz” der. Kız babası da evlilikten yana ise; “Allah ‘ın emri varsa men ne diyecem? Birde gızdan sorah, bahah ne der” diye cevaplar. Kızın düşüncelerini karısı aracılığıyla öğrenir ve elçilere iletir. Kızını vermekten yana değilse; “kocalık kızımız yok, sizin yitiğiniz bizde değil, başka yerde arayın” gibi cevaplar verir¹⁰⁶. Ayrıca kız tarafının olumsuz tutumunu kavramadığı gözlenen erkek tarafının evden çıkışta, ayakkabıları ters konur. Bu tür uygulamalar, en kesin ve ağır hayır cevaplarıdır¹⁰⁷.

2.2.Söz Kesimi

Kız tarafının olumlu cevabıyla ‘şirni (tatlı) yeme günü’ kararlaştırılır. Erkek tarafınca getirilen kolonya, şeker, meyve gibi şeyler konuklara sunulur. Bu, aynı zamanda ‘beh günü’ (söz kesme) olarak da değerlendirilir. Kız evine söz yüzüğü, kalağı (baş örtüsü) ve çeşitli hediyeler götürülür. Kalağının bir ucuna kararlaştırılan başlığın bir bölümü bağlanmıştır. Kadın ve erkekler ayrı odalarda toplanırlar. Güveyin yakınlarından birisi kıza söz yüzüğünü takar. Kimi zamanda kız erkeklerin bulunduğu odaya getirilir ve yüzük orada takılır. Daha sonra ‘boy görmesi’ denen

¹⁰⁴ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s. 336

¹⁰⁵ Fevzi Gören, Merkez-Fevzi Çakmak Mahallesi, Emekli, ilkokul, 67 Yaşında

¹⁰⁶ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 122

¹⁰⁷ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.336

para verilir. Kıza da bahşış verirler. Beh, nişan niteliğinde olmakla birlikte, ayrıca nişan töreni de düzenlenir. Nişan günü kararlaştırılır¹⁰⁸.

2.3.Nişan

Kararlaştırılan günde oğlan tarafı büyük bir hazırlık yapar ve davetlilerle kız evine gider. Nişan oldukça külfetlidir. Çeşitli hediyelerin yanı sıra oğlan tarafı kıza takı da takar. Nişanlar kız evinde yapılmakla birlikte, mutlaka yemekli olur ve masrafı oğlan tarafı karşılar. Duruma göre küçük veya büyük baş bir hayvan kesilir, eti gelen misafirlere yamak olarak verilir¹⁰⁹. Uzaktan gelen misafirlere atlı denir ve bunlar geri dönmeyeceklerse köylüler tarafından paylaşılarak misafir edilirler¹¹⁰.

Evlenecek olanlar ayrı köylerdeyse, ertesi gün ‘karşı nişan’ anlamına gelen ‘hon’ düzenlenir. Hon, güvey evinde yapılır, kız yanı kendilerine armağan getirenlerin her birine mendil, çorap götürür. Ayrı bir sinide de kete ya da çörekle birlikte, güvey için giysilik iç çamaşırı, mendil ve nişan yüzüğü bulunur¹¹¹. Nişandan sonra düğün günü kararlaştırılır.

2.4.Düğün

Çeyiz tamamlandıktan sonra, belli bir gün belirlenerek yakın akrabalar ve komşu kadınların da yer aldığı çeyiz gösterilir. Bu çeyiz gösterme geleneğine “seçi” denir.¹¹² Gelen davetliler de hediye getirerek çeyize katkıda bulunurlar. Kız tarafı çeyizi görüme çıkardıktan sonra artık düğün hazırlıklarının tamamlanmasına gelinmiş demektir¹¹³.

Düğün töreninin, mümkün olduğunca iki bayram arasına ya da muharreme denk gelmemesine özen gösterilir. Düğünlere erkek ve kız tarafları kendi konuklarını ayrı ayrı davet ederler. Gelen konuklar “atlı” diye isimlendirilir. İlk olarak gelinin ya da damadın evine alınan konuklara “atlı çayı” içirilir¹¹⁴.

¹⁰⁸ Balcı, Kars 2005,s. 250

¹⁰⁹ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 123

¹¹⁰ Burhan Kaya, Selim-Bölükbaş, Ortaokul, 30 Yaşında

¹¹¹ Balcı, Kars 2005, s.251

¹¹² İbrahim Polat, Selim-Bölükbaş, Lise, emekli, 60 Yaşında

¹¹³ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.338

¹¹⁴ Balcı, Kars 2005, s. 251

Düğünler, genellikle davul zurna ve aşıklarla yapılır. Aşıklar, düğünlerin olmazsa olmazlarıdır. Düğünlerde genellikle bayrak asma ve bayraktarlık vardır. Nişanda olduğu gibi düğünlerde mutlaka yemekli olmaktadır.

Kına gecesi, gelinin evinde düğün devam eder. Kına yakma âdeti uygulanır. Gelinin ve damadın eline kına yakılmadan önce, avuçlarına para konulur. Bu uygulamanın sebebi, yoksulluktan uzak kalmaktır. Bu parayı yoksul bir çocuğa üç kez saydırdıktan sonra verirler. Daha sonra bütün konuklara kına yakılır, yöresel oyunlar oynanır. Eskiden düğünün en ağır kısmı kapı basmasıymış. Gelini baba evinden çıkarmak bazı zamanlar çok güç olmuş. Kapı basması sırasında ne istenirse o yapılmak zorunda imiş. Bundan dolayı zaman zaman çok olmayacak şeyler, silah, para, at vb. şeyler istenirmiş. Öyle ki gelen misafirlere, yani erkek tarafından gelen atlıların birinin atı bile istenebilirmiş. Erkek tarafından giden herkes, gelini bir an evvel çıkarmak istediğinden, istenen her şey biraz da pazarlık yapılarak kabul edilirmiş¹¹⁵. Bu âdet günümüzde de devam etmektedir.

Düğün günü damadın evine gelenler, yemeklerini yedikten sonra hediyelerini sunarlar. Günümüzde gerek evlerde gerekse düğün salonlarında olsun, müsait bir yere konulan masada bir kişi verilen hediyeleri alır ve isimlerini yazar. Hediyeler para veya altın olarak elden ele verilebileceği gibi zarf içinde de takdim edilebilmektedir. Ayrıca takı merasiminde de gelin veya damada takı takılarak da verilmektedir.

Gelin, kapının önüne geldiğinde, arabadan inerken ayağının altına porselen veya cam olan bir tabak konulur. Gelinin ona basarak kırması sağlanır. İlk denemede kıramasa bile yere atarak veya vurarak mutlaka kırması sağlanır. Daha sonra gelinin ayağının önünde kurban kesilir. Kesilen bu kurbanın kanından gelin ve damadın alınına sürülür. Gelin ve damat kurban kanının üzerinden atlarlar. Geline kaynatası veya kaynanası hediye verir. Bu hediye bazen bir tarla, ev bazen de koyun, inek vs. olabilmekte iken, hemen orada takılan bilezik vb. gibi altın da olabilmektedir. Eski düğünlerde gelinler pek oynatılmazken, günümüz düğünlerinde damatla birlikte gelin de oynatılmaktadır. Akyaka merkez ve köylerinde, gelinin gelişine “hoş geldin” manileri söyleniyor. Bu maniler karşılıklı ikişerli olarak söyleniyor.

¹¹⁵ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.132

“Gelin hoş geldin hoş geldin

Bizim oğlana eş geldin

Hani anam hani anam

Kaynanan da senin anan

Hani bacım hani bacım

Başından aldılar tacım

Nuray hanım senin bacın”

Gelin kapıya geldikten sonra, oğlan tarafında, bütün köy halkına yemek verilir. Yemek başlamadan önce kazan açma merasimi yapılır. Aşçılar kazanın kapağının açılmadığını söylerler. Damadın babası gelir, aşçıların peşkeşini (bahşiş) verir ve kazan kapağı açılır. Arpaçay Kuyucuk köyünde gelin indikten sonra kayınpeder unlanır. Arpaçay Tepecik köyünde gelin koca evine gelince ağzına bal sürülür, omuzlarına ekmek atılır, önüne Kur'an tutulur¹¹⁶.

Gelin kapıya indirildikten sonra eve girmeden önce damat ve sağdıç bacaya (dama) çıkar ve gelinin üzerine saçı saçarlar. Saçı saçma esnasında gelinin başına birkaç parçaya kesilmiş kırmızı elma atılır. Elmanın bazen sağlam olarak atıldığı da olmaktadır. Bunun yanında bozuk para, şeker, kuruyemiş, buğday vs. serpilir¹¹⁷. Bunun nedeni; gelinin ayağı uğurlu gelsin veya çok çocuk doğursun inancıdır.

Gelin eve girdikten sonra ayakta kaynatasını bekler, kaynatası gelir, gelin yengesinin bahşişini verir ve geline oturmasını söyler, daha sonra gelin oturur. Gelin oturduktan sonra kaynatası dışarı çıkar¹¹⁸.

Selim Oluklu, Tozluca, Cavlak gibi köylerde gelin kapıya inince daha önceden hazırlanan şerbet getirilir, gelinin sağ eli şerbete batırılır ve eşiklere, kapının üstüne içerden dışarıya doğru serpilir. Bu uygulama, gelinin tatlı dilli, güler yüzlü olması inancıyla yapılır.

¹¹⁶Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 134

¹¹⁷Yeter Kaplan, Arpaçay-Telek, 65 Yaşında

¹¹⁸Fevzi Gören, Kars-Merkez, 67 Yaşında

Düğünden bir gün önce, kına gecesinde beş dallı ağaç dalları, ya da birbirine tutturulmuş çatalardan oluşan “kız şahı” kaldırılır. Kız şahının çevresi ipe dizilmiş kuru yemiş ve meyvelerle süslenir. Düğün günü de akşam ezanından sonra güvey sağdıcının evinden de oğlan şahı kalkar¹¹⁹.

2.5.Şah bezeme

“Kars düğünlerinde özellikle terekeme düğünlerinde en önemli motiflerinden ve uygulamalarından biri ‘şah kaldırma’dır. Şah, önce kız tarafından daha sonra oğlan tarafından kaldırılır. Her iki tarafta da şahı sağdıçlar kaldırır. Şah, 5-10 cm genişliğinde dört tane eşit kesilmiş küçük tahtanın artı şeklinde üst üste konulması ve bunun ortasından ve dört köşesinden yuvarlak ağaçların geçirildiği bir eşyadır. Ortadaki çubuk diğerlerine göre daha uzundur. Şah, kaldırılmadan önce sağdıçların evinde iplere dizilen çeşitli yiyeceklerle süslenir. Buna şah bezeme denir. Dört taraftaki ve ortadaki çubuğun başına kırmızı elma geçiriliyor, iplere dizilmiş çeşitli kuru yemişler, şekerlemeler, şahın kanatlarının üzerinden ve çubukların etrafından dolanılarak şah süsleniyor”¹²⁰. Şah meyvesinin gerdek öncesinde yenmesinin uğur ve bereket getireceğine inanılır¹²¹.

2.6.Kısmet, Nişan, Evlilikle İlgili İnançlar ve Uygulamalar

Toplumsal çekirdeği ve en sağlam kurumu mesabesindeki evliliğin bütün toplumlarda olduğu gibi Kars’ta da çok özel bir değeri vardır. Bu değer aynı zamanda birçok inancı ve uygulamayı da beraberinde getirmektedir.

Bu inançlardan bazıları şunlardır:

- Genç kızlar, gelinin ayakkabısının altına isimlerini yazarlar. İsmi silinen genç kızın o sene içinde kısmetinin açılacağına inanılır¹²². İsimleri silinmeyenlerin ise kısmetinin geç açılacağı ifade edilir¹²³.

¹¹⁹Balcı, Kars 2005, s.251

¹²⁰Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 131

¹²¹Balcı, Kars 2005, s. 251

¹²²Ertekin Akat, İmam 40 Yaşında

¹²³Nermin Alkış, Merkez-Derecik, 60 Yaşında

- Genç kız, bir elmayı kabuğunu koparmadan soyar, yatıncaya kadar kimseyle konuşmaz ve aklından bir şey geçirmeden uyursa rüyasında kısmetini göreceğine inanılır¹²⁴.
- Kars ve Arpaçay'daki bir pratiğe göre, birbirlerini seven kız ve delikanlı, aynı anda ırmağa taş atarlarsa evleneceklerine veya dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar¹²⁵.
- Genç, kız bir araziden yonca yaprağı alır da Cuma günü yastığının altına koyarsa rüyasında kiminle evleneceğini göreceğine inanılır¹²⁶.
- Yeni nişan takmış kızın yüzüğü, bekarlara taktırılır ki kısmetleri erken açılsın. Nişan yüzüğü takıldıktan sonra yüzüklere bağlı kurdele, parçalanarak kızlara dağıtılır. Kızlar da bu parçaları suyla yutarlar, böylece kısmetlerinin açılacağı ifade edilir¹²⁷.
- Genç kız, yedi gece gökyüzünde yıldız sayar. Sonra iki rekat istihare namazı kılar ve kimseyle konuşmadan dileğini tutarak uyur. Böylece rüyasında kiminle evleneceğini göreceğini ümit eder¹²⁸.
- Çeyizin içine Kur'an-ı Kerim ve ayna koymak uğur getirir¹²⁹.
- İki bayram arası nikah kıyılırsa uğursuzluk o evden eksik olmaz¹³⁰.
- Kına gecesi gelinin başında ekmek gezdirilirse bolluk olur¹³¹.
- Gelinin kuşağını kardeşi bağlar¹³².
- Gelinin duvağı kısmetleri açılsın diye genç kızlar arasında dolaştırılır.
- Gelin gerdekte konuşursa o yıl o evde kıtlık olur.
- Gelin getirilirken önünde ayna kırmak uğurludur. Aydınlık getirir¹³³.
- Gelinin en az bir hafta evden çıkmaması gerekir. Gelin evine bağlı olsun diye odasına çivi çakılır¹³⁴.
- Gelin yumuşak mindere oturtulur ki huyu yumuşak olsun.
- Geline bal şerbeti içirilir.

¹²⁴ Fuat Alkış, Merkez-Derecik, 63 Yaşında

¹²⁵ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 171

¹²⁶ Kasım Akar, Arpaçay-Gediksatılmış, 55 Yaşında

¹²⁷ Muhlis Kaya, Kağızman-Keşişkiran, 63 Yaşında

¹²⁸ Hüseyin İşçi, Selim-Benliahmet, İmam, 46 Yaşında

¹²⁹ Ayten Erdem, Selim-Laloğlu, 55 Yaşında

¹³⁰ Sevim Yurtçu, Selim-Darboğaz, 45 Yaşında

¹³¹ İbrahim Kırçak, Susuz-Kırççek, 79 Yaşında

¹³² İlhami Yardımcı, Selim-Tozluca, Muhtar, 45 Yaşında

¹³³ Nazım Kızıllarlan, Selim-Benliahmet, 60 Yaşında

¹³⁴ Murat İrençi, Merkez-Güdeli, 76 Yaşında

- Gelin, parmağını şerbete batırıp yalar ki tatlı dilli olsun¹³⁵.
- Gelinin başı üstünden kuruyemiş, bozuk para atılır. Böylece evi bereketlenmiş olur. Yemişlerden yiyen gençlerin kismetleri açılır¹³⁶.
- Kars yöresinde sağdıçlık geleneği yanında birde “solduç” geleneği vardır. Gelin ve damadın en yakın arkadaşlarından biri sağ öbürü sol koluna girer, düğün süresince yanından ayrılmazlar¹³⁷.
- Gerdek gecesinde, gelin ve damat iki rekat namaz kılarlar¹³⁸.
- Damat gerdek gecesinde gelinin yanına girdikten sonra yüz görümlüğü takar¹³⁹.
- Gelinlerde “söylemezlik” âdeti vardır. Gelinin dilinin çözülmesi için damat hediye verir daha sonra gelin konuşur¹⁴⁰. Verilen bu hediyeye “görümlük” ya da yüz görümlüğü” adı verilir.
- Gerdek gecesinden sonra, çarşaf gösterme uygulaması vardır. Bu âdet kızın ve ailesinin yüzü aklığı anlamına gelir¹⁴¹.
- Gelinin kız olduğunun anlaşılması üzerine, gelinle gelen yengeye “ yüzü aklığı” peşkeşi verilir.
- Sütkardeşler ve kirve çocukları birbirleriyle evlenemiyorlar. Bunun hem dini hem de örf bakımından hoş karşılanmadığı inancı devam etmektedir¹⁴². Çünkü böyle bir durumda onlar kardeş sayılmaktadırlar.
- Kızın, bohçasını alarak oğlan evinde oturması geçmişte sıkça rastlanan bir durumken bugün neredeyse yok. Böyle bir durumda kız kime kaçtıysa onunla evlendiriliyor. Kızın geri gönderilmesi kesinlikle ayıp kabul ediliyor. Böyle bir evliliğe Susuz Porsuklu köyünde “bacadan düşme” deniyor¹⁴³.
- Digor’da görülen eşarp alma veya çalma uygulaması var. Bir delikanlı bir kızın eşarbını kaçırsa, o kız artık o gençle evlenmek zorunda kalıyor. Başkasına verilir veya kaçarsa araya düşmanlık giriyor¹⁴⁴.

¹³⁵ İzzet Demirci, Selim-Bölükbaş, Emekli, 75 Yaşında

¹³⁶ Yaşar Minka, Susuz-Ermişler, 62 Yaşında

¹³⁷ Muammer Balcı, Kars 2005, s.251

¹³⁸ Sevdâ Daşdemir, Digor-Türkmeşen, 25 Yaşında

¹³⁹ Kadriye Sami, Digor-Kocaköy, 52 Yaşında

¹⁴⁰ Fatma Kesgin, Merkez-Kümbetli, 45 Yaşında

¹⁴¹ Ahmet Aslan, Akyaka-Boyuntaş, 70 Yaşında

¹⁴² Sultan Ali Güngör, Akyaka-İbiş, 60 Yaşında

¹⁴³ Haydar Ocak, Sarıkamış-Boyalı, 50 Yaşında

¹⁴⁴ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.135

3.ÖLÜM İLE İLGİLİ ÂDET VE UYGULAMALAR

“Canlı hayatının kaçınılmaz bir sonu ve insan hayatındaki geçiş dönemlerinin en sonuncusu olan ölüm, bugüne kadar insanların üzerinde en çok düşündükleri ve en fazla etkilendikleri olayların başında gelmektedir. İnsanların duygu, düşünce ve psiko-sosyal hayatındaki bu etkinin büyüklüğünden dolayı dünyanın her yerinde ölü ve ölümlle ilgili çeşitli ritüellerle karşılaşırız”¹⁴⁵. Ölüm, Türk kültürlü halklarda doğumla hatta doğumdan evvel başlayan ve safhaları devam eden bir olgudur¹⁴⁶. Kaçınılmaz bir son olan ölüm, insan hayatını derinden sarsan bir geçiş evresidir.

Kars'ta çok sayıda farklı kültürlerin varlığı, diğer bütün uygulamalarda da her kültüre göre değişik kimi uygulamaları yansıtsa da, ortak özelliklerin daha yoğun olduğu bir toplumu sergiler. Kars'ta ölümle ilgili pratiklerin en ilginç, kişinin ölmüş kabul edilerek, düzenlenecek törenle buna tanıklığı işaretlenebilir. Bunun için kişinin sağlık durumu kadar yaşı da önemlidir. Çünkü bu tür uygulamalar daha çok hasta ve yaşlılara yakıştırılır¹⁴⁷.

Kars'ta “ölüm herkesin başına gelecektir ama Allah gecinden versin” derler. İki şekilde ölüm vardır. Birincisi Hücceten ölüm (aniden düşüp ölenlere denilir). İkincisi “ele avuca tüşerek ölme” şeklindedir. Ani ve acısız-ağrısız ölüm, herkesin arzuladığı ölümdür. Böyle ölenlere iyi insanlar, salih kimseler denir. “Sanki tere yağından kıl çeker gibi öldü” tabiri kullanılır. Bu, aile için en büyük tesellidir. “ele avuca tüşerek ölme” kimsenin arzulamadığı bir ölüm şeklidir. Çünkü böyleleri hem kendisi hem de ona bakan için oldukça zorluk verir. “Acaba ne eliyip gavağına çıldı” denilir. Yani yaptığı ne büyük suçu var ki bu kadar çekti, denir¹⁴⁸.

“Ölüm olayıyla birlikte kişinin üzerine Kur'an-ı Kerim okunmasına son verilir. Gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, üzerindikiler çıkarılır ve yataktan alınır. Yüzü kibleye gelecek şekilde yere konulur. Kolları yanlara uzatılır ve ayakları başparmaklarından birbirine bağlanır. Ölü'nün karnı üzerine bir demir parçası konur. Bu demir parçası bıçak ve makas gibi metallere tercih edilir. Yörenin tamamında olmasa da göğsüne ve karşısına bir ayna konulması da yapılan uygulamalardandır.

¹⁴⁵ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.135

¹⁴⁶ Yaşar Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.7

¹⁴⁷ Turan, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", s.342

¹⁴⁸ Emine Öztürk, Dini ve Kültürel Ritüelleriyle Caferilik, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2011, s. 177-178

Defnedileceği zamana kadar ölü yalnız bırakılmaz. Ölüm olayı çeşitli şekillerde duyurulur. Cami hoparlörlerinden sala okunur, telefon gibi iletişim araçlarıyla çevreye haber salınır veya Kars merkezde belediye anonsuyla ilan edilir. Kars ve çevresinde hemen her ailede gurbette olan birileri vardır. Dolayısıyla cenaze, yakınlarının geleceği ana kadar bekletilir. Uzaktan gelecek bir yakını yoksa, defnedilmesinde acele edilir. Ancak, güneş battıktan sonra ölü gömülmez, ertesi sabaha bırakılır¹⁴⁹. Tabi bu uygulama Kağızman ve bazı şafi mezhebine mensup köylerde değişiklik gösterir. Cenaze akşam namazından sonra da defnedilir.

Ölü ılık su ile yıkanır ve sonunda da ahiret suyu denilen su, bolca dökülür. Kadın cenazesi beş, erkek cenazesi üç parça olarak kefenlenir¹⁵⁰.

Ölen kişiye çoğu zaman kadınlar tarafından ağıtlar söylenilerek topluca ağlanır. Yas evine, özellikle kadınların bulunduğu odaya, ölen kişinin dışarıdan bir yakını geldiğinde, belli bir yetkinliği olan ağıt söyleyiciler maniler eşliğinde ağlamaya başlarlar¹⁵¹. Bu tür istekler bazen ölü yakınları tarafından da gelebilir. Bu ağıtlardan birisi şöyledir;

*“Ağlarım ağlar gibi
Derdim var dağlar gibi
Felek beni budadı
Virana bağlar gibi”*¹⁵²

*“Ekini eken felek
Fidanı diken felek
Kem yerde akşam ettin
Belimi büken felek”*¹⁵³

“Ayrıca ağlama sırasında kadınların yüzlerine vurmaları, yanaklarını tırnaklamaları sıklıkla görülen ritüellerdendir. Bu uygulama, geleneksel Türk inançlarında da görülmektedir. Bunların yanı sıra, saçlarından bir parça keserek, elbiselerini de ters

¹⁴⁹Turan, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", s.342

¹⁵⁰Turan, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", s.342

¹⁵¹Turan, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", s.342

¹⁵²İsmail Sevinç, Sarıkamış-Balabantaş, 80 Yaşında

¹⁵³İsmail Sevinç, Sarıkamış-Balabantaş, 80 Yaşında

çevirip giymeleri, renk olarak yaşlı kadınların özellikle siyahı tercih etmeleri deyim olarak “kara bağlamaları” bugün de görülen uygulamalardandır”¹⁵⁴.

Genç yaşta kocasını yitirmiş bir kadının başörtüsünü siyah renk bağlaması, tutmakta olduğu yasın sürdüğüne ve evlenmeyi düşünmediğine işarettir¹⁵⁵.

Ölünün tabutu üç defa yere değdirilip kaldırıldıktan sonra akraba ve komşulardan helallik alınır daha sonra mezara kadar omuzlarda taşınır. Ölünün baş tarafı gidiş yönüne gelmeli ve tabutu taşıyanlar sık sık değişmelidirler. Ölü mezara konulduktan sonra, ilk toprağı en yakınlarından birisinin atması beklenir ve kürek bir başkasının eline verilmez, yere bırakılır. Yeni toprak atacak kişide aynı uygulamayı yapar, küreğı elden ele vermez, yere atarak diğerinin almasını sağlar¹⁵⁶.

Ölünün üçüncü günü komşular tarafından elbiseleri kendi getirdikleri sabun ve deterjanla yıkanıp kurutulur ve eğer sağlığında vasiyet ettiği birisi varsa ona, değilse ihtiyaç sahibi birisine sadaka olarak verilir. Günümüzde ölünün elbiseleri, giyecek kimse bulunamadığı için genellikle yakılır¹⁵⁷.

Bir başka uygulama da ölü yemeğı can aşıdır. Buna hayrat ve esen gibi isimlerde verilmektedir¹⁵⁸. Bu yemek ölen kişinin ailesinin ekonomik durumuna göre 3, 7, 40 ve 52. Günlerinde verilir. Kimileri ilk yedi gün sürekli bu yemeğı verdiği gibi, bu uygulamayı kırkıncı gününe kadar sürdürenler de olmaktadır¹⁵⁹.

“Üçüncü günde yedirilen yemeğı özellikle mezarda çalışan, su taşıyan ve ölüye diğer hizmetleri yapan kişiler davet edilir. Buna “kazma kokusu” ya da “kazma ekmeğı” denir. Ailenin ekonomik durumuna göre yemek verme işini ilk günden başlatanlar da bulunmaktadır. Bugün bu uygulama daha da genele yayılmış ve çevredeki hemen herkes davet edilmektedir. Hatta kurulan iki taziye çadırından birisi taziye için diğeri de yemek vermek için kullanılmaktadır. Taziye verenler diğeri çadıra davet edilerek yemek ikramından sonra yolcu edilmektedirler. Ölünün yakınlarını teselli amacıyla başsağlığı dilemek üzere gidildiğinde genellikle çay-şeker götürülür. Ayrıca kimi

¹⁵⁴ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.342

¹⁵⁵ İsmail Sevinç, Sarıkamış-Balabantaş, 80 Yaşında

¹⁵⁶ Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.342

¹⁵⁷ Vasıf Yardımcı, Selim-Tozluca, 60 Yaşında

¹⁵⁸ Yaşar Demirci, Selim-Bölükbaş, 60 Yaşında

¹⁵⁹ Mülâyim Tatlı, Merkez-Başgedikler, 54 Yaşında

yerlerde koyun ve koç götürüldüğü de görülmektedir ki; bu uygulama Oğuz Türklerinin koyuna olan sevgisinin bir devamı olarak günümüze kadar gelebilmiş tipik görüntülerdir”¹⁶⁰.

Ölü gömüldükten sonra mezarına su dökülmesi ve aynı gece veya takip eden üç gün mezarda ateş yakılması, ölünün ilk günlerinde, sabah namazından sonra mezarına gidilerek üzerine okunması, yörede süregelen uygulamalardan bir başkasıdır¹⁶¹. Mezar üzerine okuma, çoğunlukla dua edilmek şeklinde olmak yanında, ziyaret eden kişinin niyetine göre, manili ağlama ya da bir halk şairinin ağzından, ağıt yakma biçiminde de olabilmektedir. Özellikle kadınlar mezar ziyaretinde ağıt yakarak duygularını dile getirmektedirler. Türk halk edebiyatında olduğu kadar, genel olarak edebiyat tarihimizde de ağıt türünün örneklerinden birini oluşturan, Kağızman’lı Hıfzı’nın “sefil baykuş” ağıtı böyle bir okumanın ürünüdür¹⁶². 1893-1918 yılları arasında yaşamış olan Kağızmanlı Hıfzı, genç yaşta ölen amcası kızı Ziyade’nin mezarına gidip dua ettikten sonra:

*“Sefil baykuş ne gezersin bu yerde
Yok mudur vatanın illerin hani?
Küsmüş müstün selamımı almadın
Şeyda bülbül şirin dillerin hani?*

*Ecel tuzağını açamaz mısın
Açıp da içinden kaçamaz mısın
Azad eyleseler uçamaz mısın
Kırık mı kolların kanadın hani?*

*Bir kuzu koyundan ayrı ki durdu
Yemez mi dağların kuş ile kurdu
Katardan ayrıldın şahan mı vurdu
Durnam teleklerin tellerin hani?*

¹⁶⁰Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.342

¹⁶¹Kadir Boz, Selim-Bölükbaş, 80 Yaşında

¹⁶²Turan, Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, s.344

*Aç mısın yok mudur ekmeğin aşın
Odan ne karanlık yok mu ataşın
Hanidir güveğin hani yoldaşın
Yeşil başlı sonam göllerin hani?*

*Sen de Hıfzı gibi tezden uyandın
Uyandın da taş yastığa dayandın
Aslı hanım gibi kavruldun yandın
Yeller mi savurdu küllerin hani?"*

Ağıdını söylemiş ve yine amcası kızının ağzından da:

*"Emmizade küsmemişem ben senden
Ölüm lal eyledi dillerim yoktur.
Eğdi kametimi büktü belimi
Kalkamam ayağa hallarım yoktur.*

*Yaran yoldaş beni düşlerde görsün
Görenler de halim hatrımı sorsun
Yoldan gelip geçen Fatiha versin
Felek dilencisi mallarım yoktur.*

*Ben de Hıfzı gibi tezden uyandım
Uyandım da taş yastığa dayandım
Aslı hanım gibi kavruldum yandım
Sam yeli savurdu küllerim yoktur"¹⁶³.*

cevabını vermiştir.

Bu yanıtlamalı ağıt söyleme, ölmeden ölmüş olmanın yöre insanının düşünce dünyasında ne kadar yer etmiş olduğunun açık bir göstergesidir. Ayrıca yöre halkının sözlü kültürünün oldukça ileri düzeyde olduğunun önemli bir kanıtıdır. Bu şekilde destan ve ağıt söylemenin pek çok örneği vardır.

¹⁶³Turan, Kars "Beyaz Uykusuz Uzakta", s.345

3.1.Ölümle İlgili Âdet Uygulama ve İnançlar

- Kars’ın her tarafında; köpeğin uluması¹⁶⁴
- Evin üstüne baykuş konması veya evin üstünde baykuş, karga ötmesi uğursuzluk olarak telakki edilmektedir¹⁶⁵. “Baykuş, viraneleri yurt tutar” inancı oldukça mühim bir inançtır. Ayrıca birisine “yurdunu baykuşlar yurt tutsun” diye beddua edilmesi de baykuşun ne denli uğursuz, ölüm habercisi olduğunun açık göstergesidir.
- Akşamdan horozun ötmesi, uğursuzluk olarak yorumlanır ve bunun kendilerine bir kötülük getireceğine inanılır. Bu yüzden köpek susturulur, baykuş ve karga kovalanır veya horoz kesilir¹⁶⁶.
- Akşam olunca, yani hava kararınca dışarıya, herhangi bir kimseye süt ve süt ürünleri, tuz gibi şeyler verilmez. Evden bu tür şeyler çıkartılmaz. Bu tür şeylerin gece birine verilmesi uğursuzluğa sebep olur inancı vardır. Akyaka ilçesinde ve bazı köylerinde bir kişinin tek sefer hapşırması iyi sayılmaz, üç kez hapşırmanın uğur getirdiğine inanılır¹⁶⁷.
- Kars’ın tamamında yıldız kaydıığında bir kişinin yıldızının kaydığı yani öldüğü inancı yaygındır. Ayrıca ayın kararması da halk arasında uğursuzluğa yorumlanmaktadır¹⁶⁸.
- Rüya da bir kişinin ölmüş olduğunun görülmesi o kişinin ömrünün uzadığına yorumlanır¹⁶⁹.
- “Bir hastanın ruhsal durumunun iyi ya da kötülüğü, halk arasında iyileşeceğine veya öleceğine dair tahminlerin yapılmasına yol açıyor. Hasta kendini ruhsal olarak iyi hissetmiyorsa, sürekli ölmüş akrabalarından, ölenlerden, öbür dünyadan bahsediyorsa yakında öleceğine inanılıyor. Eğer hasta gelecekte, hayattan, yapacağı işlerden, planlardan bahsediyorsa yaşayacağına yorumlanıyor”¹⁷⁰.

¹⁶⁴ Fevzi Gören, Kars-Merkez, 67 Yaşında

¹⁶⁵ Şahmurat İreñci, İmam, 57 Yaşında

¹⁶⁶ Murat Balcı, İmam, 36 Yaşında

¹⁶⁷ Ertekin Akat, İmam, 40 Yaşında

¹⁶⁸ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.135

¹⁶⁹ Ertekin Akat, İmam, 40 Yaşında

¹⁷⁰ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.135

- Hastanın öleceği anlaşılmışsa başında sürekli bir kişi bekler. Evde Kur'an-ı Kerim okumayı bilen bir kişi varsa, hastanın başında sürekli Kur'an-Kerim okur. Evde Kur'an-ı Kerim okumayı bilen birisi yoksa, imam veya Kur'an-ı Kerim okumayı bilen bir kişi çağrılır. Hastanın başında hem Kur'an-ı Kerim okunur hem de kelime-i şehadet getirilir¹⁷¹. Bu şekilde hastanın da kelime-i şehadet veya kelime-i tevhid getirmesi sağlanmaya çalışılır.
- Hastaya son nefeslerinde su içirmeye çalışılır. Su içemeyecek durumdaysa ıslak bir bezle veya pamukla dudakları ıslatılır. Özellikle zenzem suyu varsa hastanın ağzı onunla ıslatılmaya çalışılır. Bunun sebebi, insanın son nefesini verirken çok susamasıdır ve susuzluğunu gidermek içindir. Başka bir sebebi de, son nefeste şeytan gelir ve imanını su verme vadiyle kandırır inancıdır.
- Hasta, ölüm döşeğindeyken bilinci yerindeyse vasiyeti ve son dileği sorulur¹⁷². Ziyaretine gelen akraba ve komşular helallik almak isterler. “Bizim hakkımız varsa helal olsun, sende hakkını helal et” diyerek helalleşirler.
- Hastanın ölmek üzere olduğu genellikle yüzünün renginden, burnunun ucundan, tırnaklarının renklerinden ve gözlerinden anlaşılır¹⁷³. Yüzü solmuş, burnunun ucu sararmışsa, tırnakları beyazlamışsa ölüm vaktinin geldiğine yorumlanır.
- Hasta öldükten sonra gözleri açık kaldıysa, hafifçe sıvazlanarak gözlerinin kapanması sağlanır¹⁷⁴.
- Kişinin gözlerinin açık gitmesi, dünyada yapacak işlerinin kaldığına veya dünyada gözü kaldığına yorumlanır¹⁷⁵. “Gözleri açık gitti” denir.
- Bir kişi öldükten sonra ağzının açık kalmaması için çenesi bağlanır. Ayakları parmak uçlarından bağlanır, kolları düzeltilir ve ayakları kıbleye doğru çevrilir¹⁷⁶.
- Genellikle ölünün elbiseleri çıkartılır. Ancak, Akyaka ilçesi'nin Esenyayla Köyü'nde ölü yıkanınca kadar elbiseleri çıkarılmaz, ölü yıkanacağı zaman çıkarılır. Sarıkamış'ın Aşağı Sallıpınar Köyü'nde ise, kişi öldükten sonra

¹⁷¹ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.135

¹⁷² Ali Araz, Sarıkamış-İnkaya, 60 Yaşında

¹⁷³ Rıza Duman, Selim-Ortakale, 72 Yaşında

¹⁷⁴ Fuat Alkış, Merkez-Derecik, 63 Yaşında

¹⁷⁵ Reşat Bazu, Sarıkamış-İnkaya, 70 Yaşında

¹⁷⁶ Murat Balcı, Kars-Merkez, İmam, 36 Yaşında

yönü hemen kibleye çevrilir, üzerindeki makasla kesilerek çıkarılır, sonra “rahat yatağı” dedikleri yatağına yatırılır¹⁷⁷.

- Ölünün şişmemesi için göbeğinin üzerine içerisinde tuz olan bakır bir tabak yerleştirilir¹⁷⁸. Bu uygulama yer yer değişime uğramaktadır. Bazı yerlerde bıçak ve ayna konulmaktadır.
- Akyaka İlçesi’nde, Selim İlçesi’nin bazı köylerinde, özellikle eskiden, ölen kişi son defa misafir edilmek üzere bir gece evinde bekletilirdi¹⁷⁹.
- Hasta, ruhunu teslim ettikten sonra, cenaze işlemlerinin başlayacağı ana kadar, kaldırılmak veya yıkanmak için odadan çıkarılıncaya kadar başında beklenir. Kadın cenazesini kadınlar, erkek cenazesini erkekler beklerler. Bugün her tarafta morg bulunduğu için ölü morgda bekletiliyor¹⁸⁰.
- Cenaze işlemleri çabucak halledilmeye, en kısa sürede toprağa verilmeye çalışılır. Sabah ölen kişi öğle namazından sonra, öğleyin ölen kişi akşama kadar toprağa verilir. Akşam ölen kişinin cenaze işlemleri ise sabaha bekletilir. Uzaktan akrabalar gelecekse cenaze bir gün hatta daha fazla bekletilebiliyor¹⁸¹.
- Caferiler, ahiretlik gömleğini giydirdikten sonra cenazenin koltuklarının altına küçük yeşil bir ağaç dalı ki buralarda genellikle söğüt koyuyorlar ve buna ‘halet’ diyorlar. Bunun sebebi ağacın cennet nişanesi olmasıymış. Böyle olunca cennet ağacıyla gitmiş gibi oluyormuş. Bunun yanında vücudun yedi noktasına, ayak parmaklarının ucuna, avuçların içine, kaşlara, erkeklerin sakallarına Kerbela’dan getirilen topraktan kına yakılır¹⁸².
- Erkekler için kazılan mezar göbek; kadınlar için kazılan mezar ise göğüs hizasında olmalıdır.
- Mezar kazıldıktan sonra, cenaze konulacak yer bazı yerlerde kible tarafına doğru oyularak oluşturuluyor, bazı yerlerde ise mezarın ortası daraltılarak biraz daha derinleştiriliyor. Bu tür mezar kazmaya halk ‘şam’ (aslı şak), diğerine ise ‘lehd’ diyor¹⁸³.

¹⁷⁷ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.137

¹⁷⁸ Cafer Anek, Digor-Halıkları, 65 Yaşında

¹⁷⁹ Kemal Demirci, Selim-Kamışlı, 56 Yaşında

¹⁸⁰ Ağa İnce, Arpaçay-Carcı, 75 Yaşında

¹⁸¹ Hüseyin İşçi, Selim-Benliahmet, İmam, 46 Yaşında

¹⁸² Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.138

¹⁸³ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.138

- Genç yaşta ölen kişi için bazı köylerde (Akyaka Esenyayla Köyü'nde) tabutun üzerine siyah örtü örtülüyor. “Dünyadan kara giydi gitti” veya “muradına eremedi” “genç yaşta dünyaya doyamadan gitti” denilerek, böyle bir uygulama yapılıyor¹⁸⁴.
- Cenaze mezarlığa götürülürken orada bulunan herkes tabutu taşımaya çalışır. Üç dört metrede bir, yer değiştirilerek herkesin sevap kazanması sağlanmaya çalışılır.
- Cenaze kabre konulurken gözünün üzerine bir avuç toprak atılır. Bunun sebebi; insanın gözünü bir avuç toprağın doyuracağına inanıldığı ve bu dünyada gözünün kalmaması içindir.
- Cenaze kadınsa, çocukları, kardeşleri veya mahremleri tarafından tabuttan çıkarılarak mezara indirilir. Kadın cenazesi kabre indirilirken üzerine bir örtü tutularak diğer namahrem erkekler tarafından cenazenin görülmesi engellenir.
- Cenaze mezara usulüne uygun olarak konduktan sonra üzerine tahta, çeşitli otlar veya hasır örtülerek toprak atılmaya başlanır. Orada bulunan herkes mezara toprak atmaya çalışır. Mezara toprak atmanın sevabı fazladır. Toprağı atan küreği yere bırakır. Küreği elden vermezler, bunun sebebi ölüm sırasının kendisine geldiği ya da uğursuzluk olarak inandıkları içindir¹⁸⁵. Toprak atılırken Kur'an-ı Kerim okunur, sonra dua yapılır. Kalabalık mezarlıktan ayrılırken imam ve ölünün yakınlarından birisi mezarın başında kalır ve talkın verilir. Talkının verilme nedeni; imam efendinin ölüye kabir suallerine nasıl cevap vermesi gerektiğine dair hatırlatmalarda bulunmasıdır¹⁸⁶.
- Cenaze toprağa verildiği gün, Kars'ın tamamında, akşam olunca mezarın üstünde ateş yakma geleneği vardır. Ateş yakılarak vahşi hayvanların mezarı açarak ölüye zarar vermesini önlemiş oluyorlar.
- Mezarların baş ve ayak kısımlarına tahta veya taştan işaretler dikilir. Daha sonra mezar yapılıncaya, o taş veya tahta çıkarılır¹⁸⁷.
- Akyaka ve köylerinde mezardan dönenler cenaze evine veya taziye çadırına gelirler. Dışarıdan gelenlere yemek verilir¹⁸⁸. Selim ilçesinin Bölükbaş

¹⁸⁴ Kemal Karabağ, Akyaka-Esenyayla, 67 Yaşında

¹⁸⁵ Ali Yasir Çalık, Kars-Merkez, Müezzın, 23 Yaşında

¹⁸⁶ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.139

¹⁸⁷ Şahmurat İrençi, Kars-Merkez, İmam, 57 Yaşında

¹⁸⁸ Settara Taşdemir, Akyaka-Merkez, Emekli, 65 Yaşında

köyünde, dışarıdan gelen misafirleri komşular paylaşarak evlerine götürür yemek yedirirler.

- Taziyeler eskiden evlerde olurken bugün taziye çadırları ve özel olarak yapılan taziye yerlerinde verilmektedir.
- Her şey bu taziye yerlerinde yapılır. Verilen yemekte burada olur, çeşitli uygulamalarda burada yapılır¹⁸⁹.
- Akyaka Boyuntaş Köyü'nde cenaze yerinde kapalı zarf usulü yardım toplanmaktadır. Bu uygulama eskiden Akyaka ve çevresinde daha yaygın olmasına rağmen bugün azalmış görülmektedir¹⁹⁰. Selim Benliahmet Köyü'nde, Kars merkez Derecik Köyü'nde de kapalı zarf uygulaması devam etmektedir¹⁹¹. Cenaze sahibine yardım amacıyla böyle bir uygulama yapılmaktadır. Paranın miktarı önceden belirleniyor ve buna “pasa” deniyor. Herkesin güç yetirebileceği ortalama bir miktar belirleniyor. Bu miktar bugün 20 ile 30 lira arasında değişiyor.
- Kars'ta eskiden ilk üç gün cenaze evinde yemek yapılmazken, günümüzde ulaşımın rahat olması nedeniyle cenazeler çok fazla kişinin iştirakiyle defnedilmekte ve tanısın tanımasın herkes taziye gitmekte olduğu için cenaze sahipleri, minnet göstergesi olarak birinci günden itibaren yemek vermeye başlıyorlar.
- Birinde, üçünde, yedisinde, kırkında verilen yemeklerin genel adı ‘ihşan’ dır. Bu yemeklere komşu, akrabalar katılır. Bunlar ölünün ruhu için onun hayrına yapılan yemeklerdir. Caferiler cenazenin ilk günü akşamı tatlı, helva dağıtıyorlar ve buna ‘şam-ı gariban’ diyorlar. Özellikle de Hz. Hüseyin'in şehit edildiği gün olan Muharrem'in onunda mutlaka helva dağıtıyorlar¹⁹².
- Sarıkamış'ın Aşağı Sallıpınar Köyü'nde ölü evinde verilen bu yemeğe “hayır”, Selim Bölükbaş Köyü'nde “esen”, Tozluca Köyü'nde “canaş”, diğer yerlerde “hayrat” denilmektedir¹⁹³.
- Ölünün yerine fitre verme geleneği azalmış olmasına rağmen devam etmektedir. Ölünün sağlığında kılamadığı namaz ve tutamadığı oruçlar için

¹⁸⁹ Özcan Taşdemir, Selim-Kamışlı, 36 Yaşında

¹⁹⁰ Mehmet Polat, Selim-Bölükbaş, 32 Yaşında

¹⁹¹ Ahmet Ayaz, Selim-Eskigeçit, 80 Yaşında

¹⁹² Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.139

¹⁹³ Reşit Bulut, Selim-Yolgeçmez, 67 Yaşında

ıskat-devir yapılmakta ve fakirlere sadaka dağıtılmaktadır.¹⁹⁴ Bu uygulama neredeyse bitmiş durumdadır.

- Caferi mezhebine mensup olanlarda, cenaze toprağa verildikten sonra hocalar hatim indirmeye başlarlar, daha sonra toplu olarak ölü için dualar yapılır¹⁹⁵.
- Caferiler tarafından yapılan başka bir uygulama da ‘vahşet namazı’dır. Vahşet namazı ölünün toprağa verildiği günün akşamı kılınan iki rekatlık bir namazdır. Bu namazın kılınma sebebi, ölünün o geceyi rahat geçirmesini, sorgu sualini kolay olmasını sağlamaktır¹⁹⁶.
- İskat ve devir uygulaması eskiden bölgenin tamamında yaygın olarak yapılmakta iken günümüzde sadece birkaç köyde yapılmaktadır. Sarıkamış Alisofu, Balıklı köyleri ıskat ve devir yapılan birkaç köyden bazılarıdır. Kağızman’ın bazı köylerinde de ıskat yapılmaktadır.
- Caferilerde ıskat ve devir yapılmamaktadır.
- Bölgenin tamamında cenaze dolayısıyla yas tutulur. Yas tutma süresi cenazenin yaşlı veya genç olmasına göre değişir. Kişinin yasta olduğu kıyafetlerinden anlaşılıyor. Siyahları giymiş olması, sakalını tıraş etmemiş olması gibi tutumlar bunun açık göstergesidir¹⁹⁷.
- Yas tutarken televizyon, radyo, teyp gibi aletler açılmadığı gibi eğlence olan her şeyden de kaçınılmaktadır. Cenaze sahipleri düğünlere katılmıyorlar. Hatta cenazeden dolayı düğünlerde ertelenebiliyor. Cenaze sahiplerinden, düğün yapmak için imam ve hatırı sayılır kişiler tarafından izin isteniyor. Buna “yas kaldırma” denilmektedir.
- Ölen kişinin elbiseleri yıkanıp ütülendikten sonra hayır olsun diye ihtiyaç sahibi kimselere verilmektedir. Çakmak, tesbih, bıçak, saat gibi özel eşyaları ise çocukları tarafından hatıra olarak saklanabileceği gibi, onu seven birine hediye olarak da verilebiliyor. Arpaçay’ın Carcı Köyü’nde ve Koçköy Beldesinde ölen kişinin elbiselerinden bir takım evin bir köşesine asılıyor. Yakınlarından taziye gelen olduğunda ve ölüm yıldönümlerinde bu elbise duvardan indirilip yere serilerek üzerinde ağıt yakılıyor¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Muammer Yılmaz, Selim-Yolgeçmez, 65 Yaşında

¹⁹⁵ Yaşar Karan, Selim-Bayburt, 55 Yaşında

¹⁹⁶ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.139

¹⁹⁷ Kemal Nur, Kars-Merkez, İmam, 55 Yaşında

¹⁹⁸ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s.140

- Kars ve çevresinin hemen tamamında ölümden sonraki ilk bayrama “kara bayram” denilmektedir. Akraba, eş, dost mutlaka o bayramda cenaze sahiplerinin ziyaretlerine giderler ve acılarını paylaşmaya çalışırlar.
- Akyaka Esenyayla Köyü’nde bir kişi yasta ise ve nevruz da yaklaşıyorsa komşular toplanarak yası kaldırmaya gidiyorlar. Yeni yıla yaslı olarak girmelerini istemedikleri için böyle bir girişimde bulunuyorlar¹⁹⁹.
- Geceleyin, kapının ansızın çalınması kötü haber ile yorumlanır.
- Toplumda kötü niyetli olarak bilinen birisinin iyilik yapıyor olması öleceğine yorumlanmaktadır²⁰⁰.
- Hasta olan bir kişi, sevdiği bir arkadaşını görmek isterse veya doğduğu topraklara gitmek isterse onu toprak çekti denir ve öleceğine inanılır²⁰¹.
- Ağır hasta, mevsiminde olmayan bir istekte bulunursa, örneğin kışın karpuz yazın kar gibi şeyler isterse ölümünün yaklaştığına inanılır²⁰².
- Cenaze defnedilmeden önce Kur’an okunmaz. Ölü toprağa ulaşmadan okunan Kur’an’ın geçerli olmayacağına inanılır²⁰³.
- Cenazenin üçüncü gününde helva yapılması, mezar ziyareti, yedinci, kırkinci veya elli ikinci günlerinde mevlit okunması, yemek verilmesi en yaygın uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Kadın, kocası ölünce en az bir yıl renkli elbise giymez. Yaslı olduğunu siyah renkli elbiseler giyerek belli etmeye çalışır. Çünkü insanların evlenmek istiyor vs. gibi sözlerine muhatap olmak istemez²⁰⁴.
- “Kars’ta bir ölünün aleyhinde konuşulunca “toprak haber götürmesin” denilmesine ihtiyaç duyulur. Aynı zamanda ölmüş bir kişiden bahsedilince “rahmetli beni çok severdi, artık sevmesin” denir. Ölünün sevgisi devam ederse şayet, sevdiği kişiyi de yanına alacağına inanılır. Böyle söylenerek korunmuş olunacağına inanılır”²⁰⁵.

¹⁹⁹ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s.140

²⁰⁰ Kemal Nur, Kars-Merkez, İmam, 55 Yaşında

²⁰¹ Fevzi Gören, Kars-Merkez, 67 Yaşında

²⁰² Muhlis Kaya, Kağızman-Keşişkiran, 63 Yaşında

²⁰³ Cengiz Kederli, Selim-Tozluca, 62 Yaşında

²⁰⁴ Abdullah Sami, Digor-Kocaköy, 40 Yaşında

²⁰⁵ Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 215

- “Sarıkamış’ta cenaze defninden dönen kimse, evine girmeden ellerine muhakkak su döker”²⁰⁶.

Kars ilinde ele aldığımız cenaze ve ölümle ilgili inançlara Anadolu’nun hemen her yerinde rastlanmaktadır. Bu uygulamaların Türklerin eski inançlarından geldiği ve Müslüman olduktan sonra da tam bir sentez oluşturarak devam ettiği ve canlılığını koruduğu görülmektedir.

4.SÜNNET

“Eski ve köklü bir gelenek olarak yapılan sünnet, erkek çocukların hayatının geçiş evrelerinden birisidir. Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi Kars ve çevresinde de çalgısıyla, yemeğiyle, mevlidiyle bir düğün havası içerisinde yapılır ve buna sünnet düğünü denir. Davetiyeler dağıtılır, meclis oluşturulur ve coşku içerisinde bu uygulama yerine getirilir. Burada amaç sadece İslami bir görevi yerine getirmektir. Bu gelenek erkek çocuk sahibi olan anne-babanın, imkanları ölçüsünde, uymak zorunda olduğu, temel bir sorumluluk olarak kabul ettiği ve bu duygularla gerçekleştirdiği uygulamalardan biridir”²⁰⁷.

“Sünnet sözcüğü, Arapça kökenlidir ve ilk anlamıyla işlek yol demektir. Daha geniş anlamda ise; Tanrı’nın yolunu ya da insanın âdet durumuna soktuğu iyi ya da kötü davranışı anlatmaktadır. İslam dininde peygamberin yaptığı, uyguladığı ya da yapmayı uygulamayı öğrettiği şeylere uymaya sünnet denmektedir. Toplumun bu konudaki hoşgörüsü ve bağışlaması yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla belli nedenlerle sünnetleri gecikmiş delikanlılar bunun tedirginliğini yaşamaktadırlar. Yaşı gelip geçtiği halde sünnet olmayan kişilere aşağılayıcı ve kınayıcı tutum ve davranışlar oldukça yaygındır. Bu konuda köklü bir geleneğin yaptırım gücü yoğun bir biçimde geçmişte olduğu gibi günümüzde de işlemektedir”²⁰⁸. Bu köklü geleneğin Kars ve çevresinde istisnasız devam ettiğini görmekteyiz.

²⁰⁶ Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 216

²⁰⁷ Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 140

²⁰⁸ http://www.turkcebilgi.com/s%C3%BCnnet_gelene%C4%9Fi/ (17.5.2016)

4.1.Sünnetle İlgili Âdetler ve Yapılan Uygulamalar

- Çocuklarda sünnet olma yaşı olarak genellikle 1 ile 10 yaşlar arası uygun görülmektedir.
- En üst sınır Akyaka Kayaköprü köyünde 17-18'dir. Bu yaşları geçirenlere hoş gözle bakılmıyor. Bu tip insanlara sünnetsiz olmalarından ötürü 'Gâvur', 'Ermeni' nitelermeleri yapılıyor²⁰⁹.
- Eskiden Cuma gününün uğurlu ve mübarek sayılması nedeniyle sünnetler daha çok Perşembe günleri yapılmaktaydı. Ancak günümüzde iş hayatının yoğunluğundan dolayı hafta sonu tercih edilmektedir.
- Akyaka Kürekdere Köyü'nde bulunan Caferilere göre Muharrem ve ardından gelen Safer ayı dışındaki tüm zamanlarda sünnet olabilir. Bunun gerekçesi bu ayların yas ayı olması ve bu zamanlarda şenlik yapılmayacağıdır²¹⁰.
- Sünnet düğünleri hem mevlitli hem de çalgılı yapılır.
- Sünnet olan çocuğun tüm ihtiyaçları kirvesi tarafından karşılanır. Kirvelik yöre insanı tarafından çok önemsenmektedir. Kirve olunan aile ile akraba olunmuş sayılır ve kız alınıp verilmez²¹¹.
- Sünnetli olarak doğan çocuk bir daha sünnet ettirilmiyor. Bu sünnete peygamber sünneti deniliyor²¹².
- Sünnetten sonra kesilen parça hemen her yerde ya bir yere gömülüyor ya da bir taşın altına konuyor. Diğerlerinden farklı olarak eskiden Selim'in Kamışlı Köyü'nde kesilen parçanın çocuğun kız kardeşlerinden birinin boynuna asıldığı belirtilmiştir²¹³.
- Maddi durumu zayıf olan ailelerin çocuklarını ya da öksüz çocukların sünnetini varlıklı kimseler veya akrabalar kendi çocuklarıyla birlikte yaptırmaktadırlar.

²⁰⁹ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 141

²¹⁰ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 140

²¹¹ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 141

²¹² Nurullah Bendeş, Kars-Merkez, 48 Yaşında

²¹³ Gökşen, Kars İlinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 141

- “Kesilmeden önce ve kesilme sırasında; ‘Allahu ekber Allahu ekber’ denilerek tekbir getirilmekte, ayrıca ‘oldu da bitti maşallah’ diye çok bilinen ve yaygın olarak bilinen tekerleme de söylenmektedir”²¹⁴.
- Tören karakteri taşıyan bu önemli geçiş dönemi pratiği çeşitli hediyelerle süslenmektedir. Bu hediyeler altın, para, giyecek ve ev eşyalarından oluşmaktadır. Günümüzde sünnet hediyesi uygulaması devam etmektedir.

4.1.1.Kirvelik

Kars ili ve çevresinde kirvelik uygulaması oldukça yaygındır. Hemen her yerde kirvesiz sünnet yapılmamaktadır. Bu uygulamanın gelenek oluşunun yanında, akrabalık bağlarının genişlemesi de hedeflenmektedir. Kirveler özellikle kan bağı bulunmayan kişilerden tercih edilmektedir.

“Kirvelik; yörelere göre kirve, kivra, kivre isimleriyle de tanımlanmaktadır. Kirvelik, kısaca birbirine ekonomik ve sosyal olarak eş konumda bulunan iki ailenin, ailelerden birinin sünnet töreni masraflarını karşılamasıyla oluşan bir sanal akrabalık kurumu olarak tanımlanabilir. Kirve, sanal akrabalık kurulacak olan ailenin erkek çocuğunu sünnet esnasında kucağına alarak çocuğun acı çekmemesi için destekte bulunacak ve aynı zamanda törenin ekonomik giderlerine kısmen de olsa katkıda bulunacak olan kişidir. Kirvelik kurumu aracılığıyla nasıl çocuklarını birbiriyle evlendiren kimseler bir hısımlık ilişkisi içerisinde iseler, birbiriyle kirvelik ilişkisi içerisine giren ailelerde kalıcı bir dostluk ilişkisi kurarlar. Daha çok Doğu, Güney, Güneydoğu Anadolu illerimizde yaygın olan kirvelik kurumunun çıkış noktası hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kirvelik kurumu genel olarak aşağıdaki işlevleri yerine getirmesi bakımından geçmişte daha yaygın olmasına karşın günümüzde de halen geçerliliğini sürdürmektedir”²¹⁵.

“Kirvelik, var olan ilişkileri pekiştirmesi, ailelerin sosyal ilişkiler ağını genişletmesi, sosyal sigorta mekanizması görmesi, farklı dil, din ve etnik gruplardaki aileleri birleştirmesi, bir yöreye dışardan gelen kişilerin bu yöreye uyumunu kolaylaştırması,

²¹⁴ http://www.turkcebilgi.com/s%C3%BCnnet_gelene%C4%9Fi, (17.5.2016)

²¹⁵ http://www.turkcebilgi.com/s%C3%BCnnet_gelene%C4%9Fi, (17.5.2016)

Dayanışma ve gücün artmasıyla önemli bir pazarlık gücü kazandırması gibi işlevleri üstleniyor olması bakımından önemli bir toplumsal kurumdur”²¹⁶.

Kirvelik yoluyla kurulan ilişki ölene kadar devam eder. Kirve çocukları arasında evlenme yasağı vardır. Bu yasak kirveler arasındaki ilişkinin daha serbest, dolayısıyla da daha güçlü ve kalıcı olmasını sağlamaktadır²¹⁷.

5.EFSANELER

Efsane; “gerçek olmayan ya da gerçek bir bilgiye dayanmayan uydurma hikayeler; mitolojik bilgiler”²¹⁸. şeklinde tanımlanmaktadır.

“Efsane; Bir olay, yer veya adla ilgili inanışı dile getiren veya bunların ortaya çıkış sebebini açıklayan olağan üstü özelliklere sahip kısa anlatımlardır. Efsanelerde yer alan olayların gerçeğe dayandığı kabul edilir. Fıkralar gibi bunlar da süsten uzaktır. Ancak olayın açıkça belirtilmesi için efsanede yer alan kişi ve zamanla ilgili bazı bilgilerin verilmesi gerekir. Efsanelerde halkın özlemleri, dünya görüşü ve ideal insan tipi diğer edebî türlerden daha kesin olarak ortaya konur. Bu bakımdan efsaneler tarihle halk muhayyilesinin bir terkididir”²¹⁹.

“Efsaneler dini ve inandırıcı olmaları yönüyle diğer türlerden amaçları ve kabulleri arasında ayrılırlar”²²⁰. “Buna karşın anlatılardaki düşünce ve kabul ortaklığı efsaneleri diğer türlerden ayırt etmede belirgin özellikler gösterir. Sabit bir formu olmaması dolayısıyla anlatıcıdan anlatıcıya değişkenlik göstermekle birlikte temel amaç ve işlevinde bir değişiklik meydana gelmez. Masal ve fıkra gibi türlere oranla anlatıda bir gerginlik söz konusudur”²²¹.

Bu nedenle eğlence amaçlı bir nitelik göstermez. Daha çok öğretici bir yapıda bulunur. Kars ili ve ilçelerinde de bu anlamda daha çok yer adına bağlı oluşum efsanelerini, belirli bir sıkıntıya ait unsurları içeren dönüşüm efsanelerini, dini bir

²¹⁶ http://www.turkcebilgi.com/s%C3%BCnnet_gelene%C4%9Fi, (17.5.2016)

²¹⁷ http://www.turkcebilgi.com/s%C3%BCnnet_gelene%C4%9Fi, (17.5.2016)

²¹⁸ Şinasi Gündüz, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, 1998, Ankara, s. 109

²¹⁹ Saim Sakaoğlu, Efsane Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.XV, s.347

²²⁰ Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu, 1980, Ankara

²²¹ Oğuz Öcal, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker yayınları, 2007, Ankara

nitelik gösteren türbe ve yatırlara bağlı olan alıntıları ve tarihi bir olay merkezinde anlatılan efsaneleri görmek mümkündür²²².

Kars efsanelerinde masalsı öğelerin ağır bastığı görülür. Yörede Orta Asya kökenli gök kültünden kaynakların içinde pek çok söylenceye rastlanır. Bunların oluşması ve yaşanmasında günümüzde de anlatıla gelen Dede Korkut hikayelerinin etkili olduğu görüşü vardır. Ani ören yeri içinde birçok söylence anlatılır. Söylencelerde gök kültüne ilişkin motiflerle Ani kaynaşmış gibidir²²³. Kars ili ve çevresinde onlarca örneğini bulabileceğimiz bu efsanelerden birkaçını ele alacağız.

5.1.Kar-su (Kars) Kalesi'nin Adına İlişkin Efsane

Orta Asya bölgesinden, Horasan'dan yola çıkan Türk boyları bir ilkbahar sabahı Kars kalesi önüne gelirler. Karlar yeni erimektedir. Karadağ'ın güneyindeki göl yeri gerçek bir göl görünümündedir. Karadağ'da ve iç kalede kar, dış kalede ise karların erimesiyle oluşmuş bir göl vardır. Kalenin altından geçen çay, bahar selleriyle kabarmıştır. Gelen Türk boyları bu görüntü karşısında büyülenirler ve kaleyi ele geçirdiklerinde buraya kar-su kalesi adını verirler. Bu ad, sonraları Kars Kalesi'ne dönüşür²²⁴.

5.2.Ani Kuyusunda Kışlayan Bulut Efsanesi

Anı yöresinde tahıl saklama kuyuları vardır. Bulut ejderhalarının konak yerleri olan bu kuyulardan birine, bir adam düşer. Cezasını çekmek için yeryüzüne gönderilmiş bir ejderhayla karşılaşır. Ejderhanın gözleri alev alev yanmaktadır. Adam korkar bir köşeye sığınır. Ejderha adama bir şey yapmaz. Öğlen olunca ejderhaya gökten yumak şeklinde yiyecek iner. Ejderha bunun bir parçasını adama verir, gerisini yutar. Bu böyle sürüp gider. İyi beslenen adamın saç sakalı uzamış, vücudu kıllanmıştır. Aradan kırk gün geçer. Artık sabrı kalmayan adam ne olacaksa olsun deyip haykırmaya başlar. Ejderha başını sallayarak biraz daha sabretmesini işaret eder. Bir süre sonra gökten bir zincir sallanır. Ejderhanın cezası bitmiş göğe dönme zamanı gelmiştir. Adama kuyruğuna tutunmasını işaret eder. Adam denileni yapar, kuyudan çıkınca kuyruğu bırakır ve kurtulur. Adam evine dönüp olanları anlattığında bir

²²² Gökşen, Kars ilinin SOKÜM Haritalandırılması, s. 141

²²³ Balcı, Kars, 2005, s.265

²²⁴ Balcı, Kars 2005, s.265

ermiş gibi karşılanır. Ejderhaların Ani'daki yumuşak kayalara oyulmuş kuyularda kışladıkları inancı yörede yaygındır²²⁵.

5.3.Urum Papa'nın Yedi Olmaz İşi

Bir zamanlar Ani'de Urum Papa isimli biri yaşarmış. Bu adam bugün Ani'nin yaylağı olan Alaca Dağ'da yatmaktadır. Yedi yılda bir sağ dirseği üzerine abanıp doğrulmakta, yedi olmaz iş sayıp yok yanıtını alınca yeniden uzanmaktadır. Bu yedi iş şöyledir: Göğe direk dikildi mi?, katır doğurdu mu?, denize köprü kuruldu mu?, yumurtaya kulp takıldı mı?, deveye nal çakıldı mı?, ölü dirildi mi?, Ani şenlendi mi? Tüm bu olmaz işler gerçekleştiğinde Ani şenlenecek ve eskisi gibi olacaktır. İnaniş'a göre bunlar olmayacağından Ani kıyamete kadar insan yüzü görmeyecektir²²⁶.

5.4.Gelin- Damat Efsanesi

Kars'ın Akdere köyünde iki genç birbirlerine sevdalanırlar. Bu sevdanın duyulması üzerine aileler karşı çıkarlar, evlenmelerini istemezler. İki genci ayırmak için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Gençler bu baskılara daha fazla dayanamayarak kaçmaya karar verirler. Kaçtıkları fark edilince aileler peşlerine düşerler. Tam yakalanmak üzerelerken iki genç; 'Allah'ım ya bizi beraber öldür ya da taş'a çevir' diye dua ederler. Allah dualarını kabul eder ve iki genç oracıkta taş kesilirler²²⁷.

5.5.Ani'nın Yıkılışına İlişkin Efsane

Anı Nuşirevan'dan sonra Müslümanların, bir süre sonra da Kılılı Ohan adlı bir Ermeni Kralının eline geçer. Kılılı Ohan çok zalim bir kraldır. En ufak bir nedenle ortalığı yakar, yıkar, insanları öldürür. Böylece zamanında bayındır bir şehir olan Ani yıkıntıya döner. Kılılı Ohan'ın koyduğu yasalara göre, kentte evlenen, gelini önce krala getirecek, kral onunla bir gece geçirdikten sonra eşine verilecektir. Bu yasa Müslümanlara çok ağır geldiğinden ne oğlan evlendirir ne de kız götürürler. Günün birinde şehrin ileri gelenlerinden Odabaşıoğlu ölmeden oğlunu evlendirmek ister. 'Nasıl olsa bir çaresini bulurum' düşüncesiyle toy-düğün kurar. Oğlunu güzel bir kızla evlendirir. Kayınvalide gerdek odasını hazırlamıştır. Ocak yakılmış, rafa mayalı

²²⁵ Balcı, Kars 2005, s.265

²²⁶ Balcı, Kars 2005, s.267

²²⁷ Saniye Yıldız, Kars-Merkez, 57 Yaşında

hamur konmuş, yeni doğan kuzu ve anası da odaya alınarak önlerine su ve taze ot konmuştur. Bu sırada düğünü haber alan kral hazırlanmış gelini beklemektedir. Gece olduğu halde gelinin gelmediğini görünce öfkelenir. Adam gönderip Odabaşoğlu'nu çağırır. Oğlu ve geline karşılık bütün servetini ortaya koyarsa da Kral'ı ikna edemez. Kral meydana götürülerek asılmasını emreder. Odabaşoğlu idam sehпасının önünde ayağını yere vurarak haykırır. 'Ey Ani! Bu zulüm ile yaşayacağına bat, yıkıl.' Daha sözü biterken şehrin altı üstüne gelir²²⁸.

5.6.Şelale Efsanesi

Rivayete göre; Müslümanlarla gayri Müslimlerin arasında yapılan bir savaşta (bu savaşın hangisi olduğu bilinmemektedir), Susuz ilçesinde bulunan bir şelaleden su yerine kan akmıştır. Savaşın Müslümanlarca kazanılmasıyla şelaleden yeniden su akmaya başlamıştır²²⁹.

5.7.Allahu Ekber Dağları Efsanesi

Nuh tufanıyla birlikte, Hz. Nuh'un gemisi Allahu Ekber dağlarına geldiğinde hafif bir sürtünme yaşıyor ve Allahu Ekber diye ses geliyor. Bu dağların ismi o günden sonra Allahu Ekber olmuştur²³⁰.

5.8.Balıkli Göl Efsanesi

Kars'ın Selim İlçesi'ne bağlı Dölbentli köyünde bulunan balık pınarındaki balıkların, Kıbrıs Barış Harekatı'nda asker görünümüyle cepheye gidip savaştığı, savaş sonrasında da yaralı halde tekrar bu göle girdiklerine inanılır. Hatta bu gölün savaş zamanında kan olduğu da söylenir. Bu sebepten bu göldeki balıklar kutsal sayılır ve avlanmazlar. Ayrıca bu balıkların çeşitli hastalıklara şifa olduğuna inanılmakta ve yöre insanının sürekli ziyaretine uğramaktadır²³¹.

²²⁸ Balcı, Kars 2005, s.265

²²⁹ Çetin Keleş, Kars-Merkez, 37 Yaşında

²³⁰ Nasip Aras, Kars-Merkez, 75 Yaşında

²³¹ Şennur Güler, Kars-Merkez, 25 Yaşında

5.9.Kırklar Mağarası Efsanesi

Kars merkez, Karadağ üstü tabyalar mevkiinde bulunan bu mağaralara gidenlerin bir daha geri dönemediği söyleniyor. Mağaraların içinin labirentli oluşundan, içeri girenler tekrar geri dönememekteler. Bu sebeple insanlar buralara yaklaşmamaya özen gösteriyorlar²³².

5.10.Kars Kalesine İkinci Kez Çıkma

Kars'a bir şekilde yolu düşmüş ve kaleye çıkmış olan birisi, ömründe en az bir kez daha mutlaka Kars'a tekrar gelir ve ayakları o kişiyi Kars Kalesine götürür. Bu inanç Kars halkı arasında yaygındır ve gerçekten de insanların bazen daha çocukken gelmiş oldukları Kars'a daha sonrasında herhangi bir sebeple tekrar yollarının düşmüş olduğu duyulmuştur²³³.

5.11.Üç Ağaç Efsanesi

Kars'ın Sarıkamış İlçesinde üç ağaç vardır. Rivayete göre, bu üç ağaçtan onları kesmek isteyen insanlara karşı inleme sesleri gelmekte ve baltayı vurduğu anda kan akmaktadır. Yöre halkı bu ağaçları kutsal saymakta ve belli zamanlarda dilekler dilemekte²³⁴.

5.12.Ziyaret Taşı Efsanesi

Kars'ın Akyaka ilçesine bağlı Kürekdere köyünde Ziyaret taşı adı verilen yerde insanlar gelip dilek dilemekte, arzularını söyleyerek mum yakmaktadırlar²³⁵.

5.13.Sarı Balık Efsanesi

Kars'ın Akyaka'ya bağlı Kürekdere köyünde akan çaydan çıkarılan sarıbalığın, sarılık hastalığına iyi geldiğine inanılmakta ve bu balık tutulduktan sonra diri diri yutulmaktadır. Bu balık için yapılan diğer bir uygulama ise balıkla beraber hasta olan

²³² Gülseher Karakoç, Kars-Merkez, 55 Yaşında

²³³ Saniye Yıldız, Kars-Merkez, 57 Yaşında

²³⁴ Havva Kotan, Sarıkamış-Merkez, 25 Yaşında

²³⁵ İslam Öztürk, Akyaka-Kürekdere, 51 Yaşında

kişinin yüzüne ince bir tül atılır. Hasta, bu balığa karanlık ortamda bakar ve sarılığı geçer²³⁶.

5.14.Akçakale Efsanesi

Kars'ın, Kağızman İlçesine bağlı Akçakale köyünde bir kız ve onun kardeşleri varmış. Bu kız gayet hamarat bir kızmış. Kızların evi hemen köyün tepesindeymiş. Bir gün kız diğer kardeşleri ile iddiaya girmiş, bir gecede bir kale yapacakmış. Kız kendinden umutluymuş, aradan birkaç gün geçtikten sonra kızın kendisine güveni artmış. Bir gün herkes uyuduktan sonra kız kaleyi yapmaya başlamış. Kızın yardımına melekler gelmiş, hep beraber çalışmışlar ve kaleyi inşa etmişler. Sabah olunca herkes şaşkınlık içerisinde kalkmış. Kızın kardeşleri de çok şaşırmışlar. Onlar kıza kaleyi nasıl böyle çabuk yaptığını sormuşlar. Kız onlara “istedikten sonra hiç bir şey zor değildir, yeter ki yapacağımız şeye inanalım” demiş. Kızın anısına kaleye kızın ismini vermişler. Böylece kalenin ve köyün adı Akçakale olmuş. Rivayete göre de, bu kalenin altı insanlar tarafından delinirse, bütün canlılar ölecekmış²³⁷.

5.15.Gelin Kayası Efsanesi

Kars'ın Kır çiçek köyünde zamanın birinde çok güzel bir kız varmış. Kızın çok isteyen varmış. Nihayet birine vermişler, düğünü olup gelin alayı başka bir köye giderken eşkıyalar alayın önünü kesmiş ve gelini almak istemişler. Gelin o anda dua etmiş, “Allah'ım beni ya taş et ya da bu eşkıyaların eline bırakma” demiş ve o an bütün gelin alayı taş kesilmiş²³⁸.

5.16.Hazreti Ali'nin Taşı

Kağızman ilçesinin Çilehane köyü üzerindeki mevkide "Ali'nin Taşı" diye anılan bir taş ve çeşme bulunmaktadır. Söylentiye göre, Hz. Ali Kızkalesi'ni fethederken düşmanlarla çetin bir muharabeye girer. Düşman tarafından atılan mancınığa karşı orada bulunan bir taşı kendisine siper olarak kullanır. Adeta taşı bir kalkan gibi

²³⁶ Hasan Güler, Akyaka-Kürekdere, 58 Yaşında

²³⁷ Kasım Aktaş, Kars-Merkez, 38 Yaşında

²³⁸ Nasip Aras, Kars-Merkez, 75 Yaşında

kullanmaktadır. Nihayet zafer gerçekleşir. Bugün bu taşın olduğu yerde kaynak suyu çıkmaktadır. Halk burayı ziyaret eder, suyundan içerek şifa bulmaya çalışır²³⁹.

5.17.Keşişkiran Efsanesi

Kaş sıradağlarının altında bulunan ve Kazan şehri diye adlandırılan yerde bir Türk boyu yaşarmış. Bu boyun pehlivan ve çok hatırı sayılır bir beyi varmış. Bu bey sık sık çevre dağlarda avlanmaya çıkarmış. Yine bir gün avlandıktan sonra Kazan şehrine dönmüş. Döndüğünde acı bir olayla karşılaşmış, şehrin heyelana uğradığını ve çoluk çocuğun büyük kaya parçaları altında kalarak öldüklerini görür. Bu olay karşısında, Allaha isyan etmiş "Ey Allah'ım, sen benim başıma bu felaketi getirerek çoluk çocuğumu, bütün ailemi öldürdün, ben de senin yarattığın ne varsa, önüme ne çıkarsa öldüreceğim" diyerek, çekmiş kılıcını ilk önce bindiği atın kafasını kesmiş sonra önüne ne çıkmışsa öldürmeye başlamış. Nihayetinde keşişlerin ilim ve dini bilgileri öğrettikleri yere gelmiş. Burada ne kadar keşiş, âlim varsa hepsini kılıçtan geçirmiş. Kendisi de hırsından patlayarak orada can vermiş. Bu hadiseden dolayı bu yere keşişkiran denilmiş ve günümüze kadar gelmiştir²⁴⁰.

5.18.Taş Kesen Sürü Efsanesi

"Kars'ın Kağızman İlçesi'nin Kızılöküz Köyü'nde, taş kesen bir çobanın efsanesi anlatılır. Bu çoban geçimini köy halkının koyunlarını otlatıp çobanlık yaparak sağlarmış. Yazın en sıcak günlerinde bu çoban, koyunlarını en güzel ve en yüksek otlağa çıkararak otlatmaya koyulmuş. Ancak o civarda bir damla su bulunmazmış. Hem hayvanlar hem de çoban çok susamış. Susuzluktan bağı yanan çoban 'Ya rabbim, sana yedi kurban keseyim, yeter ki şuradan su çıkartıp, şu kulunun ve aciz hayvanların susuzluklarını gider' diye yakarmış. Çobanın bulunduğu yerin hemen yakınında o anda yerden su kaynamış. Sevincinden çılgına dönen çoban o buz gibi sudan kana kana içip hayvanlarına da içirerek susuzluklarını gidermiş. Ancak çoban sözünde durmamış. 'Koyunlar benim değil. Bunun yerine yedi bit öldürüp adağımı gerçekleştiririm' diye düşünmüş ve öyle de yapmış. Öldürdüğü bitleri de kaynağa atmış. Ne var ki kısa süre sonra çoban ve koyunlar bulundukları yerde taş kesmişler. Çobanın ve koyunların geri gelmemesi üzerine meraka düşen köylüler çobanı

²³⁹ Sait Küçük, Kars-Merkez, 55 Yaşında

²⁴⁰ Muhlis Kaya, Kağızman-Keşişkiran, 63 Yaşında

aramaya çıkmışlar. Çobanın ve bütün koyunların yeni kaynağın yanında taşla dönüşüğünü görmüşler”. Bugün de o kaynağın civarındaki kayaların, taşlaşmış çoban ve sürüsüne ait kalıntıların olduğuna inanılmakta bir efsane olarak dilden dile aktarılmaktadır. Uzaktan bakıldığında bu benzerliğin daha net anlaşıldığı söylenmektedir²⁴¹.

5.19.Hacı Kağızman Efsanesi

Osmanlı Sancak Beyliği döneminde Kağızman İlçesi, bugünkü Toprakkale mahallesinde bulunmaktaydı. Burada oturan bir bey hacca gider. Hacda iken gönlü helva çeker, bu durum hizmetkârı olan Kağızman'a ayan olur. Beyin eşine, ağamın canı helva istedi “yapıverde götüreyim” der. Hanım, Kağızman’ın helva istediğini beyi de bahane ettiğini düşünür ama helvayı yapar bir tasa koyar ve beze sararak Kağızman'a teslim eder. Kağızman soğumadan helvayı götürür hacda, Kâbe’yi tavaf esnasında ağasına sunar. Hanımının da selamını söyler. Hac ibadeti biter ve ağa evine döner. İnsanlar onu ziyarete gelir ve elini öpmek isterler. Bunun üzerine ağa, Kağızman’ı işaret ederek asıl hacı odur onun elini öpün der. Çünkü sıcak helvayı hacda bana sunan odur. Bunun üzerine halk Kağızman’a doğru yönelirler. Kağızman utanır ve onlardan uzaklaşmaya başlar. Mevsim kıştır, bir bacanın üzerine çıkar, karın üzerinde ayak izleri bellidir. Ancak halk bacaya çıkınca Kağızman’ın ortadan kaybolduğunu görür. Sırrı açığa çıkan Kağızman kaybolmuştur. Üç gün sonra şu anki türbenin üzerinde bulunur ve oraya defnedilir. Türbe bir ziyaret yeri haline gelir, halk orada çadır kurar, uzaktan gelenler o çadırlarda kalırlar, adaklar adar, kurban keser, dilek diler ve dua ederler²⁴². Bu efsaneye benzeyen başka bir olayda, Arpaçay İlçesi’ne bağlı Meydancık köyü sınırlarında bulunan türbede yatan zatla ilgilidir. Bu türbedeki zatta bölgede Keloğlan diye bilinen, Hacı Kağızman efsanesiyle birebir aynı olan efsanedir. Halk oraya gidiyor, kurban kesiyor, dilek diliyor, isteklerde bulunuyorlar. Hatta dileklerinin gerçekleştiğine inananlar, türbeye giderek kurban kesiyorlar. İnşallah dileğim olursa Keloğlanda kurban keseceğim diye adaklarda bulunuyorlar. Keloğlan üzerine, Keloğlan çarpsın ki diye yemin ediyorlar. Halk orada yapılan dileklerin tuttuğuna inanıyor, uzaklardan gelip ziyarette bulunanlar,

²⁴¹ Mediha Olgun Karaca, “Taş Kesen Çoban Kars”, <http://anadoluefsaneleri.blogcu.com/tas-kesen-coban-kars/4431246>, (16.05.2016)

²⁴² Sait Küçük, Kars-Merkez, 53 Yaşında

adak adayanlar, kurban kesenler, eskisi gibi olmasa bile ziyaretlerine devam ediyorlar²⁴³.

5.20. Mihrali Bey (Mehrali Beğ) Efsanesi

Asıl adı Ali'dir. Bir kurşun yarası vücudunda mühür gibi bir iz bıraktığı için ona mühür Ali demişlerdir. Giderek bu ad halk dilinde Mehrali olmuştur. Mehrali aslında bir şaki yani kanun kaçağıdır. Dağlarda, çetesiyle birlikte eşkiyalık yapmakta hem Rus tarafında hem de Türk tarafında aranmaktadır. Hakkında birçok efsane anlatılan Mihrali Bey'in çetesiyle katıldığı 93 harbinde tam bir kahramanlık destanı yazdığı bilinmektedir. Başkumandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan nişanlar aldı, halkın hafızasına da bir halk kahramanı olarak yerleşti. Hem de Mehrali Beğ olarak. Mehrali için destanlar yazıldı.

Bunlardan en bilineni şöyledir: Mehrali Tiflis'in Karapapak köylerindendir. 17-18 yaşlarında babasını kaybetti. Ruslar cenazenin karapapak türk kültürüne ve İslam dinine göre gömülmesine izin vermediler. Hatta karapapak mezarlığına değilde Ruslar kendi mezarlıklarına gömülmesini sağladılar. Bu olay Mehrali'yi derinden yaralamış ve çok üzölmüştü. Gömüldüğü günün gecesinde babasını rüyasında görür; oğlunu azarlıyordur; "sen utanmıyor musun ki beni rus mezarlığına gömüyorsun?" Rüyanın etkisinde kalan Mehrali ertesi gece mezarlığa gitti, babasının mezarını açtı, yerinden çıkardı, o esnada devriye gezen iki rus askeri "dur eller yukarı" diye bağırdılar. Mehrali cenazeyi yere bırakarak ellerini havaya kaldırdı. Aradan çok değil sadece bir an geçti veya geçmedi, nasıl oldu ise Mehrali'nin iki elinde iki hançer parıldadı ve iki rus askerinin süngülü tüfekleriyle birlikte cansız yere uzandıkları göröldü.

Mehrali tuttuğu işi yarıda bırakacaklardan değildi. Babasının cenazesini yeniden sırtlanıp karapapak mezarlığına götürdü ve kazdığı mezara karapapak töresince ve İslami usüllere göre gömdü.

Ruslar Mehrali'nin peşine düştüler, kaçtı. Türk sınırını aşarak buradaki karapapak köylüleri arasına karıştı.

²⁴³ Kasım Akar, Arpaçay-Gediksatılmış, 55 Yaşında

Mesele duyulmuştu ve büyümüşü. İstanbul'daki Rus elçisi Mehrali'nin derhal kendilerine verilmesini istiyordu. Nihayetinde Mehrali yakalandı. Kars'a getirdiler, hakim karşısına çıkardılar. Hakim idama mahkum etti. Padişahın iradesi beklenirken Mehrali müthiş bir oyun oynayarak cezaevinden kaçmayı başardı. Cezaevindeki mahkumlara hazır olmalarını birkaç gün içerisinde kaçacaklarını söyledi. Önce kendi hücrelerinde tüneller kazdı, kazı işlemi bitince mahkumlara zamanın geldiğini yarın kaçacaklarını söyler. Askerler nöbet değişimi yaparlarken bütün kapılar açılıyor hep birlikte hücum ettik mi bize engel olamazlar bizde rahatlıkla kaçarız diyerek planını açıklar. Ertesi gün tam nöbet değişimi yapılırken mahkumlar kapılara doğru hücum ederler. Ancak Mehrali orada yoktur, odasında açtığı tünelden kaçmaktadır. Askerler diğer mahkumlarla uğraşırken Mehrali planını uygulamış ve kazdığı tünelden kaçmıştır. Bu kaçış her yerde efsane halini almıştı. Karapapakların artık bir kahramanı olmuştu. Onu köylerinde barındırdılar ve teslim etmediler. Üzüne iyice yayılınca macera meraklısı gençleri de yanına katan Mehrali Rusya'ya kaçtı ve dağlarda dolaşmaya başladı. 1877 yılında Ruslar Türkiye'ye saldırma kararı verdiler. Mehrali Türk ordusuna katılmak istedi, bir mektup göndererek affını talep etti. Gazi Ahmet Muhtar Paşa; “geçmişteki suçları devletçe affolunmuştur, ordumuza gelebilir” diye müsaade etti. Böylece Mehrali çetesini de yanına alıp Türk ordusuna katıldı. Gerçekten bu kanun kaçağı şaki, 93 savaşının birçok muharebelerinde ön saflarda savaştı, büyük yararlılıklar gösterdi, orduda bir kahramanlık sembolü haline geldi. Gök gürlemesi gibi, aslan böğürmesi gibi bir nara atıyor Ruslar korkudan ne yapacaklarını şaşırıyorlardı. Her narası elli gülleden daha tesirli idi.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Kars'tan ayrılırken has adamı haline gelmiş olan Mehrali'yi de bırakmak istemedi. Rusların eline geçerse hemen oracıkta öldürürlerdi. Bazı söylentilere göre Mehrali Kars'tan Sivas'a gitmiş, orada da durmamış, karapapaklardan bir Hamidiye Alayı kurmuş ve büyük yararlılıklar göstermeye devam etmiştir²⁴⁴.

Mehrali Beyin kahramanlıklarını dile getiren Aşık Sadık onu överek şunları söyler;

“Ey ağalar, beğler bizim ellerde

Cahallık eyleyip dağlarda gezdi

²⁴⁴Gencosman, Türk Destanları, s. 142-144

Koçaklıktan yana birdi Mehrali

Epey zaman kaçak durdu Mehrali

İbtida gözünden düştü Devletin

Cihana tanıttı şanın şevketin

Sonu göze girip buldu rağbetin

Bir eşsiz namıdar erdi Mehrali

Kan-kavga kopanda Kars'ın başına

Dört, beşyüz atlıyı yıgdi peşine

Doksanüç'te baktı yurdun işine

Moskof'un cengine girdi Mehrali"

Kars'ta Mihrali Bey ismi, şehrin girişinde bulunan köprü ve onun karşısındaki ilköğretim okuluna verilmiştir.

5.21.Tosbağa Taşı Efsanesi

Kağızman'ın Kızıl kilise köyünde bir bataklıkta Tosbağalar yaşarmış. Tosbağalar çoğaldıkça bataklığın yeri ve suyu bunlara az gelmeye başlamış. Büyükleri demiş ki: Yurdumuzun kuzeyinde bir nehir akmaktadır. Bu nehrin adı Aras nehridir. Şayet başınız dara düşerse bu nehri arayın ve bulun, orada soyunuzu sürdürmeye çalışın. Geçen zaman içinde yurtlarında kuraklık baş göstermiş, ortalık çölleşmeye başlamış. Bu tehlike karşısında çaresiz kalan Tosbağalar nehre doğru yola çıkmaya başlamışlar. Genç olanlar hızlı ilerleyerek tez bir zamanda nehrin kıyısına ulaşırken yaşlı Tosbağalar çok zamanda bir arpa boyu yol anca kat edebilmişler. İçlerinde yaşı yüzyılı aşkın bir Tosbağa varmış. Birkaç dere tepe geçtikten sonra iyice yorulmuş. Çaresizlik içinde Allah'a yalvararak: Ey bizleri var eden Allah, benden genç olanlar hızlı yürüyerek Aras nehrine ulaştılar. Şayet bana Aras'a kavuşmayı nasip etmeyeceksen, hiç olmazsa bir tepecikten o nehri dünya gözüyle görmemi nasip eyle, diye dua etmiş. Yaşlı Tosbağanın duası kabul görmüş, vardığı tepeden Aras nehrini görmeye başlamış. Bu durum karşısında gözleri parlayan Tosbağa tekrar ellerini

havaya kaldırarak: Allah'ım artık adım atacak takatim yok beni şuada bulunduğum yerde Aras nehrini seyrederken taş kes. Nehre ulaşmak nasip olmadı bari cansız bedenim Arası sonsuza dek seyre dalsın, demiş. Bu yakarış Allah'ında hoşuna gitmiş yaşlı Tosbağanın canını orada alarak taş etmiştir²⁴⁵.



²⁴⁵ Sait Küçük, Kars-Merkez, 53 Yaşında

II. BÖLÜM

2.KARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK İNANÇLARININ YAŞATILDIĞI MEKÂNLAR

2.1.Türbeler

2.1.1.Ebu'l Hasan-I Harakani Türbesi

Kars'ın manevi fatihi ve bekçisi olarak kabul edilen “Ebu'l Hasan Harakani, M.S. 963-1033 (Hicri 352-425) yılları arasında yaşamış olup, evliyanın asıl adı Ali Bin Ahmed Cafer'dir. İran'ın Horasan bölgesinde Bistam kasabasına bağlı Harakan köyünde dünyaya gelmiştir. Hicri 352-Miladi 963 yılında fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ebul Hasan, küçük yaşlarında Harakan köyünde çobanlık yapmış, çiftçilikle uğraşmış, kervanlarla yük taşımacılığı yapmıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre, kendisinden bir asır önce Horasan'da yaşayan Beyazid-i Bestami'nin tasavvuf yolundan etkilenerek Bestami dergahında bir süre türbedarlık yapmıştır. Bu süre içerisinde tasavvuf yolunda kendisini geliştiren Ebul Hasan, daha sonra çağının en büyük manevi şahsiyetlerinden birisi olmuştur.

Ebul Hasan Harakani'nin ölümünden üç asır sonra müritlerinden birisi tarafından yazılan ‘Nurul Ulum’ adlı eserde; evliyanın ilmi ve hayatından kesitleri öğrenmekteyiz. Farsça el yazması olan bu eserin orijinali günümüzde Bristh Museum katoloğunda bulunan Nurul Ulum, altı bölümden oluşmuş, son bölümü evliyanın yaşamını anlatan tek orijinal eserdir.

Türkmenistan'dan Anadolu'ya, MS. 11. yüzyılda Selçuklu akınları sırasında (1018-1021) geldiği anlaşılan Ebul Hasan, Hicri 425 Miladi 1033 yılında Kars'a 15 km. uzaklıktaki Yahni dağının eteğinde, Bizans ordusu ile yapılan bir savaşta yaralanarak şehit olmuştur. Şehadet mertebesine erişen ilk Anadolu evliyelerinden birisi olan Ebul Hasan için 1064 yılında sultan Alparslan'ın Kars'ı fethetmesinden sonra bugünkü Kaleiçi mahallesinde bir türbe yaptırılmıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı tarih olan 1064'ten önce Anadolu'nun Türkleşmesi için gelen bu alperen 70 yıllık ömrünün tamamında tasavvufunu insan sevgisi üzerine

kurmuştur. Nurul Ulum adlı eserden onun ‘Türkmenistan’dan Şam’a kadar yaşayan birisinin eline diken batsa acı benim acımdır’ şeklindeki düşüncesinde bu muazzam insan sevgisi ifadesini bulur”²⁴⁶. Evliya Çelebi ise Kars Kalesi’nin 3. Murad devrinde Lala Mustafa Paşa tarafından tamir edildiğini anlatırken bir askerin paşaya aktardığı rüyasını nakleder. Buna göre asker, paşaya rüyasında gördüğü yaşlı bir zatın kendisinin Ebu’l-Hasan el-Harakani olduğunu ve makamının burada bulunduğunu söylediğini, kendisinden ayağını bastığı yeri kazmasını istediğini anlatmış, bunun üzerine 100 işçi yeri kazmaya başlamış ve üzerinde, ‘Menem şehid ü said Harakani’ ibaresi yazılı dört köşe bir somaki mermer bulunmuştur. Gaziler, mermeri tekbir ve tevhidle kaldırıncı kabir ortaya çıkmıştır. Yaralı pazusuna sarılı makrame ile sırtındaki hırkasının bile henüz çürümediği görülmüş; vücudunun sağ tarafındaki yarası ise hala kanamakta imiş. Gaziler yine tekbirle kabri kapatmışlar. Kalenin içine ilk olarak Lala Mustafa Paşa tarafından Ebu’l-Hasan el-Harakani adına bir tekke ile bir cami inşa ettirilmiştir. Evliya Çelebi’nin anlattığı bu olay, Kars ve çevresinde Harakani’nin Kars’ın fethine katıldığı ve burada şehid olduğu şeklinde bir inancın doğmasına yol açmıştır²⁴⁷.

Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında büyük rol oynayan Hasan Harakani; yeterince tanınmamış ya da tanıtılamamıştır. O Anadolu’nun fethi için Alperenlik ruhuyla ilk tohumları atmış, kendisinden bir asır sonra yaşayan Ahmet Yesevi’yi etkilemiştir. Ebu’l Hasan’ın tasavvufi görüşlerini anlatan Nurul Ulum adlı eserinde onun “her kim bu dergaha gelirse ekmeğini veriniz, inancını sormayınız” şeklindeki düşüncesi daha sonra Mevlana’da “kim olursan ol yine gel” şeklinde ifadesini bulmuştur. Bu düşünce bugün evliya camiinde Harakani iyilik çorbası adı altında her gün çorba ikramıyla yeniden hayat bulmaktadır. Mevlana şiirlerine Ebu’l Hasan’ı “şeyh-i din(dinin şeyhi)” olarak nitelemiştir. Harakani’nin “bana seni gerek” ifadesi Yunus Emre’nin şiirlerinde şekillenmiştir. Yine “ana rahminde yandım, dünyaya gelince eridim, bülüğ çağına gelince ihtiyarladım” deyişi; Yunus’ta “hamdım, piştım, yandım” şeklinde ifadesini bulmuştur²⁴⁸.

²⁴⁶ <http://www.karskulturturizm.gov.tr/TR,54874/camiler-kiliseler.html>, (16.05.2016)

²⁴⁷ <http://www.civanmert.org/hakkimizda.asp>, (16.05.2016)

²⁴⁸ Hamza Üzümlü, “Ebu’l Hasan Harakani’de Fakr Kavramı”, 21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 2013, cilt. 2, sayı. 5, s. 97-98

Ebu'l Hasan Harakani hakkında birçok menkıbe anlatılmaktadır. Biz burada en meşhurlarından birisine değineceğiz; Tabakat kitapları İbn Sina ve Gazneli Mahmud gibi zâtların Harakani'yi ziyaret etmek için Harakan'a geldiklerini kaydederler. Hatta Mevlana'nın Mesnevi'sinde daha detaylı olmak üzere, birçok tabakat kitabında İbn Sina'nın ziyareti sırasında cereyan eden şöyle bir hadise de anlatılır: İbn Sina birkaç arkadaşıyla Harakani'yi ziyarete gelir. Ancak evde olmadığını söyleyen hanımı sözlerine bir de 'Eğer onun için geldiyseniz ziyaretiniz boşuna gitmiştir, o sır sahibi olduğunu iddia eden bir delidir' şeklinde incitici cümleler de ekler. 'Geri dönelim, onu en iyi bilen hanımıdır' diyen arkadaşlarını ikna ederek orman tarafına yönelen İbn Sina ve beraberindekiler, karşıdan odunları bir hayvana yükleyip gelen Harakani'yi görürler. Yaklaştığında bineğin bir aslan olduğunu anlar ve hanımından duyduklarıyla tezat teşkil eden bu durumu sorarlar. O da: 'Evdeki kurdun sıkıntısını çekmeye ne dağdaki aslan hizmet etmez' cevabını verir²⁴⁹.

Kars ve çevresinin yanı sıra Türkiye'nin dört bir yanından insanlar Ebu'l Hasan Harakani'nin kabrini ziyaret etmekte ve adaklar adamaktadırlar. Özellikle günümüzde üniversite sınavına girecek öğrenciler, iş ve kariyer sahibi olmak isteyenlerin yoğun olarak ziyaret ettiklerini görmekteyiz. Çocuğu olmayanların, erkek çocuk sahibi olmak isteyenlerin en fazla ziyaret ettikleri türbe burasıdır. Halk bu türbeye adaklar adamakta, dualar etmekte. Harakani hakkında son yıllarda ulusal düzeyde sempozyumlar düzenlenmekte ve onu daha fazla tanıtmaya yoluna gidilmektedir. Türbe, özellikle Perşembe ve Cuma günleri ile ramazan ve kandil gecelerinde ziyaretçi akınına uğramaktadır.

Türbenin giriş kapısındaki 1854 tarihli Osmanlıca kitabede şunlar yazılıdır;

“Hak nasip itdi de yapıldı Merkad-i nev gül’zar

Bu’l-Hasen Khrkani Şeyh’un yatduğıdır bu mezar

Ol Muhammed-Derviş itdi bu makamı böyle hoş

Evliyanun aşkına olsun feda canlar hezar.

Her Murad hasıl olur sıdk-ile bunda ey dede

²⁴⁹ <http://www.civanmert.org/hakkimizda.asp>, (16.05.2016)

Her kim ihsan eyliye bulunur derdine izar.

İncidenler bu makamı incidiser o Hakkı

Çün ‘ihaniye ihani’-l-lah’ kelimunda yazar.

Tarih un-Nebi-i birden Yusuf Molla dedi

Baş ed in-sal sitte vü’ışrin hezar” (1026-1617)²⁵⁰.

2.1.2.Celal Baba Türbesi

Şehre, bir fatih edası ile tepeden bakan Kars Kalesi’nin ana giriş kapısının hemen sağında bulunan türbede yatmakta olan kahraman Celal Baba’nın kabri, her kesimden ziyaretçi akınına uğramaktadır. Celal Baba adlı zatın şehir savunmasında müthiş kahramanlıklar yaptığına inanılmaktadır.

XII. Asırda Kıpçak- Gürcü istilasında şehit düştüğü bilinir ve kalenin manevi sahibi olarak kabul edilir. Celal Baba’nın mezarı çini kubbeli iken, 1878 yılından sonra Rus istilacılar tarafından tahrip edilmiştir. Bu zat hakkında Anadolu’nun birçok yerinde de karşılığını bulan kesik baş efsanesi büyük bir kahramanlık öyküsüdür.

Kıpçak-Gürcü harbi sırasında “Celal Baba, Kars Kalesi’nin kapı muhafızı olarak görev alır. Ermeniler Karadağ istikametinden kalabalık bir ordu halinde kaleye taarruza geçerler. Celal Baba Ermenilerle kale kapısında saatlerce çarpışır. Sonunda bir ermeni arkadan gelerek başını gövdesinden ayırır. Başının yere düştüğünü anlayan Celal Baba, başını koltuğunun altına alarak savaşıma devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya başlar. Şehre hâkim olamadan çekilip giderler. Şehrin düşmandan temizlendiğini haber alan Celal Baba olduğu yere düşüp kalır. Onu oraya gömerler. Düşüp öldüğü yerin kale kapısının hemen girişinde olmasını ise halk, onun kelle koltukta savaşarak, kendisine emanet edilen yeri terk etmediği şeklinde değerlendirir”²⁵¹.

Türbe sadece Kars halkı tarafından değil çevre iller ve turistler tarafından yoğun ilgi görmektedir. Buraya gelen insanlar dilek diler ve ellerindeki taşları duvara

²⁵⁰ <http://www.karskulturturizm.gov.tr/TR,54874/camiler-kiliseler.html>, (16.05.2016)

²⁵¹ Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Damla Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 252-253

tutturmaya çalışırlar eğer taş duvara yapışırsa dileklerinin olacağına inanırlar. Ayrıca türbe yakınındaki bir ağaca da yine dilek tutar ve bez bağlarlar.

2.1.3.Üçler Şehitliği

Kars'ın üçler mahallesinde bulunmaktadır. Mahalle ismini bu üç şehitten almaktadır. Mahalle de yaşamış olan halkın anlattığı kadarıyla bu mezarlar Kurtuluş savaşında Ruslar tarafından şehit edilmiş ikisi erkek biri kız olmak üzere üç kardeşe aittir. Görgü tanıklarına göre; Cuma geceleri ve mübarek günler de şehitlikte ikisi yeşil biri beyaz üç ışık yanarmış. Halk burayı yoğun ilgiyle ziyaret eder ve dilek diler.

2006 yılında konut dönüşüm projesi çerçevesinde şehitliğin bulunduğu bu mahalle yıkılmıştır. Şehitliğe giriş ve ulaşım sıkıntısı mevcuttur²⁵².

2.1.4. Sal Baba (Sarı Evliya) Türbesi

Atatürk Mahallesi'nde bulunan bu şahıs hakkında herhangi bir bilgi ve kaynak yoktur. Karadağ mezarlığında ne zamandan beri yattığı da bilinmemektedir. İsmi mezarın üzerinde bulunan düz bir taştan almıştır. Sarı evliya olarak da bilinir. Şahıs hakkında hiç bilgi olmamasına rağmen halk büyük bir inançla bu yatırı ziyaret ederek dilek ve istekte bulunur. 7 hafta boyunca şahıs ziyaret edildikten sonra dileğin kabul olacağına inanılır. Dileği kabul olan kişi türbenin başında şeker ve tatlı şeyler dağıtır. Türbe başında Cuma günleri mum yakılır²⁵³.

2.1.5. Haşim Konevi (Arap Baba) Türbesi

“Peygamber soyundan geldiği söylenen, Konya erenlerinden Sadrettin Konevi'nin torunlarından olan Mehmet Haşim Konevi 1854 yılında Arabistan'dan gelen Şam tümenine ait askerler Kafkas cephesine gönderilince Konya'dan geçen orduya katılarak Kars'a gelmiştir. 1855 Kars Zaferi'nin kazanılmasında büyük bir mücadele veren Karadağ tabyası topçu muhafız komutanı iken 1856 yılında Ruslarla savaşarak şehit düşmüştür. Arap olmadığı halde Şam'dan gelen askerlere katıldığı için halk arasında Arap baba olarak bilinmektedir”²⁵⁴.

²⁵² Ceyran Yılmaz, Kars-Merkez, 50 Yaşında

²⁵³ Gülseher Karakoç, Kars-Merkez, 56 Yaşında

²⁵⁴ http://www.karsbirlikvakfi.org/arap_baba.php, (28.5.2016)

Arap Baba(Haşim Konevi), türbesinin tanıtım tabelasında şöyle tanıtılmaktadır: “1855 Kars zaferinden önce Ruslar’ın şehri kuşatmasını kaldırmak için şehre gelen Arabistan askeri birliklerinin birinde görev yapan Arap Baba 1855 Kars zaferini sağlayan çarpışmalar sırasında bugünkü Karadağ Tabya içerisinde şehit edilmiş bir Türk subayıdır.”

Mezar halk tarafından ziyaret kabul edilmektedir. Halk mezar başında dilek dileyip adak adıyor. Dilekleri kabul olunca da kurban kesiyorlar.

2.1.6.Halil Ve Tevfik şehitliği

Kars kalesinin altında bulunan bu yerde iki mezar ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarlıkların şehit Halil ve Tevfik yüzbaşına ait olduğu tespit edilmiştir. Ebu’l Hasan Harakani ile birlikte harbe katılmış ve şehit dışmışlardır. şehitlerin kale eteğinde olması sebebiyle kaleden dışerek şehit olduklarına inanılır. Bu şehitlik yöre halkı tarafından yatır olarak kabul edilir ve ziyarete açıktır. Mezarın tespiti şu şekilde olmuştur; buradaki şehitler binbaşının rüyasına girer ve yerimiz rahat değil bizi bul türbemizi yaptır der. Bunun üzerine türbenin yeri tespit edilir ve üzeri yaptırılır²⁵⁵.

2.1.7.Arap Baba Türbesi

Türbe, Kars’ın Fevzi akmak Mahallesinde İnci Eliş isimli kadının evinin bahçesi içerisinde bulunmaktadır. Arap Baba veya Üryan Baba olarak tanınmaktadır. Yatırın doğumu ve ölümlü hakkında bilgi yoktur. İnci Eliş adlı bayanın anlattığına göre türbenin hikâyesi şu şekildedir; kendisi henüz genç bir kızken bir rüya görür. Rüyasında bir şehit, beni bul der ve bulunduğu yeri tarif eder, genç kız yanına bir yakınımlı alarak türbeyi tespit eder ve türbe yaptırılır. Yıllar sonra kız evlenir ve türbenin yanında bulunan evi alır. Türbenin bakımıyla kendisi ilgilenmektedir. Mahalle halkının anlattığına göre; burada yapılan dualar “red olunmaz” inancı vardır. Buraya giden ve dilek dileyen insanlar istediklerinin olacağına yürekten inanıyorlar²⁵⁶.

²⁵⁵ İlhan Yılmaz, Kars-Merkez, 80 Yaşında

²⁵⁶ İnci Eliş, Kars-Merkez, 85 Yaşında

III. BÖLÜM

3.KARS İLİ VE ÇEVRESİNDEKİ MANEVİ HALK İNANÇLARININ DİNLER TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

“Dinler Tarihi; Tarih ve filoloji metotlarını kullanarak dinleri doğuş ve gelişmelerinden inanç, ibadet, ahlak vb. konularına kadar tarihi seyir içinde inceleyen bir disiplindir. Dinlerin mukayeseli bir şekilde ele alınarak incelenmesinden yola çıkarak şu şekilde de tarif edilebilir: Dinler Tarihi dinlerin diğer dinlerle olan münasebetlerini, benzer, farklı ve ortak yönlerini karşılaştırmalı olarak ele alan bilim dalıdır”²⁵⁷. Dinler tarihi incelenirken, din fenomenlerini anlamaya, kavramaya çalışan fenomenolojik metotlar gelişmeye başladı. Bu metotla dini simgeler, ritüeller, inanışlar, tezahürler, vakıalar olduğu gibi belirlenmeye çalışıldı. Diğer taraftan fenomenolojik metot, kişinin kendini bir müşahit, bir dinleyici, bir analist yerine koyup hüküm ve değerlendirmeden, yargılamaktan kaçınarak dini fenomenin temeline inebilmesini ve onu kavrayabilmesini sağlar. Din fenomenolojisinin, dinler tarihi alanındaki araştırmalarda bazı fenomenlerin anlaşılmasını sağlamakla dine ve dini anlayışa ışık getirdiği görülür²⁵⁸.

Alıcı’ya göre; “Dinler tarihi, din olgusunu, dini olayları, dinlerde ortaya çıkan kutsalın tezahürlerini, objektif kriterler belirleyerek, karşılaştırmalı olarak inceleyen bir disiplin olarak günümüzde din bilimleri arasında çok önemli bir işlevi yüklenmektedir.” Alıcı, Din Fenomenolojisi’ni de şöyle tanımlar; “Din fenomenolojisi (the phenomenology of Religion), dini tezahürleri ele alan, sosyal ve beşeri bir alan olarak geniş uygulama modellerine sahip Dinler Tarihi (Religionswissenschaft) disiplinin metodolojik bileşenleri içinde sadece bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanında Din Fenomenolojisi bilhassa son dönemlerde çoğu kez Dinler Tarihi’nden bağımsız ve özgün disiplin olarak

²⁵⁷ Günay Tümer, “Dinler Tarihi”, DİA, , c. IX, İstanbul, 1994, s. 334

²⁵⁸ Tümer, DİA, s. 334

anlaşılmış ve dinde ortaya çıkan tüm unsurları (fenomenleri) sistematik ve mukayeseli bir şekilde tasnif eden, onları anlamaya yani anlamlarını ortaya çıkarıp yorumlamaya çalışan bir bilim olarak algılanmıştır. Bu anlamıyla söz konusu bilim, antropolojik bir bakış açısına sahip olarak dini bir fenomeni, insan kültürünün bir ürünü, önemli bir özelliği veya onu yansıtan bir çehresi olarak inceler”²⁵⁹.

Kars ili ve çevresinde yaşayan insanlar, Anadolu’nun hemen her yerinde olduğu gibi günlük hayatlarında halk inanışlarına oldukça önem verirler. Bu inançlar onlar için adeta yaşamın bir parçası halini almıştır. Gelişen teknoloji, değişen hayat standartları bu inançların bir kısmının kaybolmasına neden olmuştur. Bir kısmı ise hala canlılığını korumaktadır. Tarihi seyir içerisinde karşılaştıkları farklı kültürlerden beslenerek günümüze kadar ulaşan halk inanışları içerisinde Kars ili ve çevresi oldukça zengin menüsüyle çeşitlilik göstermektedir.

İnsana doğumundan ölümüne dek eşlik eden adet ve inanmalar, hayatın belli dönemlerinde yoğunluk kazanmaktadır. Bu dönemin en önemlileri, doğum, evlenme ve ölümdür. Başlı başına birer büyük geçiş olan doğum, evlenme ve ölüm, sayısız batıl inancın, büyüsel işlemin, yasağın istilasına uğramış ve bütün bunların neticesinde, atalar kültü, cin, şeytan, türbeler, ruhlar, çeşitli tabiat olayları, ocaklar vb. konularda halk inanışları ortaya çıkmıştır.

Halk inanışları, halkın yaşamında her aşamada kendisini göstermiş, geçmişten günümüze kadar süregelen maddi- manevi örf ve adetlerle bütünleşmiş inançlardır. Halk inanışları, kökeni ne olursa olsun halkın kendi iç kültürel dinamiklerinden doğan ana inanç sistemi ile bu süreç içerisinde karşılaştıkları kültür, örf, anane, farklı dinler ve yaşadıkları coğrafyanın etkisiyle oluşmuş olan inançlar bütünüdür. Bu inançlar bazen kutsal kabul ettikleri nesneler, bitkiler olabilirken, bazen de koruyucu güç olarak kabul ettikleri taş, ateş, yıldız vs. gibi semboller olabilmektedir. Aynı zamanda manevi gücünün yüksek olduğunu düşündükleri mezarlar, yatırlar veya ocaklar olabilmektedir.

“Halk inanışlarını kimileri, insanın sınırlı bir varlık olması, bunun yanında beklentilerinin, ümitlerinin, isteklerinin, arzularının sınırsız olmasının insanı arayışa

²⁵⁹ Mustafa Alıcı, “Kutsala Giden Yol: Dinler Tarihinde Bir Metodolojik Yaklaşım Veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi” Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V, sayı:3, 2005, s. 73-74

yönlendirdiğinden hareketle inanışları izaha girişmektedir. Bu görüşte olanlar, insanın önünü alamadığı istekleri yanında korkuları, kaygıları, endişeleri olan bir varlık olmasının, inanışının şekillenmesinde etkili olduğunu düşünmektedir²⁶⁰.

Çağların süzgecinden, birçok aşamadan geçerek günümüze kadar gelen örf, âdet, gelenek, görenek gibi yaptırımlar töre başlığı altında toplanabilir. Töreler bireysel olduğu kadar toplumsal davranışlara da yön verirler. Bunların zamanla yumuşaması, gelişmesi ve değişime uğramasında çeşitli etkenler önemli rol oynarlar²⁶¹.

Türk halkbilimindeki sözlü gelenekler temelde insanların hayatlarını olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedir. Bu, inanışlarla yakından bağlantılı, olağanüstü manalar taşıyan, gizli güçlere sahip oldukları kabul edilen, ancak ne oldukları hakkında pek bilgi sahibi olunamayan gizemli varlıklarla ilgili oldukça fazla anlatı bulunmaktadır. Özellikle belli bir yaşa gelmiş, hayatın içinde yeterince tecrübe sahibi olmuş kişilerin anlatılarının değerlendirilmesi, orada yaşayan insanları anlamaya, onların hangi düşünce ortamında yaşadığını bilmeye, tanımaya sebep olur²⁶².

Kars ili ve çevresindeki halk inanış ve uygulamalarını içine alan bu çalışmada, Kars'a ait hayatın bütün safhalarıyla ilgili halk inanışlarını, kutsiyet atfedilen yerleri, mekânları, objektif kriterler üzerinden inceleyerek bilimsel değerlendirmeler yapılmaya çalışıldı. Çalışmamızın neticesinde halk inanışlarının zenginliği ve çeşitliliğinin günümüzde canlılığını koruduğu tespit edilerek ortaya konmuştur.

Bütün bu inanışların mutlaka bir kutsalla bağlantısının olduğu anlaşılmaktadır. Örf, âdet, gelenek ve göreneklerin kutsallık fenomeni etrafında şekillendiği görülmektedir.

Kars halkının büyük bir kısmının sınıksız bağlandığı bu manevi halk inanışları, kimi zaman İslam diniyle alakası olmayan âdet ve uygulamalar olurken, kimi zaman da İslam inancının yanında yaşamakta; halk, yaşam boyu, kendini zaman zaman bu inançlara teslim etmektedir. Özellikle bu inançların diri tutulması kadınların ve yaşlıların titiz bir şekilde halk inanışlarına özen göstermelerinden

²⁶⁰ Ahmet Hikmet Eroğlu, Türk Halk İnançlarına Giriş, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2006, s.1

²⁶¹ Erman Artun, Türk Halkbilimi, Karahan Kitabevi, Adana, 2015, s.139

²⁶² Bkz. Ayşe Duvarcı, Türklerde Tabiatüstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar, Bilig, Kış/2005, sayı 32, s.125

kaynaklanmaktadır. Öyle görünüyor ki, halk inançları kadınların bu inançlara bağlılığı sayesinde nesilden nesile aktarılarak devam edecektir.

Tarihi ilkçağ dönemlerine kadar köklü bir maziye dayanan Kars, 1064 yılında Türk'lerin şehri fethetmeleriyle birlikte Anadolu'nun giriş kapısı olmuştur. Bu manada bakıldığında Kars, yüzyıllardır süregelen zengin bir kültür mirasını bağrında taşımaktadır.

Kısaca tarihi panoramasını çizmeye çalıştığımız Kars, tarih öncesinden başlayarak birçok medeniyete merkez olmuş ve çeşitli kültürlerle ev sahipliği yaparak kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Çalışmamızın bu son bölümünde, en belirgin halk inançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

3.1.Doğumla İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi

Anadolu'da yaygın olan ve kökeni çok karışık olan manevi inançlardan bazıları da doğumla ilgili inançlardır. Ailenin devamı için olmazsa olmaz şart, çocuk sahibi olmaktır. Türk aile yapısında çocuk sahibi olmak; neslin devamı, ocağı tüttürecek bir çocuğun olması, soyun devam etmesi açısından son derece önemlidir. Bunun için her türlü çareye başvurulmaktadır. Ancak bazı nedenlerden dolayı bu arzular gerçekleşmemektedir. Bunun sebebi çoğu zaman biyolojik nedenlerdir. Tıbbi imkanı olmayan veya böyle bir imkana sahip olduğu halde, sebebi tam olarak tespit edemedikleri için önce çeşitli yollara başvurumaktadırlar. Tıbbi imkanlara başvurduğu halde bununla yetinmeyip başka çare arayışları içine girenlerde bulunmaktadır²⁶³.

Doğum, kadına duyulan toplumsal saygınlığı artırır. Bu onun aile, akraba ve grup içindeki yerini de sağlamlaştırır. Bir kadın olarak öz güven duygusu içerisinde hareket eder. Çocuk doğurmanın vermiş olduğu psikolojiyle aile içinde kendisini güvende hisseder. Erkek ise evlat sahibi olmakla hem geleceğe güvenle bakar, hem de dostların ve akrabaların arasında saygınlık kazanmış olur. Türk halk kültüründe, kısır kadın küçümsenir, horlanır. Erkekte aynı şekilde yakınları tarafından küçümsenir, çevreden gelen baskılar ve erkek yerine konmamanın toplumsal ve

²⁶³ Eroğlu, Türk Halk İnançlarına Giriş, s. 99-105

ruhsal eziklik, çocuk isteği ve çocuğun doğumuyla birlikte gelen saygınlık ve sevincin en önemli nedenidir²⁶⁴.

Bugün, geleneklerimizin hamilelik ve çocuk doğurmakla ilgili pek çok davranışı günümüze kadar taşıdığını görmekteyiz. Gelin, çok çocuğu olacağı inancıyla evine girerken narı hızla yere atar. Nar taneleri gibi bereketli ve çocuklu bir aileye sahip olması amacı güdülür²⁶⁵. Aynı inançla, düğün günü gelinin başına damat tarafından elma atıldığını da görmekteyiz. Anadolu masallarında, çocuk sahibi olmak isteyenler için elmanın ne denli önemli olduğunu görmekteyiz. Çocuk isteyenler için elma, önemli bir motiftir. Manas Destanı içinde bu inancı görmekteyiz. Yakup Han, karısının kısırlığından şikâyet ederek şöyle bir serzenişte bulunuyor; “Bu çıtçı’yı (yani kadını) alalı, ondört yıl oldu, bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun, mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, kutlu pınarlar yanında gecelemiyor!” Tek ağaçlar da, dilek dilemek ve kurban kesmek için önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle yüksek mevkideki ağaçlar bu manada tercih edilmektedir²⁶⁶.

Kırgız ve Kazaklarda çocuğu olmayan kadınlar, kutsal kabul ettikleri yerlerde yetişen, tek büyüyen ağacın, bir pınarın veya suyun yanında kurban keser, orada geceler. Böyle bir yere giderek koyun kesen Kırgızlar, koyunun etini pişirerek ziyaret yerindeki halka ziyafet verirler. Bazen bu kurbanlar, aynı amaçla kişinin kendi yaşadığı yerdeki insanlara ikram edilir²⁶⁷.

Çocuk sahibi olamayan aileler derin hoca diye tabir ettikleri kişilere müracaat ederler. Onların dualarını alarak, suya okutarak veya muska yazdırarak kısırlıktan kurtulacağına ve çocuklarının olacağına inanırlar. Kemal Polat Kırgızlardaki benzer bir uygulamayı şöyle ifade etmektedir; “çocuğu olmayan kadınlar, ayrıca Moldo (imam)ya Kur’an okutup, muska (tumar) yazdırırlar. Hem erkek hem de kadın, bu muskaları boyunlarına asarlar. İmam suya veya çaya okur kadına içirir. Bir elmaya okur, üfler ve ikiye bölüp yarısını kadına yarısını da kocasına verir. Çocuğu olmayan kadın, bozüyün (Kırgız çadırının) üst tarafını açık bırakır, Allah’a dua ve niyazda

²⁶⁴ Artun, Türk Halkbilimi, s.153

²⁶⁵ Artun, Türk Halkbilimi, s. 152

²⁶⁶ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK basımevi, Ankara, 1995, s. 329-330

²⁶⁷ Kemal Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, TDV Yayınları, Ankara, 2005, s. 168

bulunur. Eğer çocuğu olacaksa Allah'ın emriyle tam bir elma veya başka bir şey düşeceğine inanır.²⁶⁸

Bütün bu uygulama ve âdetlerin, eskiden Müslüman olan Türklere Şamanist Türklerin* doğudan ve kuzeyden gelerek çeşitli zamanlarda karışmaları geleneksel Türk dini âdet ve örflerinin, hatta akidelerinin canlılığını muhafaza etmesine sebep olmuştur²⁶⁹. Diğer taraftan İslam fetihleriyle birlikte, İslam ordularıyla karşılaşan Türkler Zerdüş, Budda, Mani ve kısmen Nesturi-Hıristiyan idiler. Yapılan araştırmalar Türklerin Müslüman olmadan önceki Şaman geleneğini yüzyıllarca devam ettirdiklerini göstermektedir. İşte bu geleneklerden bir diğeri de çocuğu olmayan kadınların, evliya kabri olduğuna inanılan yerlere gidip, orada yatan veliden çocuk istemeleridir. Türbenin yakınında bulunan bir ağaca çaput bağlamaları, kabrin üzerinde mum yakmaları ve adak adamalarıdır. Bu gelenek azalmışta olsa Anadolu'da ve Kars'ta devam etmektedir.

Kısır kişiler toplum tarafından hor görülürler. Kadın, çocuk sahibi olamazsa toplum içersinde değersizleşir, itibarsızlaşır. Toplumda kısır; zürriyetsiz, sonsuz gibi isimlerle nitelendirilerek horlanır, hatta uğursuz sayılır. Kısır kişilerin toplum tarafından hor görülmesinin başka bir örneğini de Dede Korkut Hikayeleri'nden Dirsehanoglu Boğaçhan hikayesinde görmekteyiz; Bayındır Han, her yıl bir kez şenlik tertip ederek bütün oğuz beylerini konuk ederdi. Şenlikte, Han'ın emri gereğince “oğlu ve kızı olmayanlar kara çadırda kalacak, altına kara keçe dōşenecek, kara koyun eti verilecekti”. Dirsehan'da çocuğu olmadığı için böyle bir muameleye tabi tutulmuştu. Bunun nedenini sorduğunda, “çocuğun olmadığı için”, “oğlu kızı olmayanı yüce tanrı hor görmüştür, biz de hor görürüz” cevabını alınca, yanında getirdiği kırk askeri ile şölen yerini terk etti. Dirsehan ve eşi, çocuk sahibi olabilmek için büyük bir şölen düzenlediler; açları doyurdular, çıplakları giydirdiler, onların hayır dualarını alarak Tanrı'yı hoşnut etmeye çalıştılar. Tanrı, onların bu iyiliklerini, yalvarmalarını karşılıksız bırakmadı ve onlara bir oğlan çocuğu verdi.

²⁶⁸ Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar, s. 70

* Her ne kadar Abdulkadir İnan eski Türk inançları için “Şamanist Türkler” kavramını kullanmışsa da, son yıllarda yapılan çalışmalar Şamanizm diye bir dinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu ifadenin yerine geleneksel Türk Dini inançları tabirini kullanmayı uygun buluyoruz.

²⁶⁹ Abdulkadir İnan, “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 1, sayı 4, 1952, s. 19

“Mezarlara ve ağaçlara nezir olarak çaput bağlamak en eski Türk geleneklerinden biridir ve bütün Müslüman Türklerin hemen her kesiminde dini bir vazife imiş gibi anlaşılmaktadır. Bu uygulamada kutsallık ve uğur bulunduğu inanılır. Geleneksel Türk Dini örfünde bu nezir dağ, orman, ağaç, su ruhlarına, umumiyetle yer su dediği tanrıya bağışlanır. Yer su ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır; az şeye kanaat ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler. Müslüman Türkler ise bir velinin ruhundan yardım isterler. Yani yer su tanrıları gerçek veya uydurma velilerin mezarına yerleşerek eski Türk gelenekleri devrinde hak ettikleri paçavraları almaya devam ediyorlar”²⁷⁰.

Bu uygulama bugün hala devam etmektedir. Gözlemlerimiz sonucunda; Kars kalesinin hemen girişinde metfun bulunan Kahraman Celal Baba türbesinde, kalenin restorasyon çalışmalarından önce insanlar türbeyi ziyaret ederler daha sonra hemen türbenin yanında bulunan bir ağaca bez bağlarlar ve dilekte bulunurlardı. O ağaç ve çalılar bu bezlerden adeta görünmez haldeydi. Yöre halkı bu bez parçalarını dini bir huşuyla bağlarken, eski Türk dini âdetini yaptıklarının farkında bile değillerdi. Çaput bağlama sebebi; özellikle kismet açılması, kadınlardaki kısırlığın gitmesi, erkek çocuk doğurması gibi dilek ve temennilerle yapılmaktaydı. Bunun birçok örneğini günümüzde görmekteyiz. Türbe ve yatırların ziyaret edilmesi, onlardan istimdat dilenmesi gibi uygulamalar eski Türk inançlarının İslami renge bürünmüş şeklidir.

Bu çerçevede Kaşkay Türkleri arasında da türbe ve ağaç ziyaretleri önemli bir yer tutmaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen aileler, öncelikle Hz. Abbas’tan yardım istemektedirler. İnanışlarına göre; Hz. Abbas Kaşkay’ların imamı olduğu için ondan medet umulmaktadır. “Uşag yerine gelmeyen, evvelen Hz. Abbas’a dua niyaz edilir. İmamzade kabrinin bulunduğu bir mekanda, bir ağacın başında çocuğu olmayan aileler yağlı bir çaput yakarak, ey imamzade bu çırağı yandırdım sana, benim bir uşag yerine gele” biçiminde dua ederek, imamzade dedikleri kişinin kabrinden yardım istenmektedir. Bu yatır, türbe ziyareti ve ağaca bez bağlama motifi, özellikle çocuk isteme ya da erkek çocuk dileme inancıyla Türkiye ve Türk

²⁷⁰ İnan, Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları, s. 25

coğrafyalarında yaygın olarak devam etmektedir. Kars'ta da yatır ve türbelerin ziyaret edilmesi bu yaygın geleneğin göstergesidir²⁷¹.

Doğum sonrası yapılan uygulamalar Anadolu'da büyük önem verilen, çocuğun ve kadının korunması etrafında şekillenir. Bunun için birtakım tedbirler alınır. Bu evrede göbek kesme, yıkama, tuzlama, lohusalık, al basması, kırklama gibi birçok işlemin titizlikle uygulandığını görmekteyiz. Bu uygulamaların temelinde, çocuğu gelecekteki olumsuzluklardan koruma, geleceğini olumlu etkileme amacına yönelik inanç ve pratikler bulunmaktadır²⁷².

Ögel; "Eski Türk inançlarında, Budist ve diğer benzer inançlarda, ruhların en çok ilgilendikleri olaylar, loğusalar ve yeni doğmuş çocuklar, yeni evlenenler gibi oluşum ve dönüşüm ritüelleridir. Eski Türkler nur ve ziya aleminin büyük tanrısı Hakan Ülgen, karanlık aleminin tanrısı ise Erlik Han'dır". Yeni evlenen genç, kötü ruhların zarar vermesinden korunmak için atını kurban verirdi. Umay ak ana, ak ene'dir, yani iyi ruhlardandır. Erlik ve al bastı ise kötü ruhlardandır. Bu manada Kars'taki al karısı inancının kötü ruhların devamı niteliğinde olduğunu kabul edebiliriz²⁷³.

"Birçok yörede olduğu gibi Kars ve çevresinde de bir takım uygulamalarla loğusa kadın ve bebeği korunmaya çalışılır. Özellikle kadının, loğusa döneminde korkması, hastalanması durumlarında, halk arasında al basması, al karısı gibi inançların, Orta Asya'dan göç eden Türk kavimleri tarafından Anadolu'ya getirilmiş olması ihtimali yüksektir"²⁷⁴.

Loğusa kadın ve çocuğunu gizli güçlerden korumak için yapılan uygulamalarda eski Türkler'den kalan inanç izlerini görmek mümkündür. Türk dini tarihinde Türkler demiri ulu ve kutsal saymışlardır. Çocuğun yastığının altına bıçak, beşiğinin yanına demir parçası konması da, al karısı ruhunun demirden hatta demir sesinden korktuğu,

²⁷¹ Mehmet Karaaslan, "Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler", Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6/3, Summer, 2011, s. 1437

²⁷² Artun, Türk Halkbilimi, s. 172

²⁷³ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, I. Cilt, MEB Basımevi, İstanbul, 1971, s. 59-71

²⁷⁴ Orhan Acıpayamlı, Türkiye' de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s. 11

bundan dolayı loğusa kadına yanaşamadığı inancı vardı²⁷⁵. Bu inancın ve yapılan uygulamaların devam ettiğini görmekteyiz. Bu ve buna benzer inançlar, Çin Seddi'nden Balkanlara, Kuzey Denizden Hindistan'a kadar uzanan Türk kavim ve topluluklarının folklorunda yaşamaktadır²⁷⁶.

Al karısı, al basması vb. gibi inanmaların kökeni görülüyor ki; gerçek yaşantılara ve geçmiş tecrübelerle dayanmaktadır. Bilimin yeterli olmadığı, tıbbın gerekli izahı yapamadığı dönemlerde insanlar, karşılaştıkları problemleri, nedenlerini ve oluşumlarını yeterli derecede çözüme kavuşturamadıkları için çareyi doğaüstü güçlerde aramışlardır. Anadolu'nun birçok yerinde var olagelmiş al karısı'na benzer inanmaların izlerini, farklı kültürlerde, farklı coğrafyalarda da görmekteyiz²⁷⁷.

Bunlardan birisi de; "Tevrat'ta açıkça yer almamasına rağmen; birçok Yahudi dini kaynağı 2. Bölümde sözü geçen Havva'nın Adem'in başka bir karısı olduğu, birinci bölümdekinin ise ilk karısı olan Lilith olduğuna inanırlar. İbranilerin eski inancına (Mitolojilerine) göre Lilith, Adem ile aynı zamanda ve aynı anda yaratıldığından Adem'in kendisine eşit olduğu görüşündedir. Adem'le birlikte olmayı şiddetle reddeder. Adem ısrar ettiğinde ise büyü ile kaçır ve onu terk eder. Melekler geri getirmek için Lilith'i bulur ama kendisi Kızıldeniz ile birlikte olduğundan 100 den fazla cin çocuğu olduğunu, bu nedenle artık Adem'e sadık olamayacağını bildirir. Melekler, geri dönmesi için her gün bir cin çocuğu öldürmeye başlar. Lilith'de bunun karşılığında Adem'in soyundan her çocuktan, erkelerde sünnet oldukları 8. güne, kızlarda 20. güne kadar kendi adının yazılı muskayı taşımayan çocukları öldüreceğine yemin eder. Hikaye'nin bir başka versiyonunda ise Hz. Eyüp'e eziyet etmek için çocuklarını öldüren iblis ya da Türk mitolojisindeki çocukları boğarak öldüren Albız, Al karısı ile aynı kişidir. İnanna ile aynı kişi olduğuna da inanılır. Günümüzde bazı Yahudiler arasında bir âdet olarak, Loğusa kadın akşamları evde yalnız bırakılmaz ve akşamları çamaşır ipinde çocuk bezi bırakılmaz, çünkü bunları gören Lilith'in o evde çocuk olduğunu anlamasından endişe edilir"²⁷⁸.

Yunan mitolojisinde, yeni doğan çocukları öldüren kadın Hera, Lamia'yı kıskanır. Efsaneye göre Zeus, Lamia'yı sevmektedir. Lamia'yla birleşmesinden doğan

²⁷⁵ Acıpayamlı, Türkiye' de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü, s. 11

²⁷⁶ Acıpayamlı, Türkiye' de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü, s. 81

²⁷⁷ Çevirme-Sayan, a.g.m. s. 71

²⁷⁸ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lilith>, (12.5.2016)

çocukları, kıskanç Hera tarafından öldürülmüş. Lamia gidip bir mağaraya saklanmış ve çocukları yaşayan kadınlara düşman kesilmiş. Geceleri gözüne uyku girmedeği için gider, o çocukları kaçıtır yermiş. Bu kadın, kadın başlı, eşek bacaklı bir canavar olarak tasvir edilir ve çocuklara korkuluk olarak gösterilirdi²⁷⁹. Görüldüğü gibi al karısına benzer inanışlar farklı kültürlerde de yer almaktadır.

Çevirme ve Sayan; Doğum yapan kadınların bir takım ruhsal değişimi yaşamaları, hastalanmaları, ağır travma geçirmeleri olası şeylerdir. Bazen de bu hastalıkların kadını ölüme, intihara kadar sürüklemesinin gerçek nedeni elbette ki bir cin, kötü ruh, büyü ve sihir gibi gizemli şeyler değildir. Bunların birçoğu doğum sonrası yaşanan depresyon vakalarıdır, diyerek meselenin aslında bilimsel olduğunu ifade etmişlerdir²⁸⁰. Bunların temelinde yersiz kaygıların, düşüncelerin, stresin olduğunu görmekteyiz.

“Kars ve çevresinde çocuğun göbeği küçük bir çakı ile kesilir. Çakı, yıkanmadan doğum yapan kadının yastığının içine konulur. Çocuğun göbeğinin kuruması beklenir. Göbek kurduğunda çakı, yastıktan çıkarılır ve yıkanır. Bu inancın temelinde koruyucu ruhu memnun etme yatmaktadır. Çakı, çocuk ve annenin al karısından korunması içindir. Kötü ruhtan korunmak için çakı, yastık altına konmaktadır”²⁸¹. Kars ve çevresinde çocuklara, Tamam, Yeter, Kıztamam gibi isimler verildiği tespit edilmektedir. Bu isimlerde, sonra olacak çocuk erkek çocuğa dönüşün inancıyla kızlara verilmektedir²⁸².

Kars’ta kırk basmış çocuğun tedavisi için yapılan uygulama şöyledir; Müslümanlara ait olmayan, Gayr-i Müslim mezarlıklarında çocuk yıkanır. Kırk basan çocuğun üzerine üç defa bıçak bastırılır. Anne ve babasının elbisesinden bir parça, kırk basan çocuğun altında yakılır ise, çocuğun sağlığına kavuşacağına inanılır²⁸³.

Her toplumun, kendi iç dinamikleri içinde farklı değerleri ve belli inançları vardır. Toplamlar bu değerler ve inanmalarla yaşamlarına renk katmaktadırlar. Ancak

²⁷⁹ Azra Erat, Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitabevi, 1996, İstanbul, s. 191

²⁸⁰ Hülya Çevirme-Ayşe Sayan, “Al Karısı İnanmaları ve Bilim”, Milli Folklor Uluslararası Halkbilim Dergisi, Ankara, 2005, Sayı, 65, s. 71

²⁸¹ Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, s. 92

²⁸² Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 284

²⁸³ Kars İl Yıllığı, 1967, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1968, s. 185-204

gelişen teknoloji, bilim, modern tıp, insan sağlığı söz konusu olduğunda başvurulması gereken en temel uygulama olmalıdır.

Bu tip inanmalara, halkın öteden beri süregelen kültürü olduğu için saçma sapan, akıl dışı, hurafe, ilkelik vs. gibi tepkiler gösterme, ifadeler kullanma halkın yaşamına, inanmalarına, uygulamalarına çözüm getirmeyeceği de bir gerçektir.

3.2.Evlilik İle İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi

Evlilik, insan hayatında iki gencin hayatını birleştirmesiyle başlayan önemli geçiş dönemlerinden biridir. Evlilik ile yeni bir ailenin temeli atılmaktadır. Evlilik daha önceleri anne ve babaların verdiği kararlar olurdu ve bu karara karşı gelen gençler kaçarak evlenirlerdi. Günümüzde bu karar neredeyse tamamıyla gençlerin istekleri doğrultusunda gerçekleşmekte ve anne baba onay vermektedir. Bundan dolayı kaçarak evlenme oranı oldukça azalmıştır. Her ne kadar anne ve baba gençlerin kararına destek verse de yaşadığı toplumun gelenek, görenek, töre ve yasalarına uymak zorundadır²⁸⁴. Bu gelenek ve görenekler Kars'ta da önemli bir yer tutmaktadır.

“Hemen bütün toplumlar da olduğu gibi eski Türklerde de toplumun çekirdeğini aile oluşturmaktadır. Bazı faraziyelerin aksine Türklerde, “ana ailesi” nin izlerine rastlanmamaktadır. Buna karşılık Moğollarda “matriarkal aile” hakim görünmektedir. “kız kaçırma” Türklerde çok eski dönemlerden itibaren evlenme usulü olarak kendini göstermektedir. Bununla birlikte onun daha Hun döneminden itibaren arazi bir usul şeklini aldığı anlaşılmaktadır. Türklerde “patriarkal aile” tipi hakimdir ve ailenin sembolü “ev”, evin sembolü de “ocak” tır. Nitekim Yakutlarda evlilik, “sönmez bir ateş yakma” olarak telakki edilir²⁸⁵.

Düğün, sosyal bir olaydır, dolayısıyla eş-dost, akraba, uzak ve yakın komşular bu mutlu ana şahit olmak için davet edilirler. Çünkü nikahta aleniyet esastır. Kars ve çevresinde düğün olayı, oldukça yoğun katılımlı olmaktadır. Kına gecesi, atlı gitme,

²⁸⁴ Işıl Altun, Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm, Yayıncı Yayınları, Kocaeli, 2004, s. 226

²⁸⁵ Ünver Günay-Harun Güngör, Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s. 103

gelin getirme, düğün yemeği, şah kaldırma, gelin görme, takı takma gibi birçok uygulamayı, örf, gelenek ve göreneği beraberinde taşır.

Sedat Veyis Örnek, bu geçiş dönemini şöyle tarif eder; “Düğün, evlenme denilen geçiş döneminin en belirgin özelliğidir. Geleneklerde ne varsa hepsinin yerli yerince uygulanmasına çaba sarf edilir. Resmi nikah, ardından dini nikahla gelin ve güveyin evliliği yasa, din ve bağlı bulunduğu topluluğun onayıyla geçerli sayılır. Düğünden amaç kadın ve erkeğin evliliğini ilan etmek, toplumun nazarında geçerli kılmak ve kutsamaktır”²⁸⁶.

Türklerin İslamiyet’ten önce de dünürçülük ve nişan törenleri, uygulamaları vardır. Kız tarafına bir elçi gönderilerek kız isteme yapılmaktadır. Cevap olumlu olursa, kız tarafı görüş ve isteklerini yine bu elçi aracılığıyla erkek tarafına bildirirler²⁸⁷. Nitekim Kara Han, Oğuz adına kız istemek için Kur Han’a elçi göndermiştir. Birçok Türk boylarında, gerçek manasıyla baskın yapılarak kız kaçırma, ender rastlanan olaylardandır. Eski devirlerin bu âdeti ancak düğünlerde görülen bazı âdetlerde izini bırakmıştır. Altaylılarda kız kaçırma, kızın rızasıyla hatta ana-babasının tasvibi ile olur. Bu durum Kars ve çevresinde kız kaçırma olayının eski Türklere dayandığını göstermektedir. Ancak genel manada evliliklerin söz, nişan, düğün merasimleri ile olduğu görülmektedir²⁸⁸.

Türk örfünde ev ve evlilik, çocuk sahibi olmak en önemli geleneklerden birisidir. Bir kişi evlenince, bulunduğu sosyal çevrede itibar kazanır. Çocuk sahibi olunca da bu itibar daha fazla artar. Türk hayatının her alanında olduğu gibi evlilik geleneğinde de çeşitli inanç ve uygulamalar devam etmektedir. İyi ve kötü karakterli iyeler; ev iyeleri, ata ruhları, eş bulma, çocuk sahibi olma gibi durumlarda etkili olduğu inancı günümüzde de varlığını devam ettirmektedir²⁸⁹. Nikâh anında orada bulunanların, dini nikâh bitinceye kadar, açık olan bir şeyi kapatmaması, ellerini açık tutması geleneği de bu inanç şekillerinden birisidir. Açık olan çakı, kilit vs. gibi şeylerin nikâh anında kapatılması, damadın bağlanabileceğine sebep olacağı inancı vardır.

²⁸⁶ Sedat Veyis Örnek, Türk Halkbilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 93

²⁸⁷ Hamdi Döndüren, Delilleriyle Aile İlmihali, Erkam Yayınları, Bursa, 1995, s. 202-203

²⁸⁸ Abdulkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 166

²⁸⁹ Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 290

“Nikâh merasimleri esnasında atılacak bir düğümün, damadın erkeklik veya gelinin çocuk yapma gücünü bağlayabileceğine inanılır. Bu nedenle kötü niyetli kişilerin muhtemel davranışlarından emin olmak için hazır bulunanlar dikkatle gözlenir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'de 113. Surede düğümlere üfleyen kadınların şerrinden koruması için Allah 'a sığınılır”²⁹⁰.

Halk inanışlarında uğur kavramı önemli yer tutar. Uğurlu zaman, uğurlu mekân, yer, uğurlu kişi gibi anlayış ve inanmalar vardır. Bunlardan biri de düğün esnasında gelinin uğur getirdiği, uğurlu sayıldığı inancıdır. Gelinin elini süreceği her nesnenin bereketleneceği, yaptığı duanın kabul olacağı vb. gibi inançları örnek olarak gösterebiliriz. Hatta kismetini açılsın diye genç kızlar, gelinin ayakkabısının altına isimlerini yazarlar, kınasından kınalanmak isterler. “Gelin teli, gelin çiçeği, gelin pabucu, gelin atı, gelin kınası, gelin saçında kut olduğu inancı vardır”. Ayrıca türbelerde kilit açtırmak suretiyle kismetin açılacağına da inanılmaktadır²⁹¹.

Geleneksel Türk Dini inançlarında ve Müslüman Türkler 'in evlenme âdetlerinde en dikkat çekici unsurlardan birisi, gelinin başına saçı saçma uygulamasıdır. Bunun başlıca nedeni, saçı; yabancı soydan olan bir kızın, kocasının atalar ve onların koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayininin kalıntısıdır²⁹².

Ağaca çaput bağlamak, dilek dilemek, ilgili ruhları memnun etmek ya da onların yapacağı kötülüğü önlemek pratiği, Türk inançları içinde en eskilerden birisidir. Bu pratiğin yerini, Türklerin İslam dinine girmesinden itibaren, türbe kapı veya çevre çitine bez bağlama almıştır. Ağaç iyesini memnun etme inancını, yatır, evliya, türbeler almıştır²⁹³.

Kına yakılması, Türk inanç sisteminde adanmışlığın sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisi de bu inanç sisteminin içindedir. Bunun en bariz tezahürü; askere gidecek olan gence, kurbanlık hayvana, evlenecek gençlere ve sünnet olacak çocuğa kına yakılmasıdır²⁹⁴.

²⁹⁰ Ekrem Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2011, s. 122

²⁹¹ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 290

²⁹² İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 166-167

²⁹³ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 300

²⁹⁴ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 310

Yörede beşik kertme âdetine az da olsa rastlanmaktadır. Yapılan bu uygulamayla birlikte o iki çocuk henüz beşikteyken, birbirleri için seçilmiş olurlar. Bunun işareti olarak beşiklerine bir kertik konur, böylece çocuklar evlilik çağına gelince düğünleri yapılır, evlenirler. Onları ayırmak, bir araya gelmelerine engel olmak, Türk inancına göre; uğursuzluk ve felaket getirir²⁹⁵. Eskiden Kırgızlarda çocuk çok küçükken hatta doğmadan söz keser, dünür olurlardı. Buna Kırgızlar “bel kuda” (bel dünür) derler. Böylece bel-bel, kuda-dünür olduğundan ve çocuk anne karnındayken sözleri kesildiğinden bu tür evliliğe bel kuda adını vermişlerdir²⁹⁶.

Kars'ta, özellikle terekeme düğünlerinde devam eden “şah bezeme” geleneği vardır. Şah bezeme, gelin ve güvey için yapılır ve onlara mutluluk getireceğine inanılır. Şah, yedi veya dokuz dallı olarak süslenip gelinin odasına konur ve üç gün gerdek odasında kalır²⁹⁷. Türklerde yedi ve dokuz sayıları dini inançlarla doğrudan ilgilidir²⁹⁸. Yaradılışa dair bilgilerde; Tanrı dalsız budaksız olarak biten ağaca, dokuz dalının çıkmasını emreder, bu çıkan dalların kökünden de dokuz kişi türer, bunlardan da dokuz ulus oluşur²⁹⁹. Yaratılış inançları ile ilgili bilgilerde rastlanılan bu tür inançlar ile “şah bezeme” âdet ve uygulaması arasında benzerlik görülmektedir. Bu benzerlik, evlilikte türeme inancı ile bağlantılı olabilir³⁰⁰.

Gelinler, Kars ve çevresinde çocuklarının yanında eşlerine ismiyle hitap etmezler. Onun yerine; “babası” veya “babaları” diye seslenirler. Aynı şekilde kaynanalarının yanında “oğlun”, başkaları ile konuşurken “bizimki”, “bizim herif” veya “kişi” sıfatlarını kullanırlar. Kaynatalarının yanında ses vermezler, gelinlik yaparlar. Anadolu'da bu uygulamaya “ses saklama” veya “ses sakınma” denir. Gelinler kendisinden küçük kayınbiraderlerine bile abi diye hitap ederler. Bu tür hitaplar günümüzde saygının, tevazuun, terbiyenin ifadesi olarak anlaşılır. Aslına bakıldığında bunun da temelinde, sevginin, muhabbetin kötü ruhlar tarafından

²⁹⁵ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 310

²⁹⁶ Mayramgül Dıykanbayeva, Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar, http://www.turkkyrgyz.com/haber_detay.asp?haberID=1204, (1.7.2016)

²⁹⁷ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 315

²⁹⁸ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK Yayınları, İstanbul, 1971, c. II, s. 269

²⁹⁹ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 15

³⁰⁰ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 315

kıskanılması halinde, ismen hitap edildiğinde fenalıklarının dokunacağına dair inanç yatmaktadır³⁰¹.

Kars'ta yaygın olan bir başka inanış da, "iki bayram arası nikah kıyılmaz, düğün yapılmaz" inanışdır. Bu inanışın İslam öncesi Arap toplumuna kadar dayandığını söyleyebiliriz. Arap toplumunda ramazan'dan sonraki şevval ayında evlenmek uğursuzluk olarak telakki edilir ve düğünler başka bir zamanda yapılır. Bu düşüncenin İslam diniyle bir alakasının olmadığını, İslam Peygamberinin, eşi Aişe ile şevval ayında nişanlandığı ve üç yıl sonra yine şevval ayında evlendiğinden anlamaktayız³⁰².

3.3.Ölümle İlgili Uygulama Ve İnançların Değerlendirilmesi

Ölüm, insanlık tarihinin başlangıcıyla birlikte en çok ilgi duyulan, sırrının çözülmeye çalışıldığı konuların başında gelmektedir. Ölümle ilgili uygulamalar, ritüeller, inanışlar ve ölümler âlemi dinin merkezinde önemli yer tutmaktadır. Ölüm ve ölüm sonrasına ilişkin dindarlıklar gelişmiştir. Çünkü ölüm, ardından, gelecek olan, kıyamet ve haşir, hesap, kitap, mizan, cennet ve cehennem gibi tasavvurları da sürüklemektedir. Ölüm ve ölümlere karşı uygulanan dinsel törenler, cenaze merasimlerinde, defin işlemlerinde ve sonrası âdetlerde çeşitli yönleriyle kendini gösterir³⁰³.

Ölüm, insan yaşamının nihayete ermesidir. Her toplumda doğum ve evlenmeyle ilgili birçok âdet ve inanmalar olduğu gibi ölüm olayında da oldukça fazla âdet ve inanmalar kümelenmiştir³⁰⁴. Bu inanmaların kökeninde eski Türk geleneklerinin etkisinin olduğunu görmekteyiz. Değerlendirmelerimizi, Türklerin zengin tarihini göz önünde bulundurarak yapmaya çalışacağız.

Kars ve çevresinde, evcil ve yabanıl hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri gibi durumlarına anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamalar ve çıkarımlar, yaklaşan bir felaketin, kötülüğün veya ölümün belirtisi olarak yorumlanmaktadır. Bu belirtilere şahit olan kimse, gizli bir korkuya kapılmakta, tedirgin olmakta ve bu felakete engel

³⁰¹ Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 317

³⁰² Buhari, Nikah, 73

³⁰³ Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, s. 269

³⁰⁴ Artun, Türk Halkbilimi, s. 228

olmanın çarelerini arama yollarına koyulmaktadır³⁰⁵. Özellikle ölümün habercisi olarak baykuş'un ötmesi ön sıraya oturmaktadır. Onun konduğu damdan cenaze çıkabileceği inancı vardır. Türk kültür coğrafyasının büyük çoğunluğunda bu inanç hüküm sürmektedir. "Baykuş, viraneleri yurt tutar" inancı yaygındır. "Yurdunu baykuşlar yurt tutsun" kargışı ile de ölüm dilenilmiş olur³⁰⁶.

Ölümle ilgili Türk inançları oldukça zengindir. Özellikle ölünün defni sırasında pek çok âdet ve inanmalar vermiş olduğumuz örneklerde görülmektedir. Bu âdet ve uygulamalar geçmiş yüzyıllardan beri süzülerek günümüze kadar gelmiş ve devam etmektedir. Gök Tanrı inancına bağlı Türkler ve diğer Orta Asya ulularının defin törenleri hakkında Çin kaynakları bize geniş bilgiler sunmaktadır³⁰⁷.

Ölüm olayı ve ölümler için yapılan törenler, yıkanması, defnedilmesi işlemleriyle olmaktadır. Mezarda ve diğer yaşadığı yerlerde, ikamet ettiği, hayatını sürdürdüğü yerlerde yapılan merasimler önem taşır. Ölü için yapılan bu uygulamaların başında, defin olayından sonra verilen yemekler gelmektedir. Kars'ta bu bazen birinci günden itibaren yedi gün devam eder, bazen de üçü, yedisi, kırkı ve elli ikinci günlerinde verilir. Bununla kesilen hayat gücü ölüye tekrar verilmek istenmiş olmalıdır. Mezarların çiçeklerle veya ölüyü hatırlatıcı yazılarla süslenmesi de ölümlere yönelik davranışlardandır³⁰⁸. Kars'ta geçmişteki "küçük aş" ve "büyük aş" uygulamasının yaşatıldığını görmekteyiz. Ölümler için yapılan hayır işlemek, fakir doyurmak gibi uygulamaların İslam dininde olduğunu da görmekteyiz. Ancak bu uygulamaların 3., 7., 40., 52. Geceler ve sene-i devriyesinde yoğunluk kazanması, Gök Tanrı/Ulu Tanrı inancının uzantılarıdır. Sene-i devriyelerde mezarların onarılması, aş dökmek, helva kavurmak gibi örnekler, Hun dönemine ait eski Türk inançlarından³⁰⁹. Kalafat, "ölünün muayyen zamanlarda dini bir uygulama olarak yemekle anılması, onun öldükten sonra da, ruhu için bir şey yapılması gerektiği, yani onun bir yerlerde hayır hasenat için beklediği inancının bir sonucudur" diyerek güzel bir tespitte bulunmuştur³¹⁰.

³⁰⁵ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, AÜDTCF Yayınları 218, Ankara, 1971, s. 15

³⁰⁶ Yaşar Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 14

³⁰⁷ Artun, *Türk Halkbilimi*, 234

³⁰⁸ Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, s. 270

³⁰⁹ Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, s. 130-131

³¹⁰ Kalafat, *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, s. 56

Kars'ta yapılan uygulamaların başında; taziye evi ve taziye çadırı gelmektedir. Cenazenin henüz ilk gününden itibaren bu mekânlarda oldukça titiz hazırlıklar yapılmaktadır. Hayvan kesilmesinden, can aşısı verilmesine, her gelen giden için çay ikramına varıncaya kadar bu organizasyon kusursuz işlemektedir. Bu inançların da temelinde eski Türk âdet ve uygulamalarını görmekteyiz. “Göktürklerin defin töreninde ölü, çadıra konur, oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası, atlar ve koyunlar keserek çadırın önüne koyarlar”. Yüzlerini bıçakla kesip, gözyaşlarına kanın karışmasını sağlayarak ağlaşırlar. Günümüzde özellikle kadınların ağıtlar yakması, yüzlerini tırnaklarıyla yırtması gibi davranışların bu inanca dayandığını söyleyebiliriz³¹¹.

Ölü ile ilgili bu uygulamalar Kazaklarda ve Kırgızlarda ölünün günahlarının yaşayanlar tarafından bir çeşit aklama, affettirme, hafifletme şeklinde olmaktadır. İmam olan kişi cenazede hazır bulunanlara ölen kişinin günahlarını boyunlarına alıp almadıklarını (ıskat-devir) sormakta ve onlarda bunu kabul ettiklerini söylemektedirler. Orta Asya'da Türkler arasında benzerlikler görülür³¹².

Çin kaynaklarında, eski Türklerle ilgili yas tutma âdetlerinin de örneklerini görmekteyiz. Bu kayıtlarda; yas tutanlar ölünün bulunduğu çadırın etrafında atlarıyla süratle dolaşırlar, bağıra çağıra, naralar atarak ağlarlar, saçlarını başlarını yolarlar, ölenin atının kuyruklarını keserek kurban ederlerdi. Yas tutanlar, yüzlerini, kulaklarını parçalarlardı. Bu âdete Manas Destanı'nda rastlanmaktadır. Yine Kars'ta azda olsa kalıntılarının devam ettiğini gördüğümüz; yas tutanların elbiselerini ters giymesi, karalar bağlaması da, Kırgız-Kazakların bazı boylarında görülen kadınların ağıt söyleyip ağlarken ters oturmaları ve elbiselerini ters giymeleri ile birebir örtüşen uygulamalardandır³¹³. Ters motifi eski Türk inançlarının günümüze kadar süren bir devamıdır. Bunun, kara iyelerden kurtulma inancıyla doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır³¹⁴. Günümüzde yaşatılan bu tip uygulamalar, geçmişin günümüze ulaşabilmiş hatıralarıdır.

³¹¹ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, 77-178

³¹² Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, TDV Yayınları, Ankara, 2005, s. 217-219

³¹³ Yıldız Kocasavaş, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Âdetleri” Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, c. 3, s. 72

³¹⁴ Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, s. 57

Kars'ta, ölünün defninden önce göğsüne ayna konmasının da yine eski Türk inançlarına kadar gittiğini görmekteyiz. Ayna, Türk halk inançlarında aydınlık demektir. Aydın bir geleceğin sembolüdür. Yani ölümle, hayatın bitmediği inancının bir göstergesidir³¹⁵. Halk arasında mezarın yanında, ölüm olayının birinci günü veya üç gün ateş yakma geleneği devam etmektedir. Bu geleneğin başlıca sebebi; mezarı vahşi hayvanların kazıp ölüye zarar vermesini önlemek gibi bilinse de, aslında bu durum, ateşin Türkler tarafından kutsal kabul edilmesiyle açıklanabilir. Kadim Türklerde ateşin her şeyi temizlediğine, kötü ruhları kovduğuna inanılır. Ateş ruhuna hitaben okunan şaman ilahilerinde aile ocağı kültü ile ateş kültü birbirinden ayırt edilemeyeceği gibi ocak kültü de atalar kültüyle birbirine bağlanır. Ataların canlarının ateş içinde tecelli ettiği inancı hâkim olduğu için Türkler, ateşi ve ocağı kutsal saymışlardır³¹⁶. İran Azerbaycan'ında Türkler, ölümün ilk gecesi Kars'ta örneğini gördüğümüz benzerlikle mezarın üzerinde ateş yakarlar. Yakılan bu ateş tezek ile olur. Tezek kökü uzun ömürlü olduğu için yavaş yanan bir yakıttır. Hemen yanıp bitmez³¹⁷.

İran Azerbaycan'ı ve Kum Caferileri ile Türkiye'deki Caferiler, 40 cm. bir söğüt ağacına Kerbela'dan getirilmiş imam Hüseyin toprağı ile La ilahe illallah Muhammed Resulullah yazılır; mevtanın koltuklarının altına konur. Bunun yapılmasındaki amaç, mahşer günü bütün ağızlar mühürlenecek, ellerini kaldıran mevta "ben buyum" demiş olacaktır. "İnanca göre ahiret günü Kerbela toprağı kaybolmayıp, zalimlerin zulmüne şahitlik edecektir"³¹⁸.

Eski Türklerde ruhla ilgili oldukça geniş tasavvurlar bulunmaktadır. Sadece insanların değil, hayvanların da ruhlarının bulunduğu inanmaktadırlar. Bu inançlar içinde, ölümle bedeni terk eden ruhun bazen serseri olarak dolaşabildiği inancı vardır. Altaylılar buna "üzüt", Yakutlar "üöz", Kazan Türkleri ise "ürek" demektedirler. Ayrıca onlar ölümü tabii bir hadise olarak değil de, kötü ruhların etkisine bağlamaktaydılar. Ölümün, ruhun bir kuş olarak bedeni terk ettiği inancı Türklerde çok eski bir mevcudiyete sahip olduğu görülmektedir. Zoomorfizm, geleneksel Türk tarihi etnografik araştırmalar, Türk toplumlarında ruhun, insan

³¹⁵ Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, s. 60

³¹⁶ İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, s. 68

³¹⁷ Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, s. 123

³¹⁸ Kalafat, Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, s. 123

bedenine girmeden önce, gökte kuş şeklinde ikamet ettiğini ortaya koymaktadır. Ölümden sonra onun ruhunu rahat ettirme adına yapılan uygulamalar da bunu açıkça göstermektedir. Orhun kitabelerinde Bilge Kağan ve Kültigin için “uçtu” tabiri kullanılmaktadır. Kağan ve Beylerin bir kuş gibi uçarak köge, Tanrı’nın yanına gittiğine inanılmaktadır. Bir kişinin öldükten sonra evinin etrafında belli bir süre dolaştığı inancı, hayır hasenat bekledikleri, kendisi adına yapılan hayır hasenatı görünce rahat ettiği inancı da, bu inanmaların tezahürüdür³¹⁹. Bütün bu inanç ve uygulamalar, bütün insanların ölüm olayına bakışını, çaresiz oluşlarını, sonraki hayatında rahat etmesi için üzerine düşeni yapmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Kars ve çevresi de ölümü; öncesiyle sonrasıyla belli uygulamalar çerçevesinde kabullenmekte ve içselleştirmektedir. Ölüm, ölene duyulan hasreti, saygıyı, kaygıyı beraberinde getirmektedir. Yapılan uygulamaların, âdetlerin temelinde ölüm gibi büyük bir olayı hazmetmeye çalışma ve ölene gittiği yerde kötülük dokunmaması için çabalayış vardır. Birçok âdetlerin hurafe, batıl olduğu bilinse de bu uygulamaların devam ettiği görülmektedir. Çünkü ölen kişinin yakınları bu uygulamalardan birini yapmazlarsa ölüye bir zarar geleceğini düşünerek yapmaktadırlar. Belki bu yapılanlardan dolayı ruhu arınır, temizlenir diye umut etme söz konusudur.

3.4.Efsanelerle İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi

Efsane; “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayali hikâye, söylence; gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye” olarak tanımlanmaktadır³²⁰.

Anadolu baştanbaşa efsane doludur. Halkın engin hayal gücü, az-çok bir şekle sahip olan her taş yığını, her bir dağ, her ilginç doğa görüntüsü için güzel hikayeler ortaya koymuştur. Anadolu insanı bu tür efsanelerde teselli bulmuş, yaşama tutunmaya çalışmıştır. Efsanelerdeki ortak nokta; doğruluk, erdem ve yiğitliktir. Yalan söyleyen, hile yapan, ihanet eden beğenilmez, hak ettiği muameleyi görür. Bazen de yanlışlar düzelir, ibret alınır ve kötülük yapmaktan vazgeçilir³²¹.

³¹⁹ Abdulhamid Pehlivan, Ölüm ve Ötesi Halk İnançları, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2013, s. 92-93

³²⁰ Türk Dil Kurumu, “Efsane”

³²¹ Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, Damla Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 11

Mitler, bilhassa bir edebi tür olarak ele alındığında, çoğu zaman efsane, masal, destan, halk hikayeleri ve menkıbelerle karıştırılmakta ya da diğer anlatı türlerinin üst başlığı olarak görülmektedir³²². “Efsane ya da söylence, yıllarca gerçekten olmuş gibi kuşaktan kuşağa aktarılan yazı çeşitleridir. Efsanelerde anlatılan olaylar bazen Doğaüstü olabilir ama çoğunlukla gerçek olaylara ve gerçekten yaşamış kişilerle dayanır. Bu öykülerin çoğu kahramanca işler yapmış kişilerle ilgilidir”³²³.

Efsane nasıl ortaya çıkar, konuları nasıl tespit edilir? gibi sorular, değişik şekillerde çoğaltılsa dahi cevapları fazla tatmin edici olmayacaktır. Çünkü efsaneler, toplumsal birikimin ürünüdürler. Efsaneler bu manada, anlatıla anlatıla, dilden dile günümüze kadar gelmiştir. İlk defa kim tarafından anlatıldığı bilinmeyen, kulaktan kulağa süzülerek günümüzdeki şeklini almıştır. Yüzyıllardan beri anlatıldığı kabul edilen efsanelerin yazıya geçirilme süreci oldukça yenidir. Dini hüviyetli olanların daha önce yazıya geçirilmiş olmasına karşılık, daha çok yer adını açıklayan, taş kesilme, kesik baş vb. ile ilgili olan efsanelerin bu özelliği, Türkiye’de derleme faaliyetlerinin başlatıldığı yakın zamanlara rastlamaktadır³²⁴.

Kars’taki efsanelerin, insanların hayal dünyalarındaki sınır tanımazlığın bir göstergesi olduğunu söyleyebiliriz. Efsaneler bu yönüyle, psikolojik olarak rahatlatanın, gelenek göreneklerde, doğum, ad koyma, sünnet, düğün, ölüm vb. gibi çok büyük etki ortaya çıkardığını ifade etmek mümkündür. Efsanevi kahramanların, insanların hayal dünyalarına, düşünce yapılarına, olaylara bakış açılarına etkisi kaçınılmazdır. Kesik baş efsaneleri, taş kesilme efsaneleri, yer-su efsanelerinde işlenen tema, bize yörenin sosyal ve kültürel yaşamı hakkında bilgi vermekle birlikte aşk, cesaret, korku gibi duyguların beslendiği bir dünyayı da göstermektedir.

Taş kesilen gelin motifleri Kars’ta olduğu gibi, Erzurum-Aşkale’de de görülmektedir. Giresun-Şebinkarahisar’da geçen, gelinin babasının, kızına ”kızım taş ol” demesi üzerine gelinin taş olması ve Yozgat ilindeki gelin kayaları, Malatya Bahçekapı’da gelin kayası motiflerinin Anadolu’nun her tarafında yaygın olduğunu göstermektedir. Kars ve çevresinde bulunan diğer efsanelerden birisi sürüsüyle birlikte taş kesilen çoban motifidir. Bunun örneklerini de; Ağrı’da, Erzurum’da

³²² Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998

³²³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Efsane>, (17.5.2016)

³²⁴ Saim Sakaoğlu, Efsane Araştırmaları, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1992, s. 26

görmekteyiz. Balıklı göl efsanelerinin de, taş kesilen gelin ve çoban motifleri gibi birçok örneğini Erzurum-İlica ve Şanlıurfa'da da görmekteyiz³²⁵.

Kesik baş motifli efsaneler, Türklerin yaşadığı hemen her yerde ortak bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlatılar Orta Asya'dan Balkanlara kadar geniş bir alana yayılmıştır. Bunların anonim olduğunu ifade etmek gerekir. Kars'ta Kahraman Celal Baba örneğini Kosova'da birden fazla örnekte görmekteyiz. I. Kosova savaşında Gül Baba efsanesi, ayrıca yine Kosova'da örneğini gördüğümüz Ömer Baba, Cafer Baba gibi isimleri gösterebiliriz³²⁶. Kesik baş efsanesi, Ömer Seyfettin'in "başını vermeyen şehit" adlı hikâyesine de konu olmuştur. Savaş esnasında düşman tarafından başı kesilmiş kahraman motifine bazı küçük farklarla, Genç Osman Destanı'nda, Abdurrahman Gazi(Erzurum), Sultan Seydi(Erzincan), Seyit Bilal Dede(Sinop), Habib en-Neccar(Antakya), Abdulvehhab Gazi(İznik), Hüseyin Gazi(Ankara, Divriği) efsanelerinde de başı kesildiği halde savaşmaya devam eden kesik başlı kahramanlardan söz edilmektedir³²⁷.

Efsaneler birçok kültürde benzerlikler göstermektedir. Bunlardan birisi de Yunan mitolojisinde karşımıza çıkmaktadır. Roma İmparatorluğu, yakın çağın en putperest imparatorluğudur. Vezüv yanardağının eteklerindeki Pompei şehri, Romalı yönetici, aristokrat ve zenginlerinin; şımarıklık ve sapkınlık içerisinde yaşadığı, her türlü hakkı kendilerinde gördükleri, güçsüzü ezdikleri, zulüm işlemekten ve puta tapmaktan bir an olsun geri durmadıkları bir yer olarak anlatılmaktadır. Bu şehir; bağlarla, bahçelerle çevrili güzel bir yer idi. MS. 79'da patlayan Vezüv yanardağı, birkaç saat içinde kenti yok etmiş ve orada yaşayan Romalıları da, tapındıkları putların benzeri "taşlaşmış insanlara" dönüştürmüştür³²⁸.

Efsanelerde sonuç olarak şunu ifade edebiliriz; efsaneler eski hayatımızın her anında bizimle beraber olan anlatılardır, içerisinde mitoloji, abartı, olağanüstü figürler bulunmaktadır. Ancak efsanelere ilgi günümüzde azalmış bulunmaktadır. Yaşayış tarzları, eğitim kurumlarının yapısı, sözlü kültüre olan rağbetin azalması bunun

³²⁵ Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, s. 15-27

³²⁶ Gonca Kuzay Demir, "Kosova'da Anlatılan Kesik Baş Efsaneleri", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall 2011, s. 78-82

³²⁷ Ahmet Yaşar Ocak, Türk Folklorunda Kesik Baş, Türk Kültürünü araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 16-24

³²⁸ Hilal Nevruzoglu, Taşlaşmış İnsanlar Şehri: Pompei, yaklasansaat.com, (14.5.2016)

başlıca sebeplerindendir. Ancak unutulmamalıdır ki, turizmin gelişmesiyle birlikte, efsaneler daha sevimli bir hal almaya başlamıştır. Çevrenin tanınmasında, yöreyle ilgili bilgiler verilmesinde, o yerin efsanesiyle birlikte tanıtılması yardımcı unsur olarak değer kazanmaktadır³²⁹.

3.5. Türbelerle İlgili Halk İnançlarının Değerlendirilmesi

Türbe, devlet adamlarının veya din âlimlerinin mezarlarının bulunduğu oda şeklindeki binaya verilen addır. İçerisinde çoğunlukla ünlü kişilerin gömülü bulunduğu anıtsal tarihi mezarlar için de türbe kelimesi kullanılır. Türbeler çoğunlukla eski çağlarda yaşamış önemli insanların yattığı yerlerdir. Türbeler halk arasında kutsal sayılan yerlerdir. Birçok din âlimi bu görüşe karşı çıkmakla birlikte, halk arasında belli bir oranda türbeler dini bakımdan kutsal ve önemli görülürler³³⁰.

İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbeden başka “kümbet, makam, meşhed, buk‘a, darih, kubbe, ravza” gibi adlarla da anılmıştır. Bu adlandırmalar genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevkii, mensup olduğu sosyal, dinî ve siyasî zümre, ayrıca yapının mimari özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır³³¹.

Dileğin kabulü için ağaçlara bez-çaput bağlamak, türbe ve yatırlara adakta bulunmak, türbelerden şifa beklemek, dilek taşlarına veya türbe duvarlarına taş yapıştırmaya çalışmak, taşların yapışması halinde dileklerinin yerine geleceğine aksi halde dileklerinin kabul olmayacağına inanmak, kurban adamak, çocuğu olmayanların türbelere gitmesi gibi inançlar yaygın olan hurafelerdendir³³².

Kars ve çevresindeki türbe ve mezarlarda metfun bulunan şahıslar hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Eldeki bilgilerden birçoğunun halk arasında anlatılan menkıbelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Türbelerden en kapsamlı bilgiye Ebu’l Hasan Harakani hakkında ulaşılabilmektedir. Özellikle son yıllarda hakkında kapsamlı araştırmalar ve sempozyumlar düzenlenmektedir. Türbelere ve yatırlara verilen önemin temelinde; halkın türbelere dilek tutmak, dua etmek ve ibret

³²⁹ Sakaoglu, a.g.m, s. 29

³³⁰ <https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrbe>, (14.05.2016)

³³¹ İsmail Orman, “Türbe”, DİA, TDV Yayınları, s. 464

³³² Kiyasettin Koçoğlu, 21. Yüzyıl Türkiye’sinde Hurafeler, DİB Yayınları, Ankara, 2008, s. 37-38

almak için gitmesi inancı bulunmaktadır. Bu türbelerde yatan şahısların, yüce vasıfları olan evliya, veli, şeyh vs. olduklarına inanmaları sebebiyle halk, senenin her gününde, özel gün ve gecelerde, Cuma akşamı ve Cuma günlerinde ziyaret etmekte ve dualar yapmaktalar. Bu mekânlar kutsal kabul edildikleri için Dinler Tarihi sahası açısından oldukça önemlidir. Yöre halkı bu mekânları ziyaret etmekle dindarlığın gereklerinden birisini yerine getirmiş olduğuna inanıyor. Bunu bir görev ve sorumluluk bilinciyle yapmaya özen gösteriyor.

İnsanlar isteklerini, dileklerini, ihtiraslarını gerçekleştirmede karşılaştıkları zorluk ve imkânsızlıklar karşısında yardımını umdukları, kendilerine faydasının dokunacağına inandıkları zatların türbelerine giderek istek ve arzularını dile getirmektedirler. Bu durum; Kars merkezde bulunan Ebu'l Hasan Harakani türbesinde ve Kars kalesinde bulunan Kahraman Celal Baba türbelerinde kendisini fazlaca göstermektedir. Türbelerde yatan zatların, sağlıklarında zühd, takva, ibadet ve muhabbet erleri olduklarına, vatan ve millet uğrunda şehadet mertebesine ulaşan Allah'ın sevgili kulları arasında kabul edilen, Tanrı katında hatırlarının kırılmayacağı inancı ile dilek kapısı olarak değerlendirilen, kült haline gelmiş veliler, erenler, evliyalar olduklarına inanılır. Bu mezar ve türbelerin; ziyaret edilmesi, adaklar adanması ile medet bekleme ve bir nevi aracı olarak kabul edilmesi inancı hâkimdir. Onların, hain plan besleyenleri çarptığına ve bulunmuş oldukları beldeleri koruduklarına inanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki bu türbelerin birçoğu yerleşim yerinin en tepesinde, hakim bir noktada bulunmaktadır. Ebu'l Hasan Harakani'nin Kars kalesinin dibinde bulunan kabri ile İstanbul surlarının dibine gömülmeyi vasiyet eden Eyüp Sultan'ın kabri buna bir örnektir. Daha çok çocuk sahibi olmak isteyen kadınların bu türbelere rağbet ettiklerini ve ;“benim çocuğum olursa şunu yapacağım” dediklerini görmekteyiz. Mesela “bana bir evlat ver, evladım olursa kurban keseceğim” şeklinde adakta bulunulur³³³.

İnsanlar geçmişle gelecek arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Anadolu insanı da bu bağlantıyı kendilerine yurt kuran, mücadelesiyle örnek olan kişileri sonsuza değin yaşatmak ve kendi hayatlarını da onlarla paylaşmak için bazı mekânlara kutsiyet atfetmişlerdir. Bu mekânları emanet duygusuyla koruyarak ziyaret etmek suretiyle de bir nevi vefa borçlarını yerine getirmek istemişlerdir.

³³³ Pehlivan, Ölüm ve Ötesi Halk İnançları, s. 168-169

Halen ziyaret edilen bu mekânlardan bazılarının eski inanç ve kültürlerden izler taşıması, durumu büyük ölçüde değiştirememiştir. Bununla birlikte bazı efsane ve menkıbelerde bu mekânları iyice cazip hale getirmiş, zenginleştirmiş ve büyülü bir hava katmıştır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, eski inançlarıyla bir sentez oluşturdular. Kars'taki türbeler, ziyaret yerleri, kabirlerde bu sentezle yoğrulmuş, geçmiş ve gelecek arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır³³⁴.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türkler arasında atalar kültü inancı, veli kültürünün oluşmasında etkili rol oynamıştır. İslam dininde ölüden medet umma, yardım dileme vs. gibi inançlar kabul edilmemektedir. Veli kültü ve türbelerin etrafında oluşan bir takım inanma ve pratiklerin, pagan kültürüyle ilgisinden dolayı, Türklerin atalar kültürünü veli kültüne dönüştürdüğü söylenebilir. Bu pratikleri İslam yasaklamasına rağmen günümüze kadar varlığını sürdürerek bir mezarlık kültürü oluşmuştur³³⁵.

Ele aldığımız bu türbelerin birçoğu ziyaret ve kabristan olarak ifade edilmektedir. Halk, bu ziyaret fenomeninde, evliyaların yattığı mezar, yatır, türbe vb. yerlere gidip dua eder, mistik bir havayı solur ve dileklerinin kabul olacağına inanır. Hastalıktan kurtulma, iş bulma, kısmet açma gibi çeşitli konular bu kapsama girmektedir. Bunun yanı sıra günümüzde bu tür isteklerin kapsamının değiştiğini de görmekteyiz. İstekler içerisinde; üniversiteyi kazanmak, iş bulmak, kariyer yapmak gibi dilekler bulunmaktadır. Zamanın şartlarına göre istekler ve dualar değişiyor; örneğin Hasan Harakani türbesine giden bir şahıs, kurban kesmek yerine, türbenin içinde bulunduğu Evliya Camiine yardım yapmayı, oranın bir ihtiyacını karşılamayı veya Harakani Vakfına bağış yapmayı tercih ediyor.

Yörede halkın birçoğunun türbe ve yatırları ziyaret etme nedenlerinde farklılıklar gözlenmektedir. Hiçbir dileği, beklentisi olmadan sırf ziyaret etmek, bir Fatiha okumak, ibret almak için gidenler olduğu gibi, doğrudan bu türbe ve yatırlara çeşitli beklenti, istek ve dilekler için gidenlerin yanında, birçok maddi çarelere başvurduğu halde işlerinin iyi gitmediğini düşünüp, bir türlü çözüm bulamayıp gidenlerde vardır.

Araştırma ve gözlemlerimiz, doğrudan mezarlara ve türbelere giderek medet umanların, genelde eğitim düzeyi düşük, dini bilgileri zayıf, muhafazakar ve

³³⁴ Artun, Türk Halkbilimi, s. 367

³³⁵ Gürbüz Erginer, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu'da Kanlı Kurban ritüelleri, Yapı kredi Yayınları, Ankara, 1997, s. 211

birçoğunun orta yaş üstü kadınlar olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında çeşitli meslek erbabından, eğitim düzeyi yüksek kesimden de problemlerinin çözümü veya psikolojik bir rahatlama düşüncesiyle giden kişilerin olduğu da görülmektedir. Bu ziyaretlerde dilenen dileklerin gerçekleşmesi neticesinde, o türbelerde kurban kesme işlemi de yapılmaktadır. Kurban kesmenin türbede yapılmasının başlıca nedeni; türbede yatan zatın, aracı olarak dileğin kabulünü sağladığına inanılması ve onun unutulmadığının gösterilmesidir. Yani bu davranış orada yatan evliyaya bir teşekkür Allah’a da şükür eylemidir.

“Mezar ve türbe ziyaretinin temel felsefesinde atalar kültünün manevi mirası bulunsa da fenomenin sadece bununla izah edilmesi doğru olmaz. Böyle bir izah eksik olur. Bu fenomen tamamen dini kökenli bir zenginliğe sahiptir. Ancak, ziyaret fenomeninin sosyo-kültürel, psiko-sosyal ve tarihi derinliğinin de unutulmaması gerekmektedir. Türklerin İslamiyet’i kabullerinden sonra, ata mezarlarına olan bağlılıklarını İslami motifle sentezleyerek, zenginleştirdiğini görmekteyiz. İslamiyet’i kabulden önce, atalara ve onların mezarlarında olduğuna inanılan ruhlarına gösterilen bağlılık veya yöneltilen istekler, İslam’ın kabulünden sonra da, Allah’a yakın olduklarını kabul ettikleri türbe sakinleri, evliya mezarlarına yöneltmiştir”³³⁶.

“Halkın evliya saydıkları ulu kişilerin türbelerine, orada biten ağaçlara çaput bağlamak suretiyle yapılan pratik, Kuzey ve Orta Asya’nın bazı halklarının eski dinlerine mahsus önemli unsurlardan biridir. Geleneksel Türk Dini inanışlarında; her dağın, her kutlu pınarın, göl ve ırmakların, kutlu ağaçların ‘izi’ (sahipleri) vardır. Bu ‘izi’ Göktürkler’de ‘yer-su’ ile ifade edilir. Onların inanışına göre bu iziler insanlardan kurban isterler. Kurban sunmayanlara zararları dokunur. Bu ruhlar çok kanaatkâr olduklarından, onlar için bir bez parçası, bir tutam at kılı hatta kurban niyetiyle atılan bir taş parçası bile onları tatmin etmek için yeterlidir. Türkler Müslüman olduktan sonra bu âdetlerini bırakmamışlar ve bu uygulamalarını da Müslümanlaştırmak istemişlerdir. Diğer bir uygulama olan türbelerde mum yakma, Fenikelilerden intikal etmiş bir ritüeldir. Fenikeliler Sur şehrinin ilahı olan ‘melkares’in heykeli önünde devamlı kandil yakarlardı. Hristiyanlık’tan önceki

³³⁶ Mehmet Aydın-Galip Atasagun-Ahmet Aras-Nermin Öztürk-Sami Baybal, Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi, Damla Ofset, Konya, 2006, 132

Helenler ve Romalılar’ında mezarları ve mezar taşları üzerinde meşaleler yaktıkları bilinmektedir. Eski çağlarda yalnız, ‘aziz’ sayılanların değil, başka ölülerin de mezarlarında mum veya ateş yakma, bir nevi kurban sayılırdı. Kabri başına, mezar taşına mum yakan kişi oradaki yatırıla kendisini bütünleşmiş, ondan bir parça olmuş gibi kabul ediyordu”³³⁷.

Evliyalar, insanlar tarafından kutsal kabul edilmişlerdir. Bunların Allah tarafından kendilerine verilen gizli güçlerle dolu olduklarına inanılır. Allah’ın dinine hizmet ederek ilahi hikmetlere kavuşmuş seçkin kişilerdir. Evliya, rahip, keşiş veya mistiker olmaları zaruri değildir. Önemli olan Allah katında kemalat derecesine ulaşmış olmalarıdır. Evliyalık, dini, ahlaki bir idealdir. Evliyalığın delili, yaşadıkları örnek hayat ve keramet gösterileridir³³⁸.

Bugün uygulanan birçok âdet ve inanma kalıpları eski Türk inançlarının günümüze kadar gelmiş şekilleridir. Halk bu âdet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin eski geleneklerden geldiğini bilmektedir. Bu da bize ritüel işlevini kaybetmiş Türk inanışlarının kalıntılarının âdet halinde yaşatıldığını göstermektedir. Eski inançlara dayanan âdet, inanma ve bunlara bağlı pratiklerin bazılarının halk arasında İslamiyet’in gereğindenmiş gibi kabul edilip yaşatıldığını görüyoruz³³⁹.

³³⁷ Kemalettin Erdil, Yaşayan Hurafeler, TDV Yayınları, Ankara, 1999, s. 57-58

³³⁸ Sarıkçıoğlu, Din Fenomenolojisi, s. 207

³³⁹ Artun, Türk Halk Bilimi, Karahan Kitabevi, Adana, 2015, s. 152

SONUÇ

“Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” adlı bu çalışmada, Anadolu’nun her yerinde olduğu gibi Kars ve çevresinde yaşayan halkın, hayatın her alanına dağılmış bulunan halk inançlarının tesirinde olduklarını ve yaşamlarını bu inançlar doğrultusunda sürdürdüklerini gözlemledik. Bu inançlar bazen geçmişin izlerini sürdürmekte bazen de dini motiflerle süslenerek, dinsel bir havaya bürünmektedir. Halkın, birtakım sıkıntılardan kurtulma, isteklerinin gerçekleşmesini umma, daha huzurlu bir yaşam arzulama ya da sevinçli günlerinde başvurdukları birçok pratiği, İslam diniyle birleştirerek manevi atmosfer içerisinde yaşattıkları açıkça görülmektedir.

Anadolu halkının büyük bir kesiminin geleneklerin etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Türklerin Anadolu’ya giriş kapısı olarak Kars’ı değerlendirdiğimizde bu geleneklerin halkın üzerindeki etkisinin hiçte azımsanamayacak düzeyde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu kültürel birikimin, halkın yaşam tarzını oluşturduğunu, sayısız âdet, inanmanın yanı sıra, töresel işlevlerin vazgeçilmez öznesi olduğunu ifade edebiliriz. Bölge halkının hayatının her alanına yayılmış olan halk inanışları, kültürel bir yapı içerisinde, dini argümanlarda ilave edilerek varlığını sürdürmeye, zaman zaman motif değiştirse de yaşatılmaya devam etmektedir.

Günümüzde hayatın her alanında rastladığımız halk inanışlarının kaynağında İslamiyet öncesine dayanan eski Türk inançlarının, geleneklerinin kalıntılarını görmekteyiz. Değerlendirme bölümünde geniş bir şekilde ele aldığımız, doğum, evlilik, ölüm, efsane, türbe ziyaretleri ile ilgili birçok uygulama, adak adama, ağaçlara çaput bağlama gibi pratikler bize yörenin sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu kadar zengin tarihe sahip olmanın beraberinde getirdiği kültürel birikimin boyutunu gözler önüne sermektedir. Bunların tamamının hurafe, batıl inanç, mesnetsiz korkular, kaygılar, yargılar olduğunu söylemek halkı ve halk inançlarını basite almaktan başka bir sonuç çıkarmaz. Bu inançların halkın yaşamının bir gerçeği olduğu bilinciyle ele alınması gerekmektedir. Halkın, yaşamında tecrübe ederek oluşturdukları kültürel birikimi basite indirgemek hiçte doğru bir yaklaşım tarzı olmayacaktır.

Kars'taki manevi halk inançlarının birçok eski kültür ve dinlerden etkilendiği göz ardı edilmemelidir. Gece tırnak kesmenin veya evi süpürmenin elektriğin olmadığı dönemlerde bir takım sıkıntılar doğurabileceği düşüncesiyle uğursuzluk olarak kabul edilmesinde doğal bir durum ortaya çıkacaktır. Eşikte oturan kişinin sıkıntıya uğrayacağı, cereyanda kalıp hastalanabileceği göz önünde bulundurulursa, bu duruma engel olmak düşüncesiyle söylenmiş, zamanla inanç, âdet halini almış olabilir. Halkın birçoğu bu tür inanç ve uygulamaları sorgulamadan, dinin bir gereğiymiş gibi yerine getirmektedirler. Bunun temelinde halkın, mensubu bulunduğu dini iyi bilmeyişi yatmaktadır. İnsanlara doğru bilgi verilir, Türkiye'de eğitim kurumları dini alanda yeterli eğitim verirse birçok sıkıntı çözülecektir.

Yüzlerce yabancı televizyonun yayınlarının seyredildiği, yüzlerce yabancı menşeli sinema ve dizilerin gösterimde olduğu günümüzde, kendi değer yargılarını, kültürünü örf, anane ve uygulamalarını koruyan bir toplum olmanın önemi daha fazla artmış bulunmaktadır. Bu konuda görsel ve işitsel medya denilen iletişim araçlarının iyi kullanılarak tarihine ve kültürüne sahip olan bir toplum oluşturulması, bu manada ciddi stratejiler belirlenmesi gerekmektedir. Evlilik, doğum, ölüm vs. ile ilgili inanç ve pratikler kültürel düzeyde yaşatılmalı ve eğitim kurumlarında uygulamalı dersler olarak verilmelidir. Bugün Türk televizyonlarında yayınlanan evlilik programları kültür erozyonunun geldiği noktayı göstermektedir.

Sonuç olarak; Kars İli'nde yaşatılan manevi inanışlar kadim Türk gelenekleridir. Bu geleneklerin birçoğu İslamiyet'le iç içe yaşatılmaktadır. Bir toplum, uygarlık olarak hangi düzeyde olursa olsun, kendi dünyasına farklı bir pencere açan kültür yapısında mutlaka kendisinden bir parça görecektir. Zengin tarihi miras, beraberinde birçok güzelliği de bırakmıştır. Özellikle yüzlerce kültürel çeşitliliğin içinde toplumdaki her fert aidiyet duygusuyla kültürüne sahip çıkmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, Orhan.(1974) Türkiye’ de Doğumla İlgili İnanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara, Sevinç Matbaası,
- Akarsu, Bedia, (1998). Felsefe Terimleri Sözlüğü, İstanbul, İnkılap Kitabevi,
- Alıcı, Mustafa,(2005). “Kutsala Giden Yol: Dinler Tarihinde Bir Metodolojik Yaklaşım Veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi” Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi V, sayı:3, s. 73-115
- Altun, Işıl, (2004). Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm, Kocaeli, Yayıncı Yayınları
- Araz, Rıfat,(1995). Harput’ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- Artun, Erman,(2005). Türk Halk Bilimi, İstanbul, Kitabevi Yayınları
- Artun, Erman,(2015). Türk Halk Bilimi, Adana, Karahan Kitabevi
- Badem, Candan,(2010)“Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti”, İstanbul, Bir Zamanlar Yayıncılık
- Balcı, Muammer, (2005). Kars 2005, Kars Valiliği
- Cengiz Ercan, (2013) “XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars” Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi)
- Çelik, Ali(2005). Trabzon Çaykara Halk Kültürü, İstanbul, Doğu Kütüphanesi
- Çevirme, Hülya - Sayan, Ayşe,(2005). “Al Karısı İnanmaları ve Bilim”, Milli Folklor Uluslararası Halkbilim Dergisi, Ankara, , Sayı, 65
- Çobanoğlu, Özkul, (2003). Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk inançları, Ankara, Akçağ Yayınları
- Demir, Gonca Kuzay, (2011). “Kosova’da Anlatılan Kesik Baş Efsaneleri”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall 2011
- Döndüren, Hamdi, (1995). Delilleriyle Aile İlmihali, Bursa, Erkam Yayınları
- Duvarcı, Ayşe,(2005). “Türklerde Tabiatüstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar" Bilig, Kış/2005, sayı 32, s. 152-139
- Erat, Azra, (1996). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul, Remzi Kitabevi

- Erdil, Kemalettin, (1999). Yaşayan Hurafeler, Ankara, TDV Yayınları
- Eren, Metin, “Halk İnancı” Kavramının Sınırları ve Sınırlılıkları Üzerine Bir İnceleme, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/13 Fall 2013, p. 857-865, ANKARA-TURKEY, s. 857-864
- Erginer, Gürbüz,(1997). Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri, Ankara, Yapıkredi Yayınları
- Eroğlu, Ahmet Hikmet,(2006). Türk Halk İnançlarına Giriş, Ankara, Aziz Andaç Yayınları
- Gencosman, Kemal Zeki, (1972). Türk Destanları, İstanbul, Hürriyet Yayınları
- Gökşen, Cengiz,(2011). “Toplumsal Uygulamalar ve Ritüeller” Doğu Anadolu’da Kültür Turizmi İçin Birleşmiş Milletler Ortak Programı Kars İlinin Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması Projesi, Kars
- Günay, Ünver – Güngör, Harun,(2009). Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, İstanbul, Rağbet Yayınları
- Gündüz, Şinasi, (1998). Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara, Vadi Yayınları
- Gündüz, Tufan, “Kars” DİA, c. XXIV, s. 517-518
- İnan, Abdulkadir,(1952). “Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları”, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 1, sayı 4, s. 19-30
- İnan, Abdulkadir,(1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları, Ankara
- Kalafat, Yaşar (1995). Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, Ankara Kültür Merkezi Yayınları
- Kalafat, Yaşar (1999). “Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk inançlarının Önemi”, Milli folklor dergisi, c.6, sayı,44, s. 88-90
- Kalafat, Yaşar (2010). Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, Berikan Yayınevi
- Kalafat, Yaşar (2011). Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, Ankara, Berikan Yayınevi
- Karaaslan, Mehmet, “Kaşkay Türklerinde Doğum Çevresinde Gelişen İnanç ve Pratikler”, Turkish Studies-International Periodical for the Languages,

Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 6/3, Summer, s. 1436-1445

Kars İl Yıllığı, 1967, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1968

Kocasavaş, Yıldız, (2002).“Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri” Türkler Ansiklopedisi, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları

Koçoğlu, Kıyasettin,(2008). 21. Yüzyıl Türkiye’sinde Hurafeler, Ankara, DİB Yayınları

Mehmet Aydın-Galip Atasagun-Ahmet Aras-Nermin Öztürk-Sami Baybal, (2006). Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi, Konya, Damla Ofset

Ocak, Ahmet Yaşar, (1989). Türk Folklorunda Kesik Baş, Ankara, Türk Kültürünü araştırma Enstitüsü Yayınları

Öcal, Oğuz, (2007). Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara, Grafiker yayınları

Ögel, Bahaeddin, (1971). Türk Mitolojisi, I. Cilt, İstanbul, MEB Basımevi

Ögel, Bahaeddin,(1995). Türk Mitolojisi, Ankara, TTK Basımevi

Örnek, Sedat Veyis (1971), Anadolu Folklorunda Ölüm, Ankara, AÜDTCF Yayınları 218

Örnek, Sedat Veyis(2000). Türk Halkbilimi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

Örnek, Sedat Veyis, (1995). Türk Halk Bilimi, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları

Öztürk, Emine, (2011). Dini ve Kültürel Ritüelleriyle Caferilik, İstanbul, Rağbet Yayınları

Pehlivan, Abdulhamid, (2013). Ölüm ve Ötesi Halk İnançları, İstanbul, Rağbet Yayınları

Polat, Kemal, (2005). Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, Ankara, TDV Yayınları

Sagona, Antonio, (2006). Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta”, (Derleyen, Filiz Öktem) İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Saim Sakaoğlu, “Efsane” Diyanet İslam Ansiklopedisi, c.XV, s. 347

Sakaoğlu, Saim, (1972). Efsane Araştırmaları, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları

- Sakaoğlu, Saim, (1976), 101 Anadolu Efsanesi, İstanbul, Damla Yayınevi
- Sakaoğlu, Saim, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Katoloğu, 1980, Ankara
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, (2011). Din Fenomenolojisi, Isparta, Fakülte Kitabevi
- Tanyu, Hikmet, “Dini Folklor Veya Dini-Manevi Halk İnançlarının Çeşit Ve Mahiyeti Üzerinde Bir Araştırma” AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt, XXI, s. 123-142
- Turan, Metin, (2006). Kars “Beyaz Uykusuz uzakta” (derleyen, Filiz Öktem), İstanbul, Yapı kredi Yayınları
- Turan, Mustafa, (2011). Kars Folklorundan Çizgiler, Ankara
- Tümer, Günay, (1994).“Dinler Tarihi” DİA, c. IX, İstanbul, s. 334
- Tüysüz, Cem, (2006). Kars “Beyaz Uykusuz Uzakta” (Derleyen, Filiz Öktem) İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Üzüm, Hamza, (2013). “Ebu’l Hasan Harakani’de Fakr Kavramı”, 21.Yüzyılda Eğitim ve Toplum, cilt. 2, ,sayı. 5, s. 97-115
- Yıldız, Hakkı Dursun, (1989). Doğuştan günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul, c.2

WEB KAYNAKLARI

- Karaca, Mediha Olgun, “Taş Kesen Çoban Kars”<http://anadoluefsaneleri.blogcu.com/tas-kesen-coban-kars/4431246>
- http://www.kars.gov.tr/kars_dnysvs.html
- <http://www.kars.gov.tr/kars-adinin-mense-i>,
- http://www.karsbirlikvakfi.org/arap_baba.php
- <http://www.karskulturturizm.gov.tr/TR,54874/camiler-kiliseler.html>, (16.05.2016)
- <http://www.karskulturturizm.gov.tr/TR,54874/camiler-kiliseler.html>, (16.05.2016)
- http://www.turkcebilgi.com/s%C3%BCnnet_gelene%C4%9Fi
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Efsane>
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Lilith>, (12.05.16)
- Nevruzoğlu, Hilal,“Taşlaşmış İnsanlar Şehri: Pompei” yaklasansaat.com, (14.05.16)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrbe>, (14.05.16)

<http://www.civanmert.org/hakkimizda.asp>, (16.05.2016)



ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	İSHAK İŞÇİ
Doğum Yeri	SELİM
Doğum Tarihi	15.03.1979

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	FIRAT ÜNİVERSİTESİ
Fakülte	İLAHİYAT FAKÜLTESİ
Bölüm	İLAHİYAT

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	KPDS (.....) ÜDS (....) TOEFL (....) EILTS (....)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI/KARS İL MÜFTÜLÜĞÜ
Görevi/Pozisyonu	DİN GÖREVLİSİ
Tecrübe Süresi	19 YIL

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	FEVZİ ÇAKMAK MAH. OKUL YOLU SOK. NO:12 KARS
E-mail	ishak_isci@hotmail.com